

Illyés
Gyula,
Ágh

István, Jánosy István, Veress
Miklós, Zalán Tibor versei;
Gáll István prózája;
Grezsa Ferenc:

Németh
László
Széchenyi-
portréja

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**
83-3069 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató

Szerkesztőség: Szeged, Tanácsköztársaság útja 10. — Táviratcím: Tiszatáj, Szeged, Sajtóház, Telefon: 12-670. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest, József nádor tér 1. sz. — 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 12 forint. Előfizetési díj: negyedévre 36, fél évre 72, egy évre 144 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**

ISSN 0133 1167

A szerkesztőség tagjai: Csatári Dániel, Mocsár Gábor, Olasz Sándor, Tóth Béla

Tartalom

XXXVII. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM

1983. SZEPTEMBER

ILLYÉS GYULA versei: Körhinta, Őszi végeznivaló, Nem-költözők között, Lánypartizán, Régi tél, Szabad asszociációk, Szemközép, Idő-köszöntő, Szárnyasok	3
ÁGH ISTVÁN versei: Váróterem a Törött Csonthoz, Tarlótűz	7
VERESS MIKLÓS: Metafizikai látélet (vers).....	9
GÁLL ISTVÁN: Az a csodálatos új út (rádiójáték).....	14
KAPÁS DEZSŐ: Repülés (elbeszélés)	19
ZALÁN TIBOR versei: [valahogy majd csak felnő gyermekünk nyelvünkéből is marad valamennyi...], [ergo megmelegszem, sőt még vacsorálok is talán álmodni ledőlök...], [hajnali pálinkáim brutalitásában elveszítik tárgyaim körvonalait...]	23
PETRI CSATHÓ FERENC versei: Negyven felé, A dózer délutánja, Mesék a félmúltból.....	25
SZIKSZAI KÁROLY versei: Forgalom, Eltévedt évszak, A napló-ciklusból (IX.).....	28
PETRÓCZI ÉVA versei: Hasonlat, Tíz éve, ugyanitt.....	29
JÁNOSY ISTVÁN versei: Parabázis, Pro domo	31

HAZAI TÜKÖR

TÓTH BÉLA: Tiszajárás (44.).....	33
----------------------------------	----

ÖRÖKSÉG

TASI JÓZSEF: Beszélgetés Kardos Lászlóval a népi kollégiu-mokról (2.)	40
---	----

KELET-EURÓPAI NÉZŐ

Lengyelország

LAGZI ISTVÁN: Grossaktion in Warschau — a varsói nagy akció	52
SZÓNYI GYÖRGY ENDRE: Hírünk a Visztula táján	59

TANULMÁNY

GREZSA FERENC: Németh László portréja Széchenyiről 62

KRITIKA

BÁLINT CSANÁD: Kristó Gyula: Tanulmányok az Árpád-korról.....	68
KOVÁCS ISTVÁN: Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re	70
GERGELY ANDRÁS: Kövér György: Iparosodás agrárországban; Schlett István: A szociáldemokrácia és a magyar társadalom 1914-ig; Romsics Ignác: Ellenforradalom és konszolidáció	72
LAGZI ISTVÁN: A huszadik század első politikai, társadalmi krízise (Galántai József: Az első világháború)	78
TÜSKÉS TIBOR: Keresztury Dezső: Pásztor	81
TÉGLÁSY IMRE: Csukás István: Mintha átvágnánk Tahitin	83
FÜZI LÁSZLÓ: Nagy Gáspár: Földi pörök	85
ANNUS JÓZSEF: Példák a félelemre (Balázs József: Az eltévedt tank)	87
LACZKÓ ANDRÁS: Rákosy Gergely: Zíii-zúúú.....	89

MŰVÉSZET

ABLONCZY LÁSZLÓ: Útjelentés

92

ILLUSZTRÁCIÓ

Hornyák László rajzai a 6., 8., 13., 18., 22., 39., 61., 91. és a 96. oldalon

ILLYÉS GYULA

Körhinta

*Helyet kínálva integet a korombeli körtefa,
ma is arról a körhintájáról, ami
évenként gyorsabban kerengteti
tűzve téltől télig ágaira
rügyet, utána bimbót, majd előbb zöld
majd kék, majd sárga, majd piros gyümölcsöt...*

*Hitegetve valami észbeli:
emberi renddel a szemlélődőt.*

Őszi végeznivaló

*Belefognak a tó hullámai
zúgva megint az őszi dologba.
A hajójárat csak egyszeri ismét.
Kivonultak végleg a kócsagok
a helyi történelemből. Sikoltoz:
próbálkozni kezd valami öröklét
megint a szélben. Ő is hát, dagasztja,
gyúrja szellemünknek a kenyeret, a hullám.*

Nem-költözők között

*A haragosan zöld fenyők
között mint mélyvizi halak
elszánt komoran lengenek
a velünk maradt madarak,
az el-nem költözők.
Gyűjtik a meleget.*

*Tartalékolják a hideg
ránktörése előtt
tavaszig a reményt, a hitet.
Más-szóval az erőt!
Bezárja fukar ajtaját
ott fenn a gazda, a rideg?
Tegye! Se fönt
se lent ne kérjünk más hazát —*

*Súlyosak, csönddel teliek
— testvériek —
sötétek, mint a némaság-
aklimatizálta szivek.*

Lánypartizán

*Lánypartizánkén ütötte fel
fejét a dombon s máris hogy tüzel
pirosat, sárgát,
a törpe kis barackfa —
hadonászva, kacagva
hogy hívja gyenge karja harcba
héthatárnyi társát —*

*Minden virágát
letépi holnapra a fagy.
De — meg ne add magad!
Te vagy
a lebirhatatlan szilárdság!*

Régi tél

*Ha fáztam, ha nagyon fáztam,
kiszaladtam, korcsolyáztam,
befűtöttem magamat,
keringve a kert alatt,
Körözve a Séd jegén
kályha lettem magam én!
Piros képpel, mint a kályha,
futottam be a szobába.
Tüzeltem, mint a parázs.
Ámult-bámult csak a ház.
Hamarabb, mint Benedek
zsákban hoztam a meleget.*

Szabad asszociációk

*Kint-bent sötét vadon.
Fütel a lélek. Ami „szabadon”
csak úgy „eszébe” jut
bár szikra fény: az tán az út.
A „beképzelt” jövő helyett
a hány iskolát kitanult
múlt ság s vezet!*

Szemközép

*Nos, ha úgy fordul mégis: az ólmot
ide a homlok-
középre. Ez a „szemközép”
volt (Pálfán) az adventista,
— a Jézust-váró nénikék-
körében a befogadó csók
helye, — olyanok hite-adta:
vagyok tán máig tőle tiszta —
Hulljak karukba vissza.*

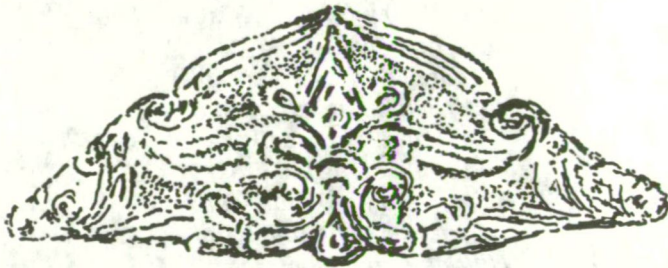
Idő-köszöntő

*Kürttel, kemény vezényszavakkal
marsol felénk új április.
Őrséget vált az est, a hajnal.
Volt már előrs fecske is?*

*S nem menekül a nép. De tapssal,
dallal biztat ily hódítót,
mely aggot, csecsemőt leszabdal
az idén is félmilliót.*

Szárnyasok

*Még gyermekkorian kegyetlen
„igazánda” hidegben
didergő mellünkre kulcsolt karunk-kezünk
alatt
persze hogy madarat
melengtetünk
hitegetünk új kikelettel,
mert lesz olyan világ is:
repülni fognak totyogó libák is...*

HORNYÁK LÁSZLÓ RAJZA

Váróterem a Törött Csonthoz

*Micsoda békesség esetünk okulása!
ülünk, állunk, fekszünk, várunk sorunkra,
levert csapat, nem volt kiért, miért,
hát kínunk kínosabb és megalázóbb
egy egész frontkórháznál,*

*történetünk közönséges, pedig halálos,
ugyanúgy nevetséges, mint förtelmes-árva,
biztosított botok, mankók, csontsin-
evezőink keresztbe, hosszába, leejtve,
jaj, ha még egyszer megbotolnál?*

*akár a múltkor, s megint újra?...
nem mondok semmit, csak mint a fehér szín
kifejezek bizalmas aggodalmat
és hálát, mert ha lovak volnánk,
most ez a váróterem döggút,*

*függélyesen, nem így földszint vízszintes
lépcső- s küszöbtelen kinyújtva,
a gravitációval talpunkhoz igazítván,
csápolhasson szabadság látszatában
ez a sok átabota, kimarjult,*

*nézdeljük leletünket, régész
vizsgálja így a csontot, nem az orvos,
mi volnánk? inkább kövült liliomszál,
bujdosó kenyérmorzsa, szilva-aszalékból
kibökő mégfeketébb csonthéj,*

*néhány tapadó hasonlattal lezárom
a tűnődést, akár a borítékot,
ahogy a gipszkötés, a pólya
egyenlővé havazza jellegünket,
s valami képzelhető öröklét.*

Tarlótűz

*Akár égő csipkebokrot
nézlek a reményt kioltod
mérgeid pokolalja lobbog*

*ez a szülőföldi tarló
hol kaszára járt a sarló
ég mint gyantás deszkapalló*

*helyiérdekű karambol
fakasztol mikor szakasztol
önmagad szüled magadból*

*mert magad vagy az a máglya
világvég metaforája
tűz nyelve tűz füstszakála*

*füstje lényeged salakja
magva trombitád garatja
főpróbát fúj ama napra*

*ezer celziusz forrongás
emészti a dülő hosszát
holnapra az egész ország*

*ma még sült kamillás példa
őrületed martaléka
lőn pokollá a planéta*

*űri krematóriumma
piromán könnyed csorog rá
itt a tücsök sül korommá*

*gyujtogatóid nyugodtak
tűzőr eleme a füstszag
ki engedte meg maguknak ?*

HORNYÁK LÁSZLÓ RAJZA

Metafizikai láttelel

1982 JANUÁRJÁBÓL
S. B. ELMÚLÁSÁRÓL

„A szabadság tartalma intellektuálisan az igazság, és az igazság szabaddá teszi az embert. De éppen ezért az igazság a szabadság műve, a szabadság állandóan az igazságot szüli.

(Sören Kierkegard)

1.

*Nyolcvankettő lesz Mindörökké
Rozsdás csatornán hó zuhan
Akár szívekből ez a haza
ha fagy se fogja össze többé
gyökerek közül fű kirothad:
szilveszter őrjögő tavasza
suhintja szíven az álmodókat
aludjanak álomtalan*

*Álvadjon végre vérük röggé
melyet majd koporsóra vet
ki inkább ragadna követ
bezúzni azt az ablakot:
lezárt szemed lezárt szemed
s hinni mégiscsak ott lakott
ki csak addig létezhetett
míg meghalt önmaga helyett*

2.

*Mert más okért — legalább ősi
és szentesített megszokás
mert másokért — legalább hősi
és mentesítő kifogás:
az ember végül így talál is
nyugodalmat ha túl vitális
vagy kikutat egy kiutat:
családígát politikát
és olcsón vedelget piát
amíg a gyomra kilyukad
netán — sohajt is — tüdeje*

*Csakhogy a halál sem a régi
igen hatványozottan hitvány
értelmetlen értelmiségi:*

*még körbegyűl néhány tanítvány
megáldani a fiukat
a kéznek sincs már ereje*

3.

*A létbe még belefőtör:
síkságba olajfáklya-láng
amely sírodig elvezet
ahogyan eszméid iránt
a bordák közé tervezett
modernizált meszesgödör
a szív*

*múltja már nem hazánk:
a gumipitypang-ipari
kulák-szigeti béketáj-front
helyetted férgéken hízunk:
megannyi forradalmi fájront
és forradalmár a'Paris
ki büzlik bár az éj vak odva
mélyén nem vigasztalja vodka
de kéznél van a campari*

*Neked sikolt sztrádákon át
az autóroncs bádoghúsa
mögül imát hazát mamát
a marizsuzsák kórusa:
visszhangul ittmaradt néhány
tucát honfiú és -leány
ki mégis azoknak üvölt
hazúg ábécét hazúg kottát
akik csaknem analfabéták
mert nem kultúra s ráció —
vajúdtá őket csak e föld*

4.

*Mondd hit és rezignáció
lovagja: milyen kergékór
hajszolja ezt a furcsa népet
hogy boldog békebelien
s hiába inti Kierkegard —
nem medítál hegelien:
előbb fabrikálja a széket
s nem fordítva miként gondolnád
aztán ráül és nem evégett
találja föl a szék fogalmát —
vagy csak sejti hogy rég kiveszne
ha népet pótolhatna — eszme*

5.

*Vagy hát: mit érne az egész
mi lenne velünk és veled:
ereket fölemészt a mész —
nem is lehetnél kövület
mit egy régész-automata
föltár megszámoz besorol
és csak sejti hogy valahol
megvan lelked lenyomata
melyet úgy őriz felszínén
ez az utolsó nagy vita
mint lényeit a miocén*

*Honnét s mifajta érzet
mely összetartja a meszet
mintha csak ennyi volna dolga:
hány negatív anyagú alga
és korallcsipke vagy fura
csigaház-architektúra
tanúsága amit a lét
szervetlensége tartogat:
figyeld Isten bűvös kezét
s benne a galaxisokat
köztük a mozgást és erőt
a mindenség érzetét
Lám csak a halál kényszerít
hogy elfogadd az egyszerűt
— végtelenséged tépve szét —
s törvénnyé tedd az emberit
a szervetlen fölött*

6.

*A semmi nincs nincs mindörökre:
ringhat vérrög az ér falán
míg azt álmodjuk menedékül
végül végül végül végül
hogy régi ágy ringat talán
s párolog létünk mint a bögre
ahogyan anyánk közelít
csöndjével egy madárnak
elébünk rakva reggelit
egy hajdani vasárnap
míg tudónkben a lázmeleg
emel nyirkos falat
és szobánkban a por lazán
a téli napfényben lebeg —*

*nyúlnánk a teáért holott
sejthető: az a kéz halott
lehull törik a porcelán*

7.

*Nem vesszük észre és kicsusszan
kezünkből múltunk lényege
csörömpölés lesz minden tettünk:
hogya kocsmát és olyan asszonyt
olyan hazát és olyan eszmét
mely nélkül a daseinbe veszünk —
az itt létünk ké nem szerettünk —
csak himnuszol a hegedünk
csak a csillagunk jézusol
fölöttünk kik még lehetünk
ennenmagunkká valahol
az anyagban mely elfelejt
nehány millió milliárd évre
és megalkot ha újra sejt
magában: hangsort az ige*

8.

*Addig azonban szívből szívbe
sodródik sorsunk vérröge
ha tapadna is a reményre
mint méhfalra a petesejt
míg értelmére rátalál:
a lét a halál veteménye
csak hogy a nemlét nem halál*

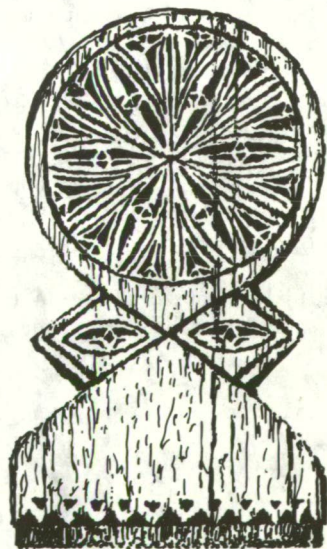
*Súgd meg mi az és úgy vigasztal
mint részegét fröccsenő pohár
narkóst Nirvána és spiont
magnóra rögzített haza
mely mindent dadogva kimond
s nem más mint sírok halmaza:
e koszorúval téli gazzal
birkózó szegedi temető —
foltostérképű kocsmasztal
hol a jelent még összetartja
borosüveg ha sorra jár
poharakat a fény körül
süvöltő angyal-alkonyunk*

9.

*Lelke csonkjáig ég a gyertya
míg újra magunkká fagyunk*

*jégcsapokba a fény sugar
valahol űrjön a Tisza:
vizek válnak éggé szelekké
és tudjuk: ráhull nemsokára
e fekete kompániára
a csontdermesztő január
patyolatfehér abrosza*

S nyolcvankettő lesz Mindörökké

HORNYÁK LÁSZLÓ RAJZA

Az a csodálatos új út

(RÁDIÓJÁTÉK)

SZEREPLŐK:

ÉN
Ő
ŐMEGÉN

ÉN: Egy, kettő, három, négy. Négy út van.

Ő: Négy.

ÉN: De melyik az igazi? Amelyik arra az új útra vezet? Négy felé is mehetünk. Mehetnénk.

Ő: Menjen csak.

ÉN: Na, nem! Megvárom, fiatalember. Csak bütykölje nyugodtan a motorját.

Ő: Rám nem kell...

ÉN: De. Megvárom. Hátha segíthetek valamit.

Ő: Ugyan.

ÉN: Igaz, nem értek a motorkerékpárokhoz. De vannak szerszámok a kocsimban. Szüksége lehet rájuk. És ha már így összekerültünk...

Ő: Micsoda?

ÉN: Tulajdonképpen egy kis felelősséget érzek. Mert amikor ideállt az autóm mellé, érdeklődni, hogy merre kell rámenni az új útra, akkor még semmi baja sem volt — de én beszéltem, beszéltem, nem tudtam egyenes választ adni, és magának leállt a motorja.

Ő: Üresjáratban túlszivja magát.

ÉN: Ez az! Ha nem kell itt miattam ácsorognia, már messze száguldhatna. Megvárom. Puntum. Nem hagyhatom cserben. Aztán majd rátérünk az új útra. Együtt.

Ő: De ha mondom —

ÉN: Csak az a baj, hogy én sem tudom, merre van az az új út. Pedig arra szeretnék ráhajtani. De, hogy a négy út közül melyik vezet rá? Nem tudom. Tábla nincs. Új út, most készült el, és táblát, persze, még nem raktak ki.

Ő: Azt nem.

ÉN: Pedig csodálatos út. Csodálatos! A lehető legmodernebb. A legeslegkorszerűbb. Minden kilométerre egymillió forintba került. Lehet, hogy kettőbe. És milliárdba. Számokat nem tudok megjegyezni. Maga is így van ezzel?

Ő: Mivel?

ÉN: A számokkal. Pedig írta az újság. Többször is megírta. Elolvastam, mindig gondosan elolvastam, és elfelejtettem. A legfontosabbat. Hogy mennyibe kerül. Meg azt, hogy hol lehet ráhajtani.

Ő: Azért állt itt?

ÉN: Ez a négy út megzavart. Sajnálom. Sajnálom, hogy nem tudok felvilágosítást adni. Maga bízott bennem.

Ő: Hát —

ÉN: Egy autós, ugye, az mégiscsak más.

Ő: Mennyiben?

ÉN: Az autós általában tapasztaltabb. Mint én is. Többfelé járt már, mindenfelé járt. Mert

amire összejön egy autó, ha csak egy Trabant is, az ember megél egyet s mást. Aztán egy autóban térkép is van. Útikönyv. Nekem is van. Csakhogy —

Ő: — ez egy új út.

ÉN: Ez az! Át kell majd rajzolni a térképeket. Új kiadás lesz. Megváltozik az úthálózat képe. Elkészült a csodálatos út! Mióta cikkeznek róla! Csodálatos, azt írják, csodálatos út. Szinte magától száguld rajta az ember.

Ő: Aki tudja, hogy hol van.

ÉN: No, igen. Aki tudja. Aki rátalál. — Nem segíthetnék mégis?

Ő: Egyedül is megy.

ÉN: Jól van. Csak bütykölje nyugodtan. Én ügyse nagyon — mint mondtam... De azért nem hagyom itt. Nézzelődök. Beszélgetünk. És ha mégis segíthetek, csak szóljon. Látja azt az elhagyott kastélyt?

Ő: Hol?

ÉN: Ott a fák mögött. Tulajdonképpen azért is álltam meg. Nem csak az új út miatt, amire rá akarok majd térni. Persze. Feltétlenül rátérek.

Ő: Nem látom.

ÉN: Mit? Ja...? Hát persze. Kicsit takarják a fák. De azért az oldala ide látszik: a hátsó feljárt, a kétszárnyú, parkba nyíló ajtó, a neobarokk ablakok.

Ő: Az a málladozó rondaság, ott?

ÉN: No de...! Kicsit talán elhanyagolt. Igaz.

Ő: Zsákok. Felrakva a mennyezetig.

ÉN: Valóban. Azt egészen jól látni a poros ablakon át is.

Ő: Raktár. Ilyesmi. Biztosan beázik.

ÉN: Biztosan. Beázik és málladozik és rondaság. Így van. Ezt látni. Ma. És innen. Elmúlt fölötté az idő. Meg a történelem. De aki odamegy, az mást is lát. A terasz lépcsői kifordultak, és fű nőtt a lépcsőfokok között, és a kőkarfa fekete kővén bársonyos a moha, és a kertbe vezető ajtón rozsdás lakat lóg, fehér madárpiszok aszalódott rá, és kívülről már lefeszítették a vasból kovácsolt kilincset, ami egymásra boruló leveleket formázott, de a piszkos üvegen át látszik, hogy belül még megvan a kilincs, a berakásos parkett, a sarokban a fajánsz kandalló, a mennyezetben a mennyezeten a gipsz ornamentika, és fekete pókhálók lógnak a terem sarkaiban, akár a húsz éve nem mosott tüllfüggönyök, és ez —

Ő: Egy kettes kulcs kellene ehhez a csavarhoz.

ÉN: — és ez szép! Ebben az elmúlásban szépség is van! Kegyetlen igazságszolgáltatása az időnek.

Ő: Megnézte?

ÉN: Tudom, hogy ezt látnám.

Ő: Aha.

ÉN: A park körülötte, persze, már elvadult. Egy helyen a fákat is kivágták, a gépállomás traktorainak, húsz évvel ezelőtt. Azóta azok a traktorok mér réges-régen a roncstelepre kerültek. Új zetorok forgolódnak ott. Hallja a dönögésüket? De a kastély még áll. És emlékszik. Azokra az időkre, amikor fagyaltot szervíroztak nyári délutánokon az erkélyen, és a fiatalok a gramofon mellől leszöktek a parkba, ahhoz a kis tóhoz, amin piros evezős csónakok kotyogtak a cövekekhez kikötve, vagy teniszezni mentek a vörös salakpályára, ami egészen hátul, lent a park végén volt, a falu alatt, és a kerítésen beleselkedtek a gyerekek.

Ő: Maga teniszezett vagy leselkedett?

ÉN: Tessék? Jó kérdés. A lényegre tapintó kérdés. Találja ki, melyik kategóriába tartoztam? A teniszezők vagy a leselkedők közé?

Ő: Nekem tökmindegy.

ÉN: Most már nekem is. De akkor nagyon furcsálltam, hogy csak vagy-vagyok vannak.

Ő: Szóval teniszezett?

ÉN: Nem.

Ő: Leselkedett.

ÉN: Ne egyszerűsítsünk. Ámbár — tulajdonképpen — ha meggondolom...

Ő: Majd szóljon.

ÉN: Mikor?

Ő: Ha eldöntötte, hogy melyiket vallja be.

ÉN: Nem értjük egymást. Sehogysem értjük egymást! Egyszerű választ könnyű lenne adnom. Fekete, fehér; igen, nem. Vagy kint, vagy bent. De nem erről van szó. Ezt maga csak hiszi.

Ő: De hiszen nekem tökmindegy.

ÉN: Talán ezt a romlatag kastélyt most látom először.

Ő: Máshol leselkedett.

ÉN: Vagy máshol teniszeztem. Igaz?

Ő: Vagy teniszlabda volt. Többet maga se variálhat.

ÉN: No, jó. Elárulom: kastély voltam. Illetve vagyok. Aki emlékszik. Sok mindenre. És ezt fontosnak tartja. Rettenetesen fontosnak! Mert enélkül azt sem tudhatom meg, hogy hol épült az az új út. Amit most keresek. Keresünk.

Ő: És tudja már merre kell menni? Mert én mindjárt készen vagyok.

ÉN: Egy ilyen kastély mellett hajtották el a transzportot. Negyvenötben. Gyalogtúra Ausztriába. Az emberek csak nézték őket. Kicsit sajnálkozva, kicsit furcsállva a dolgot. Tél vége volt. Minden csupa lucsok. Aki kidőlt a sorból — pukk! Golyót kapott.

Ő: Kitől?

ÉN: Kitől, kitől!!! Talán tőlem. Keretlegény is lehettem volna. Akkor már elég suhanc feszített egyenruhában. Olyan korúak, mint maga. Meg mint én. Akkoriban. Már azt hittük, megússzuk a háborút. Aztán mégse. Az utolsó felvonásban mi is színre léptünk. Ki így, ki úgy. Volt aki meglógott a leventéktől. Megbújt a rokonoknál, vagy kint a szőlőhegyen, és várta az oroszokat. Nem igaz. Nem várta. A háború végét várta. De volt, aki buzgón lapátolta a futóárkokat. Aztán, amikor közelért az ellenség, őt is belefektették. Az ágyúk átlóttek fölöttük. Aztán őket lötték. Ők meg ijedten, és kéjes izgalommal és teli nadrággal, és süvölvény lelkesedéssel puffogtattak bele a vakvilágba. Aztán a kastélyból meglógott a törzs. És éjszaka betörték a frontvonalat a téharmincégyesek. Na? Ehhez mit szól?

Ő: Cikis lehetett.

ÉN: Egy olyan többtonnás, csikorogva száguldó konzervdoboz nagyon elgondolkoztatja az embert. Aki peches volt, egy ideig törhette a fejét a volgai hadifogolytáborban, hogy is került oda.

Ő: Jó szöveg.

ÉN: Én nem kerültem oda. Megszéppenve hazapuçoltam a mama szoknyájához. De azt a rohadt kastélyt soha nem felejtettem el. Méghogy törzs. Meg csodafegyver! Fene megette...

Ő: Mi? Miről van szó...?

ÉN: Itt akármerre megy, kastélyokat talál. Volt falu, ahol csak egy templom volt, de kastély kettő is. Hova lettek ezek a kastélyok? Megvannak. De egy magaféle fiatalember már meg se találja azokat, rájuk se ismer. Raktárak, magtárak, irodák, kultúrházak, szanatóriumok, menhelyek és romok lettek. De mi itt élünk, és emlékszünk rájuk. Azám! A kastélyból indultak, az orosz hadsereg kiszuperált lovaival a földosztók, a kocsiderékban a végtelen sáros láncokkal. A kastélyba került a községháza, ott adták az élelmiszerjegyeket, ott váltották be a millpengőinket forintra, oda kellett vinni a beszolgáltatást. A gépállomás is egy kastélyban volt. Húsz kilométert kutyaoltam, amíg megtaláltam. Maga az új ember? — kérdezték. Akkor erre iszunk. És ittunk két napig, mert esett az eső, és a földeken minden gép beleragadt a sárba. Ott szervezték a téeszt. A folyosón.

A falnak fordulva álltak a parasztok, időnként elment mögöttük a rendőr, tarkón csapta őket, hogy nekilocsantak a meszelt falnak, aki megunt, aláírt és mehetett haza. Utánuk olyan piros tócsás maradt a fal, mintha a magasba kiszögeezett vörös papírfeliratokból folyt volna le a festék. Na, ehhez mit szól?

Ő: ...

ÉN: Egy kastélyban érettségiztem, ott volt a gimnázium kihelyezett fiókiskolája, és egy másikban, Pest mellett, az agrár-gépészmérnöki kar tagozata. És ötvenhatban nálunk a kastélyban csendőrök jelentek meg, tudták, hova kell menniük, az isten tudja honnan és milyen padlászugból került elő a mundérjuk, a puskájuk — mi meg futkostunk a faluban, hogy kaszára, kapára emberek! — mert a rendőreink világgá futottak. Mert itt mindig megpucol valaki: a törzs, a községháza, a rendőr, a csendőr — de mi itt maradunk. Hová is futhatnánk?...

Ő: ...

ÉN: No, jó. Magát ez nem érdekli. De mi érdekli? A motorja? Nem válaszol? Mi köze hozzá. Sprekkenszideucs? Nyet? Italiano?

Ő: ...

ÉN: Nem beszélünk? Egyáltalában, mi maga? Fiú? Lány? A franc tudja a nagy hajától. Olyan egyformák... Bukósisakban és farmerben... Na... Hé! Hagyja a motorját... Mért kezdi bögetni? Egy szót se érték... Hé...! Csak nem megy el? Itt hagy...? Barátom! Fiatalember! Huligán!!! Köszönni illik, ha elmegyünk...! Elment... Hé! Jöjjön vissza!!! — Dehogy jön. Száguuld bele a világba. Egyedül. Bolond módra. És így nem találja meg az új utat. Azt a csodálatos, csodálatos új utat! Egyedül soha nem találja meg. Remélem! — Remélem, hogy talán mégis megtalálja... De én? Én egyedül...? Velem most... Hahó! Ide! Egy új motoros... Ide, ide!!! Az új utat keresi ugye?

ŐMEGÉN: Aha.

ÉN: Ami most készült el.

ŐMEGÉN: Aha.

ÉN: Irányító tábla sincs.

ŐMEGÉN: Aha.

ÉN: De már megnyitották, jární lehet rajta, biztos helyről tudom, mindent tudok — csak azt nem, hogy pontosan hol van, hogyan lehet ráhajtani.

ŐMEGÉN: Aha.

ÉN: Ne, ne! Ne menjen el! Valamit mondani akartam. Mit is...? Ja, igen. Milyen jó motorja van. Remek. Igazán remek! Tudja, valamikor én is — egy öreg Puchom volt — negyvenkettőben? — nem! negyvenegyben — azazhogy nem is az enyém, a szomszédban lakott egy kasznár, azé volt — néha megengedte — illetve egyszer, hogy egy kört forduljak... Aztán mindig motor után ácsingóztam. Ilyen a fiúgyerek... Ahogy magát itt most elnézem, mintha magamat látnám. Én is ilyen voltam vagy lehettem volna, illetve vagyok — voltam...

ŐMEGÉN: He?!

ÉN: Szóval itt négyfelé lehet menni, de hogy melyik út vezet arra a csodálatos új útra, azt semmi se jelzi.

ŐMEGÉN: Aha.

ÉN: Ilyen a mi formánk. Magyaroké.

ŐMEGÉN: He?!

ÉN: Egyszóval ki van velünk tolva. Legalábbis velünk kettőnkkel.

ŐMEGÉN: Aha.

ÉN: Én is azt az új utat, azt a csodálatos utat keresem. Tájékozódniunk kell. Mindenfelé. Érdeklődniük. Mindenkitől. Felvilágosításra van szükségünk. Kapcsolatot kell találnunk az emberekkel. Igaz? De előbb egymással.

ŐMEGÉN: Ühüm.

ÉN: De én nem... Én talán nem beszélnék. Legalábbis először nem. Próbáljuk úgy, hogy előbb maga beszél. Jó lesz? Nincs más javaslata? Kezdje hát. Hallgatom... Honnan jött, hová megy, hogyan tovább, estébé, estébé. Csak tessék. Hallgatom. De nem vehetné le a gázt? Így nem tudjuk megbeszélni a legfontosabbakat. A legfontosabb pedig —

ŐMEGÉN: Utánam!

ÉN: Hová megy? Ne hagyjon itt maga is!

ŐMEGÉN: Utánam...!

ÉN: De hová? Csak így vaktában...?

ŐMEGÉN: Utánam...

ÉN: Utána? Igen. Tulajdonképpen — mindig is tudtam — sejtettem — reméltem, hogy talán arra — biztos arra kellene — arra kell mennünk...

(Az író hagyatékából)

HORNYÁK LÁSZLÓ RAJZA

Repülés

A legkisebb fiú menetirányának háttal ült a bicikli csomagtartóján és végigrókázta a Há-mán Kató utat. Széletterpesztett lábbal ült, lába közt a zsírpapírba csomagolt három lekváros bukta, két combjához csíptetve a csomagtartó rugós drótja. Fenekét vágta a csomagtartó rácsa, combját csípte a drót, lába között dörzsölte a zsírpapír. Erőlködve dőlt előre, vigyázott, hogy le ne hányja a buktákat, két kezével görcsösen fogta maga mögött a csomagtartó szélét. Hiába vigyázott, meztelen bal lábfejét így is bemocskolta, mert Riskó Menyus jobbra-balra dülöngélve vezette a biciklit, hogy ő még rosszabbul legyen.

A nyulasi repülőtér gyalog egy óra út, biciklivel negyedóra. Riskó Menyus a műkögyár után, a volt szocdemszékház kapujánál állt meg a fiú mellett. Női biciklje volt.

— Hová mész?

— A nyulasi reptérre.

— Mi van ott?

— Modellverseny.

— Repülő?

— Aha.

— Elvigyelek?

— El.

— Akkor szállj fel a csomagtartóra. Elég bátor vagy?

— Aha.

— Akkor fordítva ülj fel, úgy te is látod az utat. Megvagy?

— Meg.

— Mehetünk?

— Aha.

Riskó Menyus csengetett, beletaposott a pedálba és olyan gyorsan hajtott, ahogy csak bírt. Az István malom sarkán hátraszólt.

— Jól ülsz?

— Jól — didergett a zötykölődő gépen a fiú.

Erre Riskó Menyus elkezdte jobbra-balra döntögetni a biciklit, mire a fiú azonnal hányni kezdett.

— Nem akarsz leszállni? — kiáltott Riskó Menyus.

— Nem! — kiabált vissza a fiú és tovább öklendezett.

Mire bekanyarodtak a huszárlaktanya elé, Riskó Menyus megunta a bicikli döntögetését, s a fiú is jobban érezte magát. A faiskola kerítéséhez érve már meg is éhezett. Bal kezével tovább kapaszkodott a csomagtartóba, jobb kezével óvatosan kibontotta a zsírpapírt, kivette az egyik buktát, szájába tette, s addig tartotta a foga között, amíg egy kézzel vissza nem gyűrögette a csomagot. Mire a reptérre értek, megette a buktát.

Riskó Menyus leszállt, áttolta az árok horpadásán a biciklit, megállt, s kijebb húzta a csomagtartó csíptetőjét, hogy a fiú le tudjon kecmeregni. Amint lelépett a földre, orra bukott, a térdét is felhorzsolta.

— Mi az, szédülsz? — kérdezte Menyus.

— Én? Dehogy — mászott ki négykézláb a fiú az árokból, hogy leszedje a csomagtartóra szorult buktákat.

— Ebben mi van? — kérdezte Menyus.

— Bukta.

— Adsz egyet?

- Bátyámnak hozom. Nem evett egész nap.
- Egy darab akkor is jár a szállításért. Túrós?
- Lekváros.
- Pláne jöhet.

A fiú kibontotta a zsírpapírt, kivette az egyik buktát, a másikat visszacsomagolta. Kigombolta az ingét, betette a csomagot, visszagombolkozott, s az ing végét olyan mélyen gyűrte be rövidnadrágja mögé, hogy elől egyik csücske kikandikált a nadrágszárból. Odament a NEM IVÓVÍZ feliratú kerekeshűtőkhöz, lemosta mindkét lábfejét.

— Menyus, tekered egy kicsit, amíg iszok?

— Nem érek rá — tolta biciklijét Menyus a hangár felé. A fiú a hűtőkhöz lépett, megteker- te a kereket, amilyen gyorsan csak tudta, majd elengedte a fogantyút, előrelépett, fejét hanyatt tartva a cső vége alá hajolt, s nyitott szájával mepróbálta felfogni a maradék vízsugarat.

A reptér kiégett fűvenn tehenek legeltek. A cigánytelep felőli oldalon vitorlázógép startolt, a csörlőgép a gyümölcskertészet felőli oldalon állt, a csörlőkötél vijjogva tekeredett a dobra. Apró férfialak futott a repülőgép szárnyát fogva, majd amikor a gép már gyorsabban futott nála, elengedte a szárnyat, tovább bukdácsolt a fűcsomóban és hasra vágódott. A gépmadár gyorsulva ugrált a fűvön, majd levegőbe emelkedett, orrában a csörlőkötéllel. Fenn a levegőben előbb egy gumimotoros modellt ütött el, majd magasabbra érve utólért egy keringő vitorlázó modellt. Anélkül, hogy hozzáért volna, bal szárnyával maga előtt tolt a levegőben. A modell ide-oda bukdácsolt, majd összeroppant, s libegve hullott lefelé.

A fellobogozott, rozsdás hangár mellett emberek futkostak ide-oda, ég felé hadonászva.

— Hát nem lehet egy napra kétféle versenyt ütemezni, elvtársak! Kikérem magamnak ezt a szervezést! — üvöltötte egy micisapkás férfi a hangár ajtajában — vagy ez, vagy az! — fehér zsebkendőjével a gép felé integetett — hónapok munkája van benne! — ordított a csörlőkötél alatt futva — vérünk veritékével alkottuk, ti szarháziak! — öklét rázta, égre meresztett nyakkal, botladozva rohant, miközben belegázolt a hidroplánmodellek bádogtepsijének vizébe, széttiport egy hidroplánt, beletaposott egy hidegenyvvvel telt vödörbe, majd felbukott a kifeszülő madzagban, amelyet előtte keresztben futva Sóvágó Béla kétszeres sztahanovista húzott, a madzag végén egy kétfedelű modellel, amely most hirtelen abbahagyta az emelkedést, orral előrebukott és balra húzva nagy ívben zuhant lefelé. Sóvágó Béla lihegve megállt, s visszakiáltott a hangár felé. — Orrnehéz! Láttad? Orrnehéz!

— Mint a kő! — válaszolt a fiú bátyja, aki négyük közül a legidősebb volt a családban.

A vitorlázógép a magasban kioldotta a csörlőkötélet, és szárnyát megbillentve körözni kezdett. A drótkötél sziszegve zuhant vissza a földre és pár méterre a micisapkástól kettévágott egy tehenet.

— Anya küldött buktát — szedte elő a zsírpapírcsomagot inge alól a legkisebb fiú.

— Tedd csak le a földre — a legidősebb fiú Sóvágó Béla triciklije mellett térdelt, amelyen a kétszeres sztahanovista modelljei és szerszámai voltak elhelyezve. Sóvágó Béla a hajlított bútorgyár képviselésében indul a versenyen. Tizenhárom modellel nevezett be, melyek közül eddig hét tört darabokra. A legidősebb fiú a hatodik modell törött szárnyát próbálta óvatosan fölragasztani.

— Ha leteszem a földre, rámásznak a hangyák.

— Akkor fogd a kezében — a legidősebb óvatosan illesztette össze a fenyőléc két darabját.

— Lekváros bukta — zörgette meg a zsírpapírt a legkisebb.

— Azonnal, rögtön — mondta ragasztás közben nyelvét is kinyújtva a legidősebb.

— Anya azt üzeni, hogy most már gyere haza.

— Rögtön jövök, megyek már — a legidősebb többször megfújta az összeillesztett részen a ragasztót.

— Orrnehéz volt, láttad? — Sóvágó Béla visszafelé jövet gombolyagba tekerte a spárgát. Hóna alatt óvatosan fogta a duplafedelű roncsait.

— Fél kilóval több benne a hidegenyv — fújkalta a ragasztást a legidősebb fiú.

— Gondolod, hogy sok hidegenyvet használok? De hát az kell, hogy masszív legyen — zökkent le fáradtan Sóvágó a földre — ha masszív a szerkezet, akkor nem török össze a gép — helyezte el a roncsokat óvatosan a tricikli legalsó polcára. — Azt legalább meg tudod ragasztani? — hátával nekidőlt a tricikli oldaldeszkájának, amelyen piros olajfestékkel mázolt betűk díszeltek:

EL A KEZEKKEL KOREÁTÓL

Sóvágó Béla

1265%

ÉLJEN SZTÁLIN

Vígkedvű Mihály utca 17.

A legkisebb fiú befurakodott a tehenet körülvevő embergyűrű közepébe. Mire a biciklis rendőr megérkezett, a tehen felét ellopták a cigányok és semmi szín alatt nem akarták megmondani, hová rejtették. A rendőr a bicikli nyergére tette táskáját, lassan megírta a jegyzőkönyvet, felírta az öreg paraszt és a cigányok nevét. A parasztot felszólította, hogy mozgó kötélen alatt ne legeltesen, a cigányokat figyelmeztette, hogy ha még egyszer elvisznek egy fél tehenet, annak következményei lesznek. Ezután összehajtotta a jegyzőkönyvet, visszatette a nyeregtáskába, s azt javasolta az öreg parasztnak és a cigányoknak, hogy lépjenek be a tézscsébe.

— Miért kell zsírpapírral beragasztani a repülőgépet? — kérdezte visszatérőben a fiú Sóvágó Bélától.

— Ez nem zsírpapír. Ez puszpapír — mondta a legidősebb fiú, aki törzsénél fogva maga előtt tartotta Sóvágó Béla nyolcadik modelljét.

— Beindítom az amerikánert! — kiáltotta Sóvágó, és hasának szorítva a szerszámot, tekerni kezdte a fogantyúját. A fűrőfejbe szorított kampón egyre sebesebben forgott a gumiszálakból font kötélen, amely forgás közben egyre rövidült, s egyik végén a legidősebb fiú, másik végén Sóvágó Béla egyre közeledtek egymáshoz.

Forgószerűen táncolt végig a hangár előtt, felszippanva egy papírrepülő, melyet a legkisebb fiú Szabad Népből hajtogatott. Tovább söpört a száraz kórók között, s forró hamut szórt Riskó Menyus arcába, aki a tanyáról lopott szalonját sütötte a hangárból lopott fenyőlécek lángjánál.

Sóvágó Béla jobb kezével magasra emelte a „100%”-feliratú gumimotorost, bal kezével a propellert fogta. Futásnak indult, minden lépésnél nagyokat nyögött. „Hajrá Sóvágó Béla!” — ordított utána a legidősebb. „Győzelem!” — kiáltott nagyot Sóvágó Béla, s magasba lökte a repülő.

— Sóvágó Bélának feltétlen nyerni kell — nézett magasba a legidősebb fiú. — Győzelmet várnak tőle a hajlított bútorgyárban.

— A te gépeddel mi van? — kérdezte tele szájjal a legkisebb s gondosan szedegette a bukta borzsait a földre simított zsírpapírról.

— Egész nap Sóvágó Bélának segítettem. Énnekem kell patronálni, hogy valahogy nyerni tudjon. Fingja sincs a modellezéshez.

— Túlságosan felhúztam a gumit — hozta vissza a nyolcadik modell roncsait Sóvágó Béla — vagy a funérlemez volt vékony, vagy a ragasztás nem bírta.

— Olyan, mint a harmonika — nézte a roncsot a legkisebb.

— Összerántotta a gumi — próbálta kiszedni a gumikötelet a roncs közepéből Sóvágó.

— Ilyen vastag gumi expanderba való — helyezte vissza az épen maradt propellert az alsó polcra a legidősebb fiú.

— Most egy vitorlázót kéne megpróbálni. Rengeteg a kumulusz — nézett a felhőkre Sóvágó Béla.

— Legyen vitorlázó — egyezett bele a legidősebb. — Melyik legyen?

— Megszáradt már a ragasztás a „Balalajka”-n? — kérdezte Sóvágó.

A legidősebb óvatosan végighúzta mutatóujját a ragasztás tetején.

— Csontszáraz — állapította meg.

Leemelték a tricikliről a hatodik modellt. Alkonyodott. Sóvágó Béla, kezében a zsineg végével, futásnak eredt.

— „Győzelem!” — kiáltotta futása végén, amikor fönn a magasban kioldódott a zsineg másik vége. A „Balalajka” lágy ívben a nagyerdő felé repült. A zsineg puhán hullott le egy ténhén szarva közé.

— Tekerem a madzagot, te meg menj utána! — hadonászott Sóvágó.

— Jó, megyek! — a legidősebb szaladni kezdett, hogy a magasban suhanó gép alá érjen. A legkisebb fiú utána eredt. Felrohantak az országútra, a „Balalajka” az út fölött lebegett.

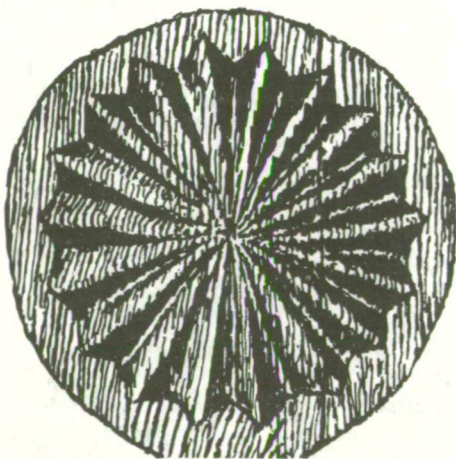
— Ne téveszd szem elől! Mérjük az időt! Szerezz egy biciklit! — integetett Sóvágó két-ségbeesetten, kezében stopperórával.

— Sóvágó megnyeri a vitorlázó kategóriát — lihegte a legidősebb és ellopta a rendőr biciklijét.

— Kapsz egy tizeszt! Egy húszast kapsz! — hangzott a távolból Sóvágó biztatása. A legkisebb már alig bírta szusszal, egyre lassabban futott.

— Tolvaj! Fogják meg! Tolvaj! — nyomukban Riskó Menyus kerekedett. Amint elrobogott a legkisebb mellett, a fiú elkapta a könyökét, és teljes erővel megrántotta. Riskó Menyus hosszan csúszott az aszfalton és elterült, mint a béka.

A Riskó Menyustól kapott harmadik pofon után eleredt a fiú orra vére. Könnyein át látta, hogy a „Balalajka” már egészen kis pont a felhők között, s alatta egyre távolodva, magasan a nagyerdő fái fölött legidősebb bátyja repül.

HORNYÁK LÁSZLÓ RAJZA

[valahogy majd csak felnőtt gyermekünk
nyelvünkéből is marad valamennyi...]

*valahogy majd csak felnőtt gyermekünk nyelvünkéből
is marad talán valamennyi rá s neve alá oda-
irhatja még egy ideig állampolgárságát is
: magyar*

*elnézem éjjelente amint hold felé szálló bölcsőjében
nevetve rázza fényes csörgőit a csillagképeket. nyála
a tejúton végigcsorran — foga nő. fegyverkezik mint a
harcra mindig kész vadállatok. rám hasonlít és rád és
hasonlít minden teremtő lélekre ki ember*

: gyámoltalan

*majd felneveljük és küzdeni tanítjuk s megértetjük
vele a csendes gyilkosságokat. mint szájában babapiskóta: acél-
fogak között morzsolódnak szét védtelen életek — látja —
fényes motorokat fog szeretni és bőrdzsekis pribékeket a
könnyvégető birodalmi szélben. s szégyelli ezt a verseket
ezt az apákat ezt a könnyelmű könnyeket. s a fogalmakat
(haza művészet ember erkölcs) szégyellni fogja mert
életünkéből kiérti mind milyen haszontalan: mennyi
mocskot festenek halálosra velük és velünk és
ellenünkre. mondom felnőtt gyermekünk
tekintetében majd csak fájdalunkat hordja tovább s a
félelemre mely romlott génjeinkből testálódott rá
a rombolás szabadságával válaszol: sem házak sem
városok sem műemlékek sem kultúra sem semmilyen
élet sem múlt sem jelen — — —
csak isten ki a teremtő végső nagy csendben sírdogál
s a szétdúlt égben magányosan verejtékezik*

[ergo megmelegszen, sőt még vacsorálok is
talán álmodni ledőlök...]

*ergó megmelegszen sőt még vacsorálok is
talán álmodni ledőlök heverőd havára s a látgy
hallgatásban figyelem hogyan lüktet nyakadon az*

*ér a vér hogyan cseréli agyadban a törékeny képeket
figyelmem álmomban is lankadatlan
:összerándulok ha fény gyúl a folyosón s lát-
hatóvá válik a plafonról leereszkedő óriási
pók: remegni kezdek ha valahol ajtókat vernek
bitang kedvű csatakos részek meg míg gyermek bőgi vörösré
odabent szemhéjait: nyüszíték ha az erdőben lányokat
döntenek fűre s rémült combok közé nyúlnak tetovált
férfikezek: verejtékben ázom ha elindulnak autóikon
a kifogástalan modorú nyakkendő fogdmegek: és siklanak
az éjszakában kivilágítatlan mérgező halottaskocsik
mióta élek melletted ébrednek
együtt a mellemhez szegezett pisztolycsövekkel. mióta
élek nélküled. együtt ébrednek mellemnek szegezett
pisztolycsövekkel. a függöny öbleiben merőleges
hajók horgonyoznak. túl a patak fátylai között
szerelmes békák hangos nászi tánca. túl a karcsú kéményből
izmos füst fúródik az ezüstös égbe. a világ
ismét visszavonhatatlan — éhezem. ergó tűz van a
konyhán*

[hajnali pálinkáim brutalitásában elveszítik tárgyaim körvonalait...]

*hajnali pálinkáim brutalitásában elveszítik a tárgyak
körvonalait. számovárom nikkbevonata ezüsttel önti
el az ásító szobát montblank töltőtollam szétömlött tintája
fekete térkép a fodrozódó falon
az idő szétfolyt látszik
fegyelme helyett a határtalant kísérti az elme. mozdulatok
helyén halk hullámverés jelzi létezőm. mint nyugodt
vitorlás tovaring egy-egy barna gondolat s a csobbanó emlékek
után visszaforr a tükör. ne légy irgalmatlan
az álmodóknál is légy irgalmasabb
most könnyű vagyok túlzottan magasra ne emelj vállamon
hagyj elég simogatást. ösztöneimben elveszített birodalmak
bronzkapuja dereng: hatalmas kulcslyukon át folyik
el megállíthatatlanul az alma vére
adtad volna a kígyónak vasaló karodat vacsorára
belocsolt ruhák úsznak tova a tárgyak folyamán így is s
a kék óra mindörökké alámerül. hátrafeszült fejem
az áradásból sápadtan kiemelkedik fáradtan nézi magát
most kellene bejelentenem különbékémet*

*emigrálnom az abonyi diófa zöldarany árnya alá hol
ovális nagy asztal apám-ácsolta pad s a kertben termett
szelíd-savanyú csitító borok. már járnak a
vonatok s a forgalmista piros sapkája az ismeretlen
utasnak a derengésben visszaköszön. nézi az arcát az arc. mindenség
palackpostája: pálinkás üvegem újra a számhoz ér*

PETRI CSATHÓ FERENC

Negyven felé

- *Túljutottál az életút felén*
- *Asszonyom fiút szült nekem,
Aki folytasson: van már.*
- *Félsz a haláltól, ember?*
- *Nem félek.
Gyávább vagyok annál.*

A dózer délutánja

*Esküszik rá a sete suszter
abban a furcsa porfelhőben
látta a sziksós szamarát is
fülét mozgatta, úgy repült ott
rézágy elé volt odafogva
rézágyon feküdt Schön Kamilla
ott enyelgett a fűszeressel
petróért sóért paprikáért
így egyenlítővén ki a számlát
Hogy a rézágyat kipletykálja
lába között a seprűjével
ott leskelődött Sári ángyi
röpült a ház a házmesterné*

*röpült a dib-dáb téglajárda
azon készült épp kártyavetni
Kánya, a pipás cigányasszony
azt is mondja a sete suszter
ott voltam én is fakardommal
látta csillogni arany csákóm
Aztán mikor elment a dózer
mesétlen csúnya délután lett
ült a suszter az omlott téglán
ablaklécen tetőcserépen
nem volt már senki körülötte
csak a szívós és halhatatlan
kövér pockok és rőt poloskák*

Mesék a félmúltból

[KACSKA KOCSMA]

*Az volt ám csak a kocma:
kacska csehó a sarkon;
a tésztaarcú primás
felénk hajlongva játszott,
és micsoda cselekről
mesélt a mindenünnen
elcsapott futballista,
a csempe bokszoló meg
mi szép egyenesekről
szavalt nekünk a fröccséért,
micsoda szerelmekről
regélt a fél kevertnek
a húsz forintos kurva.
A labda mindig ott volt
a bal felső sarokban,
az ellenfél a padlón,
mindenféle szerelmek,
gyönyörök voltak, tiszták.
És hogy hallgattuk őket,
mi báva áhítattal;
bizony, bizony barátim:
legjobb a balekoknak*

[KAJLA LÁMPA]

*Utána deci rumnak
kard válik a kaszából,
minden tágas mezőkön
elindulunk rohamra:
és térdepel előttünk
tatár a muhi pusztán,
Majténynál, Világosnál
nem tesszük le a fegyvert,
újra vívjuk Mohácsot,
Puskás szabályos gólját
azon a berni döntőn
az angol Ling megadja,
s innen már meg sem állunk
egész a Kánaánig.
Utána deci rumnak
gomolygó pipafüstben
nézzük a napkorongot:
imbolyg a kajla lámpa*

[VACAK VINKÓ]

*Aztán egy őszi estén;
Ludwig Beethoven művét
játssza végül a prímás,
bezárt a kacska kocsmá.
Akár egy cápafogsor
volt a kármentő rácsa,
szakadós pókfonálon
ingott a döglött lámpa.
Előbb a rőt kasszíráló,
s a hajlotthátú pincér,
aztán maga a kocsmás
lógott el a sötétben.
Csak a statisztikákat
hagyták a fiókokban.
Később meg is találták
a vaskos paksamétát:
hasunk fogva röhögtünk;
naponta följegyezték;
hány pohár búfelejtőt
ivott a kocsmá népe,
hogy hány pohár vizes bort
ittunk, hányszor dicsértük
a vinkóért a csaplárt.*

Forgalom

*Asztalok, székek, rejtett
hangfal-zene, ez itt a presszó.
Izzadt tapétáján buta virágok,
bennük obszcén mondat-porzók
örökös félhomályban*

*régi szakmunka, a célnak
megfelelő
ismerkedőhely.
Az a vörös nő nagyon néz;
mellei legalább három
gyerektől duzzadtak, s arcában
jó sok éjszaka; az ilyen túl
gyors, és túl rossz szerető,
hát idejár.
A pincérnő is megvehető.
Kávéja lottyadt, akár a székek.
Kis magyar álomgyár
fölvizezve, mégis bódúltan,
filmszerűen.
Fizetek.*

Eltévedt évszak

*Nem lázadokok. Beletörődtem
a kimondhatatlanba. Kint
szürkület és egy cigányasszony
néz be ablakomon, jósolna, minek?*

*Magyar vagyok, büszke, eltolva
fejem párlatokkal, és szavakat
bújok megkésett diákként, mi
jön még ezután?*

*Legyek donganak egy hóember körül,
beköpi fekete színnel, eltévedt
évszak hozza a holdat, fölteszi
házam fölé.*

*A szavak csalókéak, talán köztük
a csönd, mi nem szökik máshová,
de becsapva az is mint egy intézeti
kerítés, másért, de mégsem.*

A napló-ciklusból (IX.)

*Hát megéltük ezt is. Búcsúzom.
Hiába laksz még ebben a versben,
már csak egy gesztus, már csak
egy köszönés az utcán,
semmilyen-arccal, mint a sírásók,
és részegen,
részegen, ahogy fizetésnapokon a város,
vagy még ennyi se.
Látják, mosolygok.
Mintha nem lenne veszteségem,
mintha kanárikat rajzolnék egész nap,
mintha szívet véstem volna egy fába,
és a leghülyébb slágert dúdolnám,
így lesz ez ezután is...
Titkaim szanaszét hevernek,
nem volt mit féltennem.
Éjjélbe öltözöm, de ezt már
nem látod, ahogy a sírásók
munka után belenéznek a tükörbe,
mosolyod eltakarja az arcod,
hát megéltük ezt is.*

PETRŐCZI ÉVA

Hasonlat

*Még mindig
úgy írok, ahogy a
járnai alig tudó gyerek
bútortól bútorig kapaszkodik:*

*két ujjongó
megérkezés között
százszor a semmi
hideglelős rémülete — — —*

*de kezdi
újra s újra:
a tét, hogy végre
JÁRJON.*

Nem fáradhat bele.

Tíz éve, ugyanitt

*Boldogtalan kismama —
ugye, milyen szokatlan
szókapcsolat?
Pedig az voltam, csakugyan;
a szökőkút tűzforró
peremére kényszerített,
akaratától, hangjától, hajától
megfosztott gyerekasszony,
családi fényképhez
mosolyra gyötört modell,
napon szédelgő
mindenórás.*

*Tíz éve ugyanitt.
S most, tíz év után, megint.*

*Én, kitői elrabolták
méhe gyümölcsseit,
elmondom ismerős
folyónak, hídnak,
szobornak, fáknak:
(az emberek unják már,
ez idő szerint)
hogyan vezényelt
boldog anyai pózba
tíz éve Heródes, ugyanitt.*

Szeged, Móra park, 1983., május vége

Parabázis

*Uram, mit akarsz még velem?
Elöntött már a végtelen.
A valóság képei helyett
a végső szépség villan már szememben.
Leírható versek helyett
különös dallamok zúgnak fülemben.*

*A történelem kietlenén
életem sosem volt az enyém:
múltra, jövőre int —*

*s a sok halott
tette gyötrelmessé álmaimat.
Velük beszélgettem élők helyett:
apám foglalta el az első helyet,
és Petőfi, a vércsatakos,
és Arany János, a botos, kalapos,
aki menni készül —*

*ugyan most már hova?
Oda, hol a kendős nagyanya
magyarul utolszor szólítja meg
unokáját, ki körötte tipeg,
s neki már másik nyelven felel,
megsimogatja, de már nem érti meg —
felhőkarcoló-fém-üveg-dobozok,
vagy bárányos faváz-viskók között,
hol már a misét is más nyelven mondják?*

*Vegyem fel mindig az öregek gondját,
s daloljak nekik, helyettük hitet
a magyar múltba — ugyan ki érti meg?
Vagy az ifjakkal mondjak bölcs szavakat,
hogy nem minden a dörömbölős divat,
a rosszul kicsikart kéj-pillanat?
Csöndesebb tücskök szólnak örök ígéket:
Dante, Hölderlin, s kit „Nessus vére éget”,
s hogy a „használd, dobd el”-karnevál mögött
vannak tartósabb prioritások:
egy szép, örök szerelem, egy fészek gyerek,
felhőre, vízre rácsodálkozások,
talán egy Isten a felhők felett.*

*Meghalt a Költő — ország nélkül király —,
ki egy nép és nyelv gondját vállára vette.
Én — vagy épp más költő — mit mondhatnék helyette,
hogy hajnal pitymalljék a fásultság felett,
s megszülessenek a sok kisdedek,
s újra megforgassák e világot hitek?*

*Mint a rózsáról szirmai hullanak,
úgy lesz a lelkem egyre csupaszabb.
Mint éj fenyőre leszáll szürke köd,
gondolatom gomolygó és űzött.*

*De mégis szólni kell, kiáltani,
fásult szívekbe barázdát szántani,
s ha testemet várja Kháron ladikja,
a Dal szárnyaljon egyre magasabbra!*

Pro domo

*Életemet nem én alkottam,
csak részleteit cizeláltam.
De a lényegét a csillagokban,
s a dallamokban készen találtam.*

*Kacsalábon forgó alkonyban
bolyongtam ködsipkába vonva.
Ezercsillagos kirakatban
mint óriás alvóbabát
leltem meg lelkem jócsillagát.*

*És költő sem akartam lenni.
Nem győztem e kórtól menekülni.
Verseimet sem én írtam:
ők írtak engem álmaimban.*

*Életemet nem én bírtam,
egy titokzatos kéz írta:
pörgette mint bűgőcsigát,
hogy tanítva, játszva, sírva, dalolva
a tévelygések bűjócskáin át
munkálja Sarastro otthonát.*

TÓTH BÉLA

Tiszajárás

44.

KENÉZLŐ

Forrásom a falu „Hagyományörző csoportjának” éppen munkából kivethető embere, szólításomra levágja kertje végében az ásót, s fontosságának tudatában kezem ügyébe adja magát. De előbb kérdez. Honnét vagyok, miért is, mert őt itt a Bodrog közi tájék világa végén megkeresik Miskolcra, Pestről, múzeumisták meg népeletírók, meg táncfirtatók. De Szegedről az ördög se szólt eddig hozzá. Igaz, nem is kívánta. Nem Angyal Bandi ő, hogy Szegedről kürentálják!

A csodálkozástól megállok.

— De hosszú keze volt a nemes városnak, ha idáig elért! Vagy Bandi ment be a pandúrok utcájába? A nóta máig hírét költi:

*Lám megmondám Angyal Bandi, ne menj az Alföldre,
Csikósoknak, gulyásoknak közibe, közibe.
Mert megtanulsz lovat lopni izibe, izibe,
Ott akadsz a vármegyének kezibe, kezibe.
Úgyis jöve ki a dolga Bandinak, Bandinak,
Lovat lopván, úgy nevezék tolvajnak, tolvajnak.
Mikor kezdé Angyal Bandi a lovát nyergelni,
Cifra zergős kantárjával fékezni, fékezni.
Angyak Bandi lovat lopott kényére, kényére,
Űlt kényesen a vitézek fényére, fényére.
Rajta volt az aranyrojtos gatyája, gatyája,
Sléziából volt a materiája, riája.
Cifra bunda válla hegyét nyomítja, nyomítja,
A sarlangja lába fejét szorítja, szorítja.
Selyemkendő a nyakában ékesen, ékesen,
Selyemkalap a nyakában kényesen, kényesen.
De megnézték a vitézek gáláját, gáláját,
Paszomántos cifra fényes kalapját, kalapját.
Meggötözék Angyal Bandit kötéllel, kötéllel,
Úgy késérek fel Kassára fegyverrel, fegyverrel.
Egyszer-egyszer elékapta flótáját, flótáját,
Fudogálta keservesen nótáját, nótáját.
Úgyhogy aki azt hallotta, felindult, felindult,
Távol-közel aki látta, elbámult, elbámult.
Harminchárom fontos vas a Bandinak lábára,
Egy font kenyér, egy icce víz számára, számára.
Keserves nótára csergett lábain a rablánc,
Szégyeneltében a homlokán gyűlt a ránc, gyűlt a ránc.*

— Á, nem ment ő le Szegedig soha. Hanem ezen a réven átjárt a Hortobágyra jó lovakért. Nemesi foglalkozásnak számított az annak idején. S ő az volt. Bocskoros nemes, aki igazi nevén Ónody Andrásnak hívódott, megvolt hozzá az armárisa is, azaz a kutyabőre, de jó szerével semmi egyebe.

Azután meg igen betyáros egy világ volt az. Aki férfi fölcsőpörödött, hát vitték istenviláguntáig tartó katonasorba. Mindenütt menekültek volna előle. Ő is. A könnyű életet a lópás, lókötés lehetősége jelentette.

Értetni kellett ahhoz is. Finoman lopni.

Rúza Sándor még nem is élt, amikor Borsod megye ügyésze pört indított ellene, 1799-ben. Őt évet kapott, hogy azt a szegedi fenyítőházban kell eltöltenie. De nem találták évekig a fiút. Szeged meg írásban kapta a híres betyár nevét. Hát firkált ide, ehhez a megyéhez, hogy gyerünk már. Dolgos egy nép lehetett a szegedi is, ha kereste magának a munkát.

Igaz, adták a betyárok a gondot. A Tiszán átmenve ott voltak a nyíri pajkosok. Köztársaságuk virult vagy száz éven át. Nem volt egy sem olyan nagyon híres, de a nevük megmaradt. Geszten Jóska, Kis Vig Mátyás, Sós Pista egy-egy betyár, izgalmat jelentettek a lakosságnak. Járták ezt a révet Kenézlő, Vencsellő között. Persze mentek azok át a vizeken úgy, mintha nem is lenne előttük semmi. Hanem amikor lopott állattal vagy díszruhásan utaztak, s akárhol nem volt csónakos, hát közlekedtek a réven. Veszélyes volt. Lesték őket. Számptalan kis történet mesélődött még az én gyerekkorombeli fonókban is Vidróczkiról. Aki ugyan bükki származék volt, mátrai pásztor foglalkozású, de hát ő sem állta a katonasort. A katonaszökevényt jobban üldözte az osztrák, mint a gyilkost. Marciért is nagyon fájhatott a foga, harmadmagával történt szökéséről nyomtatott kurentáló leveleket küldtek széjjel. Marci meg lopni kényszerült. Ezt annyira megszokta, hogy nem kívánczolt a pásztorok után. Valószínű, minden jobb betyár körül kialakult a romantika, hogy hány szeretője volt falunként, megyénként. De nóta is igazolja, amit még 1959-ben is énekeltek:

*Híres betyár vagyok,
Vidróczki a nevem, Vidróczki a nevem.
Három-négy vármegye sírva keres engem,
Három-négy vármegye sírva keres engem.*

*De mindig ott járok,
Ahol nem gondolják, ahol nem gondolják,
Szép asszonyok, lányok arcomat csókolják,
Szép asszonyok, lányok arcomat csókolják.*

*Borsod vármegyének
Szilvás falujában, Szilvás falujában.
Ott mulatom magam, a rózsám karjában.
Ott mulatom magam, a rózsám karjában.*

Tiszacsermelyről itt járt a művelődési házban egy kis pávakörös asszonycsoport. Az még énekelte a közismert betyárballadát:

*A Vidróczki híres nyája
Zörög-morog a Mátrába,
Zörög-morog a Mátrába,
Mert Vidróczkit nem találja.*

*Megyen a nyáj, megyen a nyáj,
Környeskörül a gaz alján,
Ugyan hol állok elébe,
Sűrű erdő közepébe?*

*Inkább vagyok bükki betyár,
Ki hat vármegyét is bejár.
Az erdőbe vígan élek,
A királlyal nem cserélek.*

*De mit ér nékem hat vármegye,
Tizenkettő gyűjön ide!*

Ennyit a betyárságról, ha már a szó kiforogta!

Kenézlő régi lakott település. 1332-ben írják okmányba először a nevét. Sok tulajdonos uralkodott fölötte. Az átkelőhely fontos lehetett ezer évek óta, de hogy annak előtte minek szólították, nem tudjuk. Ennél előrébb nem megy a kutatók esze. Ez is szép. Ugyan a pápai tizedlajstromok is számot vetnek az itteni adólehetőségekkel, mivel a máramarosszigeti meg az aknaszlatinai sónak lerakó, átkelő helye.

Zalkod ezt az egykori sókincstári mivoltot tanúsítja. Még Rákóczi szabadságháborúja idején is ebben a sorban szolgált. A Kenézlő rév pedig vámhelynek számított. Később a Bayak úrbéres községe voltunk, az utolsóig. 1932-ben még ide temették a reformárus templomba a Bayak hamvait.

Szegény egy föld volt ez, a világ vége. A földosztáskor 1300 holdat tudtunk szétosztani. Azelőtt is törpebirtokos községnek számított inkább, egy uradalom mellett. A kastély s a 12 holdas park ránk maradt. Nem sokat ért. A szép épület gondatlan használat miatt leégett, a park tölgyesét 1956-ban kivágták, mondván, hogy az mindig is a miénk volt. Még össze is verekedtek rajta. A hársfasorokon. Nem lettek vele gazdagabbak. A kastély maradékából társadalmi munkával épült a mostani művelődési ház. Szorgalom? Itt keményen kell a kapát vágni, hogy szikrázik a szemünk. Savanyú földek ezek, 100 forintos valódi értéket kicsiholni belőle kétszer annyi erő kell, mint a túlparti községek határában. Az 1949-ben alakult téesz most kezd kimászni az örökös mérleghányból. Megtanul élni az itthoni földekben, de méginkább a pesti flaszteren. Kirendeltséget ültettek oda, amelyik először a főváros lomtalanításával, a legutolsó szemetes munkával kereste a százezreket. Aztán iparosodott a vállalkozás. Fonott székeket, tűzhelyeket csináltak. De ennek a pesti vállalkozásnak csak az irányítói kenézlőiek. A dolgozók fővárosiak. Fene nagyot ficamodott a világ. Kenézlő szervezi, pucolja Pestet.

A Zalkoddal összekapcsolt községnek 1900 lakosa van, és 130 gépkocsija. Ki mire használja. Flangérozásra is. De piacolnak vele, munkába járnak. Simogatják. Élnek itt még valódi kutyabőrös családi leszármazottak. Úgy húznak, vonnak, mint akárki más. De a mentalitásuk elút az egyszerűbb emberektől. Nem nagyozolnak, de adnak egykori múltjukra. Ma már csak az veszi észre ezeket a különbségeket, akik régen itt laktak velük. Valamikor a felekezetek valószínű csatákat vívtak egymással. Három is van belőle. A papjaink összejártak névnapozni, mulatozni, mi meg a bálakban ütöttük egymást. A mai ember nem ilyenbe fekteti már az erejét. Ragaszt, mint a fecske. Minél jobb házakat, s azokba mindent, amit meg lehet szerezni. A takaréokban kuporít húsz milliócskát.

A falu nevérol a néphit máig azt tartja, hogy a honfoglalás utáni birtokháborúban két nagynevű vitéz, a mi oldalunkon Kenéz, az alföldi oldalon Vencel acsarogtak egymásra, hogy a kiszemelt föld kit illessen.

Abban egyeztek, hogy aki átló a nyilával a vizen, azé a megszeretett föld. A szájtáti népek, szolgák nagy kíváncsisággal nézték a vitézek acsargását, s mint szemtanúk a nyílhúzáskor rivalgással biztatták őket. Erről azt kiabálták, hogy Kenéz ló! Amarról, hogy Vencel ló! Mert a mi révátkelő helyünkön őrködik Vencsellő. Hogy egy kicsit pöszén beszélhetek-e egykori őseink, én nem tudom. Nem Vencellőt mondunk, írunk, hanem -cellőt.

Hanem a történelmi tudat másképp fest a szakemberek keze nyomán. Azok a községünk nevééről azt állítják, hogy a kenéz szó a bolgár időszakunkban katonai, polgári méltóságot jelentett, aminek a szlávok nyelvében máig megvan az élő eleveje „knyáz” alakjában, ami herceget, azaz királyi családból valót jelent. Minket meg úgy tanítanak a saját nyelvünkről, hogy az nem szereti a mássalhangzó-torlódást. „Kny” — az már sok nekünk! Földjüket egy tetszőleges magánhangzóval. Kanáznak nem mondhatjuk, mert az a szó foglalt. Mondjuk kenéznek. Van néhány Kenéz nevű falunk a mai hazában is, annyi bizonyos. A másik oldalon a révet őrző Gávavencsellő pedig szláv személynévből magvadzik elő.

A Gáva nevű faluval összetestvéríesült 1971-ben. Arról is lehetne sokat beszélni, hogy a gáva miből ered. Mi azt tartjuk, ásott, kává s kútja lehetett, mert egy kicsit hátrébb curikkolt a nagy víztől. Hát ástak, s azt a beomlástól kávéval védelmezték.

De ez nem biztos, hogy igaz. Mi az eszünk szerint beszélünk, tudományunkat olyan emberektől szedtük össze, akik azért az ismeret forrásaiból meregettek. Sok jó tanító jött közénk sárospataki műveltséggel. Azok nem hazudoztak, hanem utánanéztek az igazságnak.

A tanítósságot szerencsére beoltják a föld ismeretének szeretetével. Hogy adja tovább. Ismerje meg a helyet, ahol él, ragaszkodjon hozzá. Ha jól ismeri, meg is szereti. Figyeljük minden tücskét, bogarát a tájnak. Ez olyan szenvedélye lesz az embernek, mint kutyának a szaglászás. Mi hogy is van. Nem is mindig azért, hogy valakinek fölkiáltsak, lám, mit tudok. Van az ember gyerekének saját öröme is. Hogy kinyiladozik előtte a kicsi világ.

Találtak itt házfundamentálás közben egy ábrázolatos vaslemezt. Szaladtak vele a miskolci múzeumhoz. Mi lehet az, az ősök üzentek általa? Mire használták, mikori? Valamilyik vallásnak a szertartásán használták? Ma sincs egészen tisztázva mibenléte.

Tíz éve is lehet, járt erre Sopronból egy professzor. Csak a tiszafa érdekelte. Hogy van-e erre, s mi minek tartjuk. Ő kérdezősködött, minden cserjének köszönt kalaplevéve, s mi tanultunk tőle. Majer Antalnak hívták, s hívhatják ma is, hiszen élhet a kora tekintetében. Csak elég az hozzá, hogy mi a tiszafára olyan fittyet hányunk, mint a galagonyabokorra. Ott éldegél, ahol nincs nagyon útban. Árokcsücsökben, villanyvasoszlopok tövében, ahová a traktor nem bírja az ekét becsavarni. Oda húzódik, mint a veszélyben levő ember. Falak, fák oltalma alá adja magát.

A tiszafa se nagyon tartozik a szerszámfáink közé. Talán öregapámék még jobban szerettek annak a sumarából vadfogó csapdákat, pocokfogó reteszeket csinálni. De amúgy nagyon is hitvány fának tartották. A hegyekből megemberesedettebb törzseit hozták le tüzelőnek, méterre vágva árulták. Volt egy fuvaros, aki telente szerette itt árulni a portékáját. Jókat nevetgélünk rajta, mert a lovaskocsijának a táblája így volt megírva:

Z...i Ferenc

Nagydubicsány

BAZ meg.

Az utolsó sor akkora betűkkel, hogy a megye szó rá sem fért. De hát attól elkelt a tiszafa, tüzelőinségben éltünk. Csudálta különben az árus, hogy minek nevetünk annyira. Nézte magát, nem a slice maradt-e nyitva. Nézte a csizmája talpát, hátha belelépett valami árokvajba. De hát nem vitt rá bennünket a lélek, hogy megmondjuk neki, piszkosul tetszik nekünk a fölírás a kocsija oldalán. Kérdezi, mit nevetnek. Mondtuk, örülünk, hogy látjuk. Furcsállta. Magyaráztuk, addig nem vagyunk vakok, amíg látjuk. Csodálkozott az atyafi. Mondtuk, a ló is, akármilyen éhes, amikor a fejére húzzák az abrakos tarisznyát, előbb beleröhög. Örömeiben. Volt olyan tapintatos a koma, hogy nem nézett bennünket lovaknak.

De hogy túlságosan el ne kalandozzunk a fától, hát az a bizonyos soproni professzor aztán valahogy elmondta, hogy ennek a tiszafának az életrajzát írja, s elment érte föl, az északra levő országokba, s le a görög tenger széléig. Mivel ez a tülevelűek rokonságába tartozó igénytelen kis fajajta végigszolgált az ókori írók szerinti történelmet, s koronként nevezték méregfának, ördögösnak, varázsfának, halálfának, mivel levélzetének nedvei súlyos mérgezést, eszméletlenséget okoztak. Állítólag öngyilkosságot is tudtak a levélvel elkövetni. A nagyon ke-

mény törzsből készült fakulacs itókája maga volt a halál. És a lőpor fölhasználása előtt valóságos hadászati jelentőséggel rendelkezett. A nyilak kilövéséhez hajlékolyágát erősen tartó-mivolta olyan értéket jelentett, hogy Európából hajókon, karavánokon szállították a hadviselő országokba. Honos ma is a drága hazában, de legjobban Szegénál tájékán szeret.

A Tisza szavunkhoz nincs köze. Még annyiban sem, hogy az a partjain dédelgette volna. A magasabb helyeket kedveli, szeret más, nagyobb fák árnyékában meghúzódni.

Én még innét, az urak egykori parkjából a kertem végébe menekítettem egy bokrot. Kevés igényű. Lassan növekedik. Hosszú életű. Télen is olyan zöld, kiharsog a hó alól. Hajtásai nagy szolgálatot tesznek, ha ostornyél, csapó vessző, kaszára való takaró vessző kell az embernek.

Íjat is csináltam már belőle a fiúunokámnak, s magam is lődöztem vele nádszálból való nyilvesszőket. Talán Kenéz is, Vencel is tiszafából való íjat pendített el a Tisza vize fölötti versengés során. Erről nincs biztos tudásom. De aztán nem adtam az unoka kezébe a szerszámot. Eszembe szökken, hogy gyerekkorunkban annyira nyilaztunk, egy cimborámnak kilőttük a szemét. Ha kocsmáznunk vele, vigasztalja magát; szegény ember házában elég egy ablak is. Meg hogy többet látok én ebből a kesely világból egy szemmel is, mint amennyit kéne.

És itt pont is lehetne.

Biciklim, mint jól kiabakolt nyerges ló, szinte kaparja a savanyú földet, gyihó. De hát inkább hoóó.

Kenézlőről nem mehetek el odahagyva Ricsét. Nem tiszai település. Sose jártam arra, de egykori házigazdám, kimondatlanul is nevelőapám, Cseh Imre sokszor megemlegette. Utolsó internálásának útja Kenézlőn át vezetett Ricsére. Szégyelleném magam, ha a szememmel sem látnám. A tájat, a sokat megemlegetett falut. Köszönhetnék van az emlékének.

Facér asztaloslegényke koromban Cseh Imréék Hétvezér utca 32. szám alatti, árvízkor épült, fölig kisaskósodott házána a földszintjén laktam. Petrás nénivel, Imre bátyám első anyósával.

Nem tudtam én odaköltözésemkor, hogy miképp alakul a sorsom. Tető a fejem fölött, nem messzi a munkahelyemtől, a Wirth és Rengei asztalosműhelyétől. Ennyi volt a faluról városra, tanulni vágyó legénykének az igénye. Murcoltunk 8—10 órát naponta, s ahogy hazaérem, az én Imre bátyám ült a Petrás néni téglapádimentumos konyhájában s dolgozott. Cipész és csizmadia volt, talán épp a javából, de nem járhatott gyárba vagy üzembe, mert közösségben rendőrileg tiltott volt a jelenléte. Ipart nem adtak a kezébe, nem volt arra megbízható. Ziccre dolgozott, ami akkor azt jelentette, hogy valamelyik cipőgyár kiadta neki a felsőrészt, a talpat, a segédanyagokat, s ő azt otthon, hallatlan szorgalommal egybeöntötte. Mennyit, mennyit nem, én soha meg nem tudtam. Hajnalok hajnalán meggyújtotta a csüngős lámpát a pangli fölött, s dolgozott. Tavasz égek derült kékje a szemében.

Hetek, hónapok elteltével tudtam csak összerakni magamban, ki is ő. Politikus csizmadia. Egész nap nem volt otthon, de este vendégei, barátai érkeztek. Ő varrt, szabott, szögezett, szurkozott, csipkézett s beszélt. Ha leültem egyre ismerősebb beszélgető társai közé, hát elcsavarták előbbi témájukat az időjárás irányába, a drágaságra, vagy engem kérdeztek. A falumról, a nevekről, a tanultságomról, a mostani mit csinálunkról. A Tisza-malmot alakítottuk át cseremalommá. Addig a paraszt behozta a gabonáját, felöntötte a garatra, amikor sorra került, aztán az örleményét vitte haza. A maga búzáját ette. Most olyan éjjel-nappal menő üzemmé alakult a malom, amiben a paraszt lemázsálta a búzát, tartotta az üres zsákot, mérték bele a súlynak megfelelő kenyérlisztet, kalácslisztet, lánglisztet, dercét, korpát, s mehetett. Az ügyesebbje egy órán belül megfordult, amíg a régi módon néha egy napot, egy éjszakát elődöngött a malom körül. Éppen ezt csináltuk, amikor Imre bányám barátai a körünk közé vettek kérdéseikkel. Faggatózásaiknak mi lehetett az eredménye, én azt sokáig nem tudtam, nem is gyanítottam, hogy mázsálgatnak engem is, ki lehetek, mi lehetek.

Jámbor, egyivású iparos embereknek tudtam őket, akik úgy járnak össze fájrönt után, ahogy Kovácsházán a mesteremberrel cimboráltak a mestertársak. Hoffmann úr, a pék,

Braun úr, a szabó, Gáspár úr, a lakatos, Deutsch úr, a bokszfűző, meg a többi. Jól érezték magukat egymás között. Kicsit kocsmáztak, elrendezték a világ sorát. Ami rájuk volt bízva, abból valamennyit.

Hanem március 20-ra virradóra fölbredek, hogy a műhelynek használt konyhában szokatlanul korán meggyulladt a csüngős lámpa.

Sietős lett a világ. Nem sokat csodálkozhatott a szájtáti, faluról följutott asztaloslegény sem. Még kész sem vagyunk az ülepítő ciklonokkal a malomban, szennyesszűrke ruhájú, motorbiciklis német alakulat települ oda. Kell nekik a liszt, a korpa, vigyáznak minden szem búzára.

A parasztot száz méterekről visszatérítik a malomhoz vezető útról.

Estelenként nagy menetek hőmpolyognak a rókusi pályaudvar felé. Morgás, sírás. Az utcák néptelenek. Nézem a menetet az Orgona utca sarkáról. Szilvamérős sipkájú rendőrök a járdán. Nézdegelésem bánthatja őket. Kérdezik: kívánczok közüjük? A sárga csillagok villognak a menetből kifelé az elsötétített Kossuth Lajos sugárúton.

Azon a kora hajnalon ég a csüngős lámpa, ismeretlen hangok a műhelyből. Petrás néni kiszáll az ágyból, a szekrény aljában kotorász, kimegy, egy percen belül vissza. Sír. A műhelyben kialszik a lámpa.

Hangosan imádkozza az Úrangyalát.

Óregapám vallásos ember volt, annyira, minden harangszóra levette a sapkáját, félbeszakította a megkezdett mondatot. Amíg az Istennel el nem végeződik, ő sem szól, s a neki szánt beszéddel sem törődött. Azután ott folytatta, ahol abbahagyta. Petrás nénitől kérdezhettem a mennyben lakóval való szóváltása közben, hogy mi történt. Aztán nekem is mennem kellett a malomba. Őtör indultam, hogy a kezdésnél kezemben legyen a szerszám.

Este árváság otthon. Nincs Cseh bácsi, nincsenek beszélgető társak. Petrás néni tesz-vesz, savós sóskalevessel kínál, meg pirított kenyérrel. Csönd, mint a kriptában, amíg rá nem kezd. Talán nem is nekem mondja.

Huszzonegyedszerre vitték el. A lányom életében is börtönt viselt négy évig. Elkezdte már 1919-ben. Mikor a franciák Szatymaznál meghúzták a demarkációs vonalat, mint futár tiszser is átment, hogy meghozza Kun Béla üzenetét. Elfogták, halálra ítélték. Megszökött az Erzsébet Gimnázium pincéjéből. De amíg ott tartották, kiismerte a vöröstéglás iskola zege-zugát. Tudta, hogy nálánál is jobban őrzik Udvardit meg Bartát és egy Hoffmann nevű újságírot. A halál várt rájuk is. Halászokkal éjjel áteveztek a jugókhoz. Mikorra hazaért, már várták. Börtön. Nem tudtak az árvámra bizonyítani semmit. Vétke? A családjára nem áldozott annyit, mint a társaira. Isten ne vegye bűnül, szereti a családját, a feleségét, s engem, az anyóst. És azóta tiszser, húszszor vitték. Most huszonegyedszer. Ment szeliden, ahogy Jézus a kereszt alá. Nem szerette, ha vele hasonlítatom. A lányom ötévi házosság után halt el mellőle. Azóta engem, mint szülő anyját istápol. Egy szóval, egy tekintettel meg nem sértene. Elment, s mint mindig, most is annyit mondott: még visszajövünk!

Az elmenős csomagja mindig kéznél. Kanál, kés, borotva, váltás alsó, törülköző. Az annyira kéznél, ha jönnek érte a városi ismerős redőrök, csak nyúlt a szöghöz, lekasztja, megy. Néha azok figyelmeztetik, hogy legalább a szurkos kötényt tegye le maga elől. De nem szégyelli. Az a mestersége címere. A két arany keze után élt. Szerették mindenütt a munkáját. Az a cipő eltartott akár egész életen át, amit ő a kezéből kieresztett.

Cseh Imre internálása utáni öt napra hírt hozott Erössné, hogy a pesti gyűjtőfogházban vannak a szegediek, de már csak huszonhatan, mert a sárgacsillagosokat elvitték közülük. Erössné meg a testvére titokban odáig követte a rabok szállítmányát. A fogház körül kivették az utcasöprő kezéből a szerszámot, a maguk kenyerén ügyeltek minden mozdulatra. Amikor fölment értük a váltás, a Dániak asszonynepeiből, éppen vagonírozáshoz kísérték a menetet. Senki sem tudta, merre tart a vonat. Az asszonyok elmentek Debrecenen át Vencsellőig. Hided tavaszi esők zúgtak, kód, sár. Az átkelő pontonjait elveszejtette a víz. A zászlóaljnyi civil internált napokig hányódott a Tisza hullámerében, se leülni, se tető alá állni nincs lehetőség.

Az asszonyok a kicsapott libák mögé húzódtak, mintha azt pásztorolnák, mert erős őrség körözött a testmelegtől gőzölgő 476 internált körül.

Három napig ülték meg Vencsellő legelőjét, mire a vízikészészen átmehtettek, s a gyalogmenet megindult Sárospataknak. Az asszonyok a nyomukban. Ha egy falat kenyérral nem szolgálhattak az éheseknek, de legalább szemmel tartották útjukat, sorsuk hovafordulásait. Patakról kisvonatba zsúfolva indult a menet Ricsére.

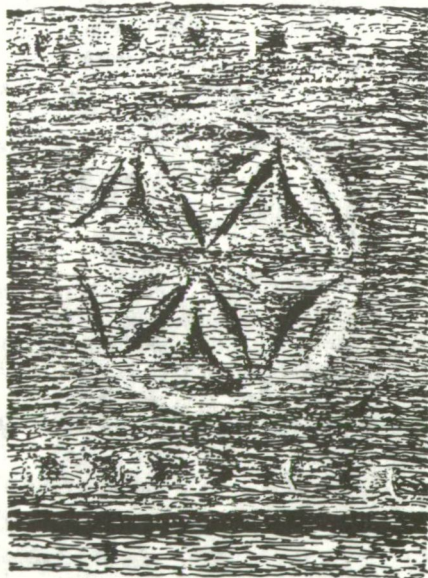
Augusztus 6-i naplójában írja Tombáczi Imre: „Még 17-en vagyunk: Bernáth András, Erőss István, Dáni János, Papdy György, Gyólay István, Komócsin Antal, Komócsin Illés, Komócsin Mihály, Szögi István, Gombai Mihály, Szekeres Vince, Bozóki Lajos, Gladich Gyula, Dobó Miklós, Bodnár Lajos, Balázs György.”

Ricsén köszönni akartam emlékezetüknek.

Száz felé érdeklődtem, hol volt az internáló tábor. Értetlenül néztek rám. A mai negyven éven aluli nem tud semmit erről. Az egykori határőr-laktanya udvara, kertje, a hegyeknek vetett lábbal barakkokat hordott, abba internálták „veszedelmes ellenségeit” az akkori Magyarországnak. A szegedi „bűnösök” itt várták a szabadulást vagy a halált. Semmi biztosíték egyikre sem. A front előttük, amely gőzhengeri mivoltában nem ismeri a hangyát. A kilökő haza hátul acsargott rájuk.

Cseh bátyám hazaért.

Reggel állt az udvar közepén, vastag cigarettát tekert, elragott meggyfaszipkába dugta. Nagyokat szívott. Köhögött. Nézte a szaladó felhőrongyoktól tarka őszi kék eget. A szemé tisztább, kékebb volt annál.

HORNYÁK LÁSZLÓ RAJZA

Beszélgetés Kardos Lászlóval a népi kollégiumokról

2.

— *Bizonyára még rengeteg adattal gazdagíthatnád az első népi kollégium felszabadulás előtti korszakának tablóját, mégis megkérlek, foglald össze és értékelj néhány szóval az eddig elmondottakat.*

— A népi kollégiumok felszabadulás előtti korszakát jelentősnek ítélem. Először történt meg a magyar történelemben, hogy a dolgozó néposztályokból származó értelmiségiek egy szervezett csoportot alkottak. Nem véletlen a fölbukkanásuk, és nem véletlen, hogy ilyen későn történt, és nem véletlen, hogy a magyar történelemnek éppen ebben a korszakában: tehát a harmincas évek második felében. Az, ami akkoriban Európában lezajlott, és az a sok szociális gond, amelynek a megoldásáról szó van, szükségszerűen hozta létre ezt a csoportosulást. Korszakos történelmi lépés volt, hogy szerteszórva a magyar egyetemeken és kollégiumokban levő népfiai osztálykörülményeiket hozva magukkal, az osztálytudatosság kezdeti színvonala arra készítette őket, hogy olyan kezdetleges tömörülést hozzanak létre, mint például a Paraszt-főiskolások Közösségét, és ebből már természetesen folyt, hogy szociális létük biztosítása megkívánta, hogy fedezet biztosítsanak a fejük fölé. Amikor pedig ez a kis csoport együvé került, természetes volt, hogy átítatódott a kor alapvető ellentmondásaival, mégpedig azokkal, amelyek éppen az őket felszínre dobó osztály szociális létét voltak hivatottak megváltoztatni. Természetes volt, hogy a társaság érdeklődése a politika felé fordult, legvégén pedig a társaság egyes tagjai, ilyen vagy olyan szakmák képviselői, ilyen vagy olyan természetűek, szinte vonzódtak a reform, majd később a forradalmi politika irányába. Szükségszerűen, majd a dolog belső természetéből fakadóan természetesen jött létre az, hogy az együttélésnek kialakultak azok a formái, amik egyrészt az önnevelésnek, másrészt a társas nevelésnek a pedagógiai eszközeit is kicsiszolták. Erre is a forradalmi légkör kényszerítette őket. És abban a pillanatban, amikor ez az osztálytudatosság megfelelő tartalmat kapott, az együttélésnek egyre differenciáltabb közösségi normáival párosult, világossá vált, hogy a társaságnak egyre szervezettebbnek kell lennie, világossá vált, hogy ez a társaság meg is találja a maga orientációját a legprogresszívebb politikai nézetekben, tehát a szocializmus és a kommunizmus koncepciójában. Nem véletlen, hogy olyan korán és olyan nagy számban kapcsolódott a társaság az illegális kommunista párthoz, amely azután eldöntötte a kollégium további fejlődését, és elvitte a Magyarország demokratikus átalakítása gondolatáig, és magához az antifasiszta harchoz is, amelyben kivétel nélkül egészében megállotta a helyét. Ez a jelenség természetesen a magyar politikai életnek nem önálló tényezője volt, hanem számos összetevőjének egyike, mint ahogy maga a kollégium is számtalan más mozgalomhoz is kapcsolódott, de a magyar értelmiségnek egy számban jelentékeny szervezett csoportját alkotta, amely nevet vívott ki magának ebben az időben. Nem véletlen, hogy sok demokratikus, progresszív tevékenység a kollégium körül

Az interjú harmadik, befejező részét következő számunkban adjuk. (A szerk.)

rakódott le. Emlékeztem arra, hogy milyen volt a kapcsolatunk a különböző pártokkal, milyen az illegális kommunista párttal, és mennyi mindenféle akcióban, tevékenységben hogyan és miként vettünk részt. Nem véletlen, hogy ennek a csomósodásnak különösen azért, mert vonzó köntösben, mert a jövő megsejtéseként és ígéreteként jelentkezett, vonzása és hatása volt, és szerepe is ígérkezett a jövőben.

Ha mi dokumentumkötet formájában meg akarjuk írni a népi kollégiumok történetét, akkor nagyon differenciáltan meg kell vizsgálni a felszabadulás előtti helyzetet, mert minden olyan nehézség, ami a későbbiek folyamán jelentkezett, és minden olyan tehertétel is, amely a későbbiek során fölbukkant, itt felfedezhető, és csak ennek az alapos elemzése tesz bennünket alkalmassá arra, hogy meg tudjuk magyarázni, milyen erők munkáltak magában a Győrffy-kollégiumban. Politikailag fogalmazva: az elnyomott néposztályok életerejének egyik demonstratív megjelenése volt maga a Győrffy-kollégium, többek között azt példázva, hogy egy néposztályból induló fiatalok, ha az osztályélményeket és az osztálytudatosságot magukkal viszik, egy idő múlva a progresszív politikánál fognak kikötni.

— *Van-e igazság abban a gyakran hangoztatott állításban, hogy a földosztást Magyarországon a Győrffy-kollégisták hajtották végre?*

— Van igazság benne. Annál is inkább, mert a debreceni Győrffy-kollégisták részt vettek a földreformtörvény megalkotásában, amennyiben a szöveg összeállításában és bizonyos ötletek adásában is segítettek. A földreformtörvényt március 15-én hozták meg, ezt hosszú hetek tárgyalásai előzték meg, és ezekben a politikai harcokban — jöllehet a legfelső politikai körökben dőlt el — a kollégisták, a szakemberek véleményét is kikérték. Szakál Paliról, a régi győrffystáról közismert, hogy a földreform szövegezésének nagy részét ő végezte el. Az érem másik oldala az, hogy a földreformtörvény végrehajtását az érdekeltekre bízták, tehát a parasztságra, hogy az ossza szét magának a földet. Ehhez megfelelő organizációt kellett létrehozni: földigénylő bizottságokat, illetve megyei szinten földbirtokrendező tanácsokat. Ahhoz viszont, hogy ezt megyeszerte organizálni lehessen, a végrehajtási rendeletnek megfelelően megyei és járási biztosokat kellett kiküldeni. Már a megalkotás során fölmerült, hogy ha van politikai garnitúra, amelyre ezt rá lehet bízni, akkor ez a Győrffy-kollégium tagsága. Ezt a debreceni kezdeményezést azután közvetítették a budapestiek számára is. Így adódott, hogy bekerültünk ennek az országos jelentőségű feladatnak a végrehajtásába.

De még mielőtt belekezdenék, azt akarom mondani, hogy január—február igen intenzív munkával telt el, de a munkában nem volt állandóság, mert mindenféle újabb feladatok jelentkeztek. Voltak barátaink, akik elég sűrűn váltogatták az akkori munkahelyeiket, akár pártszervezésről, akár ifjúsági szervezésről volt szó, ez meglehetősen nehéz körülmények között történt. Téli időszak volt, kijárási tilalom, a közbiztonság is eléggé bizonytalan lábakon állt, Budapesten úgyszólván a napnak csak egy töredékét tudtuk munkahelyeinken eltölteni, és igyekeztünk haza. Otthon, a Királyi Pál utcai kollégiumban vitákat rendeztünk, szemináriumokat, tisztáztuk a helyünket, a legújabb marxista irodalmat tanulmányoztuk, tele voltunk mindenféle tevékenységgel. Kollégistáink nagy része ekkor rendezte magánügyeit is. Így például a kollégium vezetői közül Gyenes Antal, Tőkés Ottó és jómagam ebben az időszakban házasodtunk, és ez az időszak egybeesett a MADISZ országos munkálataival, de egybeesett azzal is, hogy a földreformban is vegyünk részt. Úgyhogy alig zajlottak le a lakodalmaink, amelyeket közösen tartottunk, másnap az egész Győrffy-kollégium fölpackolt és három nap kalandos utazás után megérkezett Debrecenbe, ahol is az ott lakó Győrffy-kollégisták szállásán élményeinket kicseréltük, és azonnal indultunk rendeltetési helyünkre. Én a dunántúli megyék közül választottam magamnak működési területet. Természetesen szerettem volna szülőföldemre, Vas megyébe menni, de az még nem szabadult fel. Úgyhogy az akkoriban már szabad két megyét, Tolnát és Baranyát választottam. Az első eligazítást az akkori Centrál Komitében, az úgynevezett CK-ban, a Magyar Kommunista Párt központi vezetősége székhelyén kaptuk meg. Itt találkoztam először Révai Józseffel, akit mint már régebben említettem, írá-

sain keresztül ismertem. Ő is ismerősként üdvözölt bennünket, az első garnitúrában jelen lévő győrfystákat; voltunk vagy húszan-huszonketten egynéhány más barátunkkal együtt. A földreform végrehajtása nem tűrt halasztást, 15-én hozták a törvényt, és mi már 20—25-e táján indultunk is. Előzetesen azokat a szovjet tiszteket instruálták, akik megyezserte a szovjet hadsereg részéről jöttek, hogy elősegítsék a földreform ügyét. Ezek vagy velünk együtt, vagy kevéssel előtűnk indultak a megyei székhelyekre. Az ügy sürgősségét jellemzi az is, hogy például Zemplén megyében a parasztok spontán hozzákezdtek a földosztásnak, és valakit hamar repülőgéppel oda kellett küldeni. Hegedüs András önként jelentkezett, és rögtön útnak is indították. A tiszántúli vármegyéket természetesen az ott levő társaság kezébe hamarosan szét is osztották. Kiss Ferencék mentek Makóra, Csanád megyébe, ugyanott működött ebben az időben Tildi István is. Pest megyébe, úgy tudom, Horváth Lajos ment, azután Bács megyébe szintén győrfysta került. Ahogy itt most a 25. évforduló kapcsán összeszámoltuk a biztosokat, megyei szinten tizenketten működöttünk, és járási szinten is legalább tíz-tizenkét kollégista. Ez megtisztelő feladat volt, március végétől általában április—május—júniusig kinn voltunk a terepen, és végeztük a munkát, és ahogy az ország nyugati része felszabadult, újabb és újabb biztosokat küldtek ki; többek között Zala megyébe Tóth Benedeket, Vas megyébe pedig Medve Zsigmondot. Úgy tudom, hogy Hegedüs András is, ahogy elvégezte munkáját az északi megyékben, Sopronba került. Életünk legnagyobb élményei közé tartozott ez a megtisztelő megbízás, mert egy-egy megyében földet osztani azt is jelentette, hogy tevékenykedni kellett a demokratikus pártok helyreállításában, az ifjúsági ügyek megszervezésében, anyagi erőket kellett mozgósítani, a szovjet hadsereggel kellett érintkezésbe kerülni. A szereplők részt vettek lapok indításában, politikai gyűlések megtartásában, azonkívül a közellátás nehézségei megoldásában, tehát minden felmerülő ügygel foglalkozni kellett.

Én a társaim közül elég nehéz helyzetbe kerültem, mert Tolna, Baranya megyében más feladatba is beleütköztem, mégpedig az ottani németbarát némettség ügyébe. A forradalmi határozat értelmében a németbarát németséget ki kellett telepíteni. Erre talán nem is került volna sor, ha egy másik tényező nem lép közbe. Nevezetesen a Délvidékről, másodlagos otthonaikból elmenekülő bukovinai székelységet a megyében találtam meg, részint más idemenekült székelyekkel és erdélyiekkel együtt. Mintegy tizenöt-húszezer emberről volt szó, akik otthon-talanul bolyongtak. Egy kalandos budapesti utazás során, amikor azt hittem, hogy a kormányral fogok találkozni, holott az még Debrecenben funkcionált, segítséget kértem és utastást a letelepítés ügyében. Azt a határozatot hozták, hogy teremtsék rendőrséget, ezek segítségével kezdjem meg a kitelepítést, és ugyanakkor telepítsem le a bukovinai székelységet. Visszatérőben magammal vittem Illyés Gyulát és Szőnyi Tibor pártmunkást, a káderosztály későbbi vezetőjét a kommunista pártból, és őket kísértem egy-két napig a megyében, részint velük együtt részt vettem a földosztás elvégzésében. Tevékenységünk eredményesen haladt előre, bár maga a ki- és betelepítés meglehetősen zavarta a munkánkat, mert a völgyeségi járásban levő székely telepítés és az onnan való kitelepítés a járást, de más járásokat is eléggé nyugtalanította. Ugyanakkor telepítéseket kellett eszközölni Baranya megye északi részén, és a földreformot ott is elő kellett mozdítani. És mentünk előre, az akkori időszakban másfajta politikai tevékenységre is maradt idő; sőt szakmámnak megfelelően a szekszárdi múzeum széthurcolt anyagát is akkor szedtük össze, lapokba cikkeket írtunk, és másfajta munkát is végeztünk.

Úgy gondolom, hogy ugyanilyen sokféle tevékenységben vettek részt kollégista társaink is. A befutó jelentésekből, amelyeket annak idején még módom volt olvasni, kitetszett, hogy meglehetősen eréllyel hajtották végre feladataikat. Meglehetősen korlátlan hatalom jutott a kezünkbe, hiszen a karhatalommal is rendelkezhattünk. Az én megyémben is sokszor igénybe kellett venni a segítséget, mert a földosztás során az ottmaradt földbirtokosok, részint a kisgazdapártiak mindenféle manőverrel igyekeztek a munkát akadályozni, de végül is sikerült. Ott ünnepeltük május elsejét. Tudom, hogy a Pesten maradt kollégisták pedig itthon, Buda-

pesten a kormánnyal, a vezető politikusokkal együtt vettek részt az első május elseje megünneplésében.

A földreformban való részvételünket sokféle értelemben jelentékenynek ítélem. Egyrészt nagy elégtétel volt a számunkra, hogy mi, mint annak a néposztálynak a gyermekei, amely az egykori társadalom alatti helyzetéből felszabadult, azok tagjainak mi, gyermekei adhatjuk vissza a földet. Maga a földosztás ténye is óriási politikai erőket szabadított fel, és hogy ezt mi hajtottuk végre, ez a Györffy-kollégisták presztízsét országos méretekben is megnövelte. Politikai tekintélyünk megnőtt, nem volt véletlen, hogy 1945 nyarán, amikor a földhivatalok veték kezükbe a földreform további bonyolítását, és mi is hazatérhettünk a fővárosba, akkor a kormány elégedettségét fejezte ki tevékenységünk felett. A földművelésügyi miniszter, az akkori romló pénzből húszmillió pengőt utalt ki számunkra — ami pillanatnyilag igen jelentős segítség volt —, hogy a kollégiumot talpra tudjuk állítani. Ennyit tudtam elmondani a földreformról, és még azt ismételné, hogy ez volt az első olyan közéleti erőpróbánk, amelyben a Györffy-kollégium régi garnitúrája szerepelt. Valóságos vezető politikai erőnek kezdtek bennünket tekinteni az értelmiségi körök, és ez a tekintély jól jött nekünk, hiszen abban az esztendőben még több jelentős manőverbe kellett kezdenünk. Így — többek között — az ifjúság, az értelmiségi ifjúság megszervezését kellett előmozdítani, részint a magunk ügyét kellett megszervezni ahhoz, hogy a kollégiumot újra beindítsuk és nevelő munkánkat tovább folytassuk.

— *Milyen változás történt a felszabadulás után ismét meginduló Györffy-kollégium életében?*

— A földreform munkálataiból hazatérve a Györffy-kollégisták régi garnitúrája 1945 után összejött. El kellett dönteni azt a kérdést, hogy a továbbiakban mi legyen magával a kollégiummal. Január 20-án abban állapodtunk meg, hogy a sürgős és demokratikus munkákat elvégezzük, és azután megtárgyaljuk ezt a kérdést. Így került sor 1945 júniusában háromnapos konferenciánk megrendezésére. A konferencia úgy zajlott le, hogy egyrészt a tagjaink beszámoltak a felszabadulás időpontjától a konferencia időpontjáig terjedő tevékenységükről. Maga a kollégium vezetősége összegezte az ebben az átmeneti időben a kollégiumban történt eseményeket. A döntő dolog az volt, hogy a közgyűlés elhatározta, a kollégium folytatja az életét, mégpedig olyan formában, hogy most már a demokratikus körülményeknek megfelelően új alapszabályzatot készít, és azt a demokratikus belügyminiszterrel hagyatja jóvá. Az alapszabályzat újfent az autonómiára, az önrendelkezésre, az öngazgatásra épült fel, és magának a szervezetnek az előkészítése jóval megelőzte a konferenciát, sőt, úgy emlékszem, hogy a konferencia időpontjában az alapszabályzatot a belügyminiszter, Erdei Ferenc jóvá is hagyta (1945. május 2-án). Az alapszabályzatban — amit társaimmal közösen fogalmaztunk meg — lényegében lefektettük a demokratikus alapokon nyugvó Györffy-kollégium statutumát olyan értelemben, hogy konzekvensen végigvittük a demokratikus közönség összes intézményes formáját, vagyis mindazt, amit a felszabadulás előtt jónak tapasztaltunk, azt ebben az új statutumban biztosítottuk is: tehát a kollégium vezető szerveit, azután azokat a demokratikus intézményeit, amelyek a legcélszerűbben szolgálták az új generáció felnevelésének ügyét.

A konferencián előadást tartottunk a kollégiumi demokratikus nevelésről, és ezt a jövőre vonatkozóan alapelveként fogadtuk el. Mások is tartottak előadást, amelynek során tisztáztuk azt a politikát, amit az új helyzetben folytatnunk kell. Ezekkel az új elhatározásokkal a nyilvánosság elé léptünk, és a konferencia zároakkordjaként az ország vezető politikusainak a jelenlétében, azok felszólalásaival együtt szentesítettük életünknek ezt az új korszakát. Elhatároztuk, hogy száz tagot veszünk fel, hogy ezt a sajtó és hírközlő szervek útján nyilvánosságra hozzuk, és a népi fiatalságból mindazokat, akik értelmiségi útra léptek, felhívjuk, hogy jelentkezzenek felvételre, és azt is elhatároztuk, hogy a felvételi taborunkat is megrendezzük, tehát először teremtünk olyan alkalmat, amelyen felvételi módszereinket teljes méretekben alkalmazni tudjuk. Ehhez a szükséges feltételeink is megteremtődtek. Megnőtt politikai presztízsünk lehetővé tette, hogy anyagi helyzetünket tisztázzuk. Egyrészt megváltunk a Királyi Pál

utcától, és a már januárban elfoglalt Apponyi téri (ma Felszabadulás tér) épületünkbe költöztünk. Az Apponyi téri királyi bérház teljes első emeletét elfoglaltuk (február 7-én), ahol annak előtte a Német Tudományos Intézet működött. Ez bőséges lehetőséget nyújtott arra, hogy megnövekedett számú fiataljainkat le tudjuk telepíteni. Kiváló előadóterem állott a rendelkezésünkre, és rengeteg előadóhelyiség is, ahol szemináriumokat, tanulási lehetőséget, könyvtárat és egyéb hasonlókat lehetett biztosítani. Fenntartásunkra hamarosan mozit szerezünk (a mostani Bányász mozit a József körút 63. szám alatt), amelynek a jövedelme kollégiumunk fenntartását szolgálta. Megszereztük Gömbös Gyula nagytétényi kastélyát 16 hold barackossal együtt, ez is a kollégium fenntartását szolgálta, de egyéb adományokkal is rendelkezünk, és számíthattunk a társadalom további támogatására. Így esett, hogy felkészülten fogadhatuk a jelentkezőket, akiket egy hétre a nagytétényi kastélyunkban helyeztünk el, és ott a többi győrfyfista jelenlétében előre kidolgozott processzusnak vetettük alá. Ez azt jelentette, hogy a régi győrfyfisták és az új felveendők együtt éltek, összebarátkoztak, azok közben vizsgafeladatokat oldottak meg és bizonyoságot tettek arról, hogy érettek-e arra, hogy ennek a nagy múltú generációnak a sorába álljanak. Mielőtt lezajlott volna a felvételi vizsga, még egy jelentős eseményből vettük ki a részünket, nevezetesen 1945 nyarán Balatonlellén a MADISZ megrendezte a magyar főiskolai és egyetemi hallgatók konferenciáját. Pontosabban szólva: a demokratikus ifjúsági szövetség és más körök kezdeményezésére úgy véltük, megérett annak a gondolata, hogy felvessük az egyetemi és főiskolai hallgatók demokratikus szövetségének a létrehozását. A konferencia 1945 augusztusában zajlott le, mozgatói azok a győrfyfisták voltak, akik 1945 januárjától kezdve tevékenyen dolgoztak az ifjúságpolitikában, és így adódott, hogy 1945 augusztusában Balatonlellén vezető politikusok, pedagógusok, nevelők, az egyetemi mozgalomban szereplők és a Győrfyy-kollégisták is nagy számban vettek részt. Előadásokat tartottak, vitatták az értelmiségi, egyetemi ifjúság gondjait-bajait, és a konferencia záróakkordjaként az új egyetemi és főiskolai szervezet, a MEFESZ létrehozásában a kollégium javaslatát fogadták el. A konferencia eredményét a sajtó közzétette, és megválasztották a MEFESZ vezetőségét, amelybe szép számmal kerültek be Győrfyy-kollégisták vagy azok barátai is. Így került sor a lellei konferencia után Tétényben az említett felvételle. Száz egyetemi hallgatót vettünk fel, közöttük tíz leányt is. Ez volt az első alkalom, hogy Magyarországon felsőoktatási intézményben a koedukációt bevezették, és ez a mi életünk nagy vívmánya is. Minden együtt volt ahhoz, hogy 1945 szeptemberétől az új kollégium sikeresen ráléphessen a maga útjára.

— *1945 augusztusában tehát megtörtént Nagytétényben, a Gömbös kastélyban a felvételi táborozás. Ha jól tudom, körülbelül százas létszámmal meg is kezdtétek a Győrfyy-kollégium felszabadulás utáni korszakának első esztendejét 1945 szeptemberében. Kik voltak ezek az új fiatalok, és milyen kollégiumi életet alakítottatok ki?*

— Amint említettem, azt az országos presztízt, amit a politikai tevékenységünkkel, részint a földosztás kapcsán szereztünk magunknak, azt mi az esztendő derekán kamatoztattuk. Most, hogy feljegyzéseimet néztem, látom, hogy júniusban a régi Győrfyy-kollégiumnak az évvázóján az akkori magyar közéletnek, tudósoknak, politikusoknak, művészeknek nagy szeregszemléje volt, és valamennyien méltatták a Győrfyy-kollégium pozitív tevékenységét. Ez nemcsak azt jelentette, hogy hízelgett a hiúságunknak és elismerése volt a pozitív munkánknak, de arra is kötelezett bennünket, hogy a továbbiak során nagyobb felelősséggel folytassuk azt. Elhatároztuk, hogy új Győrfyy-kollégiumot kell létrehozni, érvényesítve mindazokat a tapasztalatokat, amelyeket a közös nevelődés során az elmúlt években megszereztünk. Nagyon alaposan készítettük elő a felvételi vizsgát is. Írásos meghívókat bocsátottunk ki, jelentkezési íveket, megszabtuk, hogy kik, hogyan, és miképp jelentkezhetnek, és a papírforma alapján kiválasztottuk azt a kétszáz főnyi társaságot, amelynek alapján mi a már említett száz főnyi kollégistát verbuváltuk. Nos, a papírforma szerinti kiválogatás megtörtént, és Nagytétényben két csoportban összehívtuk a diákokat a nyár folyamán, és ahogyan említettem, az új felveendők

együtt laktak a régi kollégistákkal, és így vizsgáztattuk őket. Ez a vizsga kellemes volt, hiszen egyhetes nyaralás keretében oldottuk meg, de az is biztos, hogy a felveendőkre legalább nyolcórányi foglalkozást szenteltünk, azon túl, hogy kollégista társaink egy-egy szobában velük külön is beszélgettek. Egy hét pontosan elegendő volt az értékelésre, amelyben maguk a főlvételizők is szerepet játszottak és egymásról is véleményt alkottak. Kidolgoztunk egy olyan felvételi módszert, hogy a vizsgákon való szereplést maguk a szereplők és a régi györfyfisták is osztályozták, és maga a vizsgabizottság is minősítette. Így végső soron egy kollektív döntés során szelektáltuk magunk közé új barátainkat, úgy, ahogy az előzőekben említettem, hogy akiket nem vettünk fel, vagy úgy láttuk, hogy ebbe az alapvető gárdába nem tartozhatnak bele, azoknak a számára is reményt nyújtottunk arra, hogy majd elhelyezzük más kollégiumokban, illetve: tartsák velünk a baráti kapcsolatot, mert az ő segítségükre is számot tartunk. A felvételi kapcsolatoknak igen nagy jelentősége volt számunkra, mert láttuk, hogy sokkal több a jelentkező, az alkalmas ember, mint amennyit az első alkalommal fölvehettünk.

Úgy emlékszem vissza, hogy már 1945 őszén felmerült: nem egy, de több kollégiumra lenne szükség, és ezért már az 1945—46-os tanév során lényegében a Népi Kollégiumok Országos Szövetségének a tervét kényszerültünk végiggondolni, mert azok, akik rászorultak a kollégiumi támogatásra, többnyire megfelelő alanyok voltak, hogy ebben az úttörő értelmiségi csapatban helyet foglaljanak. A felvételtől előzőleg csak annyit mondtam el, hogy 90 fiú és 10 lány került a kollégiumba. Ennél sokkal lényegesebb volt az, hogy míg a háború előtti Györfly-kollégiumnak a tagsága túlnyomó részt paraszti gyökerű volt vagy pedig a paraszti életformától elfelé tartó szülőknek a gyermeke; ebben az esetben kifejezetten munkásszülők gyermekeit is felvettük. Ha arra gondolok, hogy Pataki Ferenc, Hardy Gyula — munkásszülőknek a gyermeke — is ekkor került be, és még sorolhatnám a neveket tucatjával, akkor ez azt jelenti, hogy a kollégium alapbázisa megfelelt az országos konstrukciónak, annyiban, hogy a paraszti törzsből származó rászorultak ipari munkások, kispolgárok, kisértelmiségiek és falusi értelmiségiek gyermekeivel is kiegészültek. Itt tulajdonképpen az úgynevezett népi fogalomnak egy helyes korrekciója történt meg, amely kifejezésen már nem kizárólagosan a parasztságot értettük, hanem az egész országnak azt a dolgozó néprétegét, amely — hogy úgy mondjam — a polgárság alatt helyezkedett el, de itt-ott természetesen a kispolgári szülők gyermekeit is magába foglalta, ha a körülmények alkalmassá tették a felvételüket. Magyarországon minden vidékről kerültek fel fiatal diákok. Szelekciós elveink eddig is, ezután is közismertek voltak, illetve markánsabban megformálódva, a kollégiumot újfent osztályalapon szerveztük, de döntő volt a tehetség. Túlnyomó többségben eminens tanulókat, jeles, kitűnő érettségizetteket vettünk fel, itt-ott gyengébbeket is, mert a felvételi vizsgán egyesek értelmességi színvonala kimagaslónak bizonyult; ott eltekintettünk a bizonyítványtól, ahol a tényleges helyzet jobb volt, mint a papírforma. Nagyon lényeges mozzanat volt, hogy a gyerek fogékonysága, érzékenysége bizonyos szakmák iránt milyen mérvű, azon túl pedig azt is döntőnek ítéltük, hogy milyen érdeklődést tudott tanúsítani társadalmi kérdések, közügyek, és effélék dolgában. Az egyhetes együttélésben a társaink azt is kitapogatták, hogy milyenféle kollektív hajlandóságot árulnak el, mennyire társító hajlamúak, mennyire tudnak egy közösségbe beilleszkedni és annak milyen típusú tagjaiként szerepelnek. Mindent összevéve: meglehetősen komplex mozzanatok alapján döntöttünk. Megítélésünk szerint a jelentkezők legjavát tudtuk kiválasztani, és a későbbiek során kiderült, hogy ez a társaság abszolút többségében méltó volt a bizalmunkra, mert ténylegesen a legjobb elemek kerültek a kollégiumba. Mivel a kollégiumi felvételek sikerültek, jöllehet egy pár hónappal azelőtt országos színvonalon tartottuk meg a Györfly István Kollégium záróünnepélyét, most újfent ünnepélyes formákban nyitottuk meg az új esztendő. Itt vannak előttem az évnnyitó fényképei és előadói. Ott látható közöttük Révai József, Erdei Ferenc, Darvas József, a politikai élet több akkori vezetője, egyetemi rektorok, professzorok, egyszóval megint társadalmi nyomatékot adtunk az indulásnak. Ez újfent arra kötelezett bennünket, hogy a györfyfistáknak ezzel az új generációjával ki kell vágnunk a rezet ebben az esztendőben is.

Feladataink és céljaink ebben a szakaszban a következők voltak: az előző esztendőben kicsiszolt nevelési formákat ezúttal minél tökéletesebben alkalmazzuk. Erre módunk is nyílt. Nehézséget csupán az jelentett, hogy a régi garnitúrából úgyszólván egy-két barátunk maradt csak a Győrffy-kollégiumban; mivel azonban az volt a nevelési elvünk, hogy magából a közösségből kell szelektálnunk a különböző funkciókra alkalmasakat, tehát az 1945—46-os tanév kezdetén megválasztottuk a kollégium vezetőit és indukáltuk a különböző társadalmi szervezetek megalakítását. Amint említettem, az új alapszabály mindezt lehetővé tette, mert a társaságnak szélesebb, megkötés nélküli autonómiát biztosított, és ezzel mi éltünk is. Többek között ez volt az a korszak, amikor szorgalmaztuk a szövetkezetek megalakulását. A régi kollégiumban az 1944-es esztendő is virágkora volt a szövetkezeteknek. Az új társaságból nyolckilenc szövetkezet alakult meg, és a jelek szerint meg is értették azt, hogy egy százas nagyközösségben egy ilyen kisközösségen múlik az, hogy az élet hogyan megy tovább.

1945-ben megalakult a kollégium egy eddig teljesen új szervezete, a népbíróság is. Közgyűlés választotta meg szabályos demokratikus választással az elnökét és az ülnököket, és meghatározta, hogy mi a hatásköre, bizonyos ügyekkel milyen alkalomkor, hogyan kell foglalkozni. A gyerekek nagyon szívesen mentek bele a népbírósági játékba, mert annak idején épp az élet valóságában a népbíróságok óriási szerepet játszottak. Tudjuk, hogy akkor zajlottak a fasiszta perek, és az ország színe előtt látták, hogy milyen az, ha társadalomellenes tevékenység kerül terítékre. A később adódó esetekben a népbíróság ténylegesen megfelelt a feladatának. Ahhoz, hogy a kollégium belsőleg jól funkcionáljon, szükség volt az egész társaság demokratikusan szervezett együttműködésére, mert életkörülményeink még igen mostohák és sanyarúak voltak.

Az előbb beszéltünk birtokokról, mozikról és egyéb támogatásokról. De ez akkoriban még egyáltalán nem volt kecsesgetető, a bejövő gyerekeink bizony a szabadpiacon csereberéltek, hogy élelmiszerhez jussanak és anyagiakkal felszerelve indulhassanak. Nyomorúság volt akkor az országban, és ha a gyerekek tanulni akartak, ugyanakkor ezekkel a gazdasági gondokkal is meg kellett küzdeniök. A kollégium teljes ellátást biztosított. Száz embernek kielégítő színvonalon naponta előállítani a reggelijét, ebédjét, vacsoráját, bizony nagy dolog volt. Ezek voltak azok az idők, amikor borsót, lencsét, ehhez hasonlót evett a társaság általában, és húshoz, zsiradékhoz bizony ritkán jutott hozzá. De ezer és ezer leleménnyel segítettek a kollégisták magukon, és éppen itt mutatkozott meg a szövetkezés előnye. Az otthoniak támogatták a gyerekeket, és ez volt az az időszak, amikor az otthonról fölküldött javaknak valóban megkezdődött a közösbe adása. Minden szövetkezet kerített magának egy szövetkezeti ládát, ahol közösen tárolta az élelmiszerét, közös alkalmakat teremtett a nagy együttes étkezési alkalmon kívül. Ekkor indult meg a harc a rendszeresen hozzájárulók és a zugevők között, és bizony elég erős küzdelmet jelentett, míg a gyerekek megszokták azt, hogy az élelmiszert arányosan osszák el egymás között. Akinek a szülei nem küldtek csomagot, az másféle munkával pótolta ezt, éppen a szövetkezet érdekében. A szövetkezetek rendszerint a lakóhely szerint alakultak. Lakóhelyeiket a kollégisták szabadon választották meg, tehát társaiat is, és ezek szerint a szövetkezeteiket is maguk alakították ki. A lányok a kollégium ugyanazon emeletén, de annak teljesen elkülöníthető részén laktak, külön lányszövetkezetet alakítottak, és meglehetősen versengés indult ezekben az időkben az életük biztosítására. Annál is inkább szükség volt a szövetkezetek példás működésére, mert közelgett a tél, és bizony ablakaink nem voltak. Saját magunknak kellett gondolkodni azon, hogy hogyan tudjuk megoldani egy télen át a fűtetlen helyiségek dolgát. Csak a tanulószobákban és az étkezőhelyiségekben tudtunk fűteni, a hálószobákban nem, úgyhogy a gyerekek csomagolópapírt szereztek, olajba mártották és ezt szegeztek fel üveg helyett, mindaddig, amíg megindult az üvegyártás, és az első gyártmányokból mi is hozzá tudtunk jutni annyihoz, hogy üvegezett szobákban legyünk. Össze kellett szedni a megfelelő takarókat, tisztán kellett tartani az otthonunkat. A kollégiumnak ebben az időben nem voltak takarítói, a kollégisták maguk tisztították szobáikat, a ruházatukról maguk gondoskodtak, úgyszintén a fürdésről, tisztálkodásról is, szóval, hogy úgymondjam, a szövetke-

zetek háztartásszerűen működtek, a dolgok kényszere hozta ezt magával. Az, hogy a szövetkezetek egyáltalán működtek és később sikereket értek el, annak köszönhető, hogy a kényszer rászorította őket a közösköedésre. Később rájöttek a jó ízére annak, hogy a szövetkezet nemcsak a szociális feltételeket és háztartásias követelményeket tudja biztosítani, hanem azt is, hogy bizonyos közös vállalkozásokat is elősegítsen. Közös pénzalapot létesítettek, ennek segítségével tudtak eljárni színházba, moziba, operába, fürdőbe és egyéb hasonló helyekre; közösen tudtak mulatozási alkalmakat is teremteni olykor-olykor egy-egy kiskocsmában, vagy éppen a szövetkezet keretén belül. A szövetkezetek később megteltek közös tanulási programokkal, egy szakmabeliek húzódtak kölcsönösen egymás mellé, egymást kölcsönösen segítették, azután megindultak a kollégiumi stúdiók, és ezek szemináriumszerű kidolgozását is tudták vállalni, azonkívül közös olvasmányaik felett vitákat tudtak rendezni. Később a szövetkezet méginkább kiépült, amennyiben kulturális tevékenységet folytatott. A kollégium nagy egészén belül tudott részfeladatokat vállalni; a kollégiumi megbízásokat sokszor nem is személyekre, hanem szövetkezetekre osztottuk ki, úgyhogy az életre szóló barátságok ekkor szerveződtek. Előbb említettem, hogy a kollégium konstrukciójában ekkor a vegyesség volt az uralkodó, minden szakma képviseltette magát, bőven voltak bölcészek, mezőgazdászok, orvostanhallgatók, művészek is. Volt egy-két olyan fiatal is, akit befogadtunk a kollégiumba és csak ott tette le a szakérettségét, tehát nagy kíméletre, respektusra volt szükség a kollégium életén belül ahhoz, hogy a társaság összecsiszolódjék. De az a tény, hogy a közös sorsban mindnyájan osztoztak — végeredményben az élet meglehetősen mostoha volt szociális viszonyait tekintve, de ugyanakkor színes, változatos is —, lehetővé tette, hogy ezeket a nehézségeket könnyebben tudták áthidalni.

A mikroszervezeteknek a felállításán kívül a továbbiak során rendszeressé tettük a kollégiumi szombat estéknek az alkalmait, rendszeres előadásokat állítottunk be történelemből, irodalomból, művészettörténetből, filozófiából stb. Az előadók az ország akkori legkiválóbb szakértőiből kerültek ki. Elsősorban természetesen a marxista előadók szerepeltek, mert arról volt szó, hogy az egyetemek még a régi konstrukciójukban állottak fenn, új tanulnivalót nemigen tudtak még nyújtani. Gyakorlatilag a kollégium volt az a bázis, ahol társadalomszemléletet, bölcséletet és egyéb hasonlót, tehát az élet alapnézeteit kellett elsajátítaniuk, s mivel olyan kiváló előadók jelentek meg, mint Lukács György, Révai József, akik a gyerekekre óriási hatást gyakoroltak, valóban igen szorgalmas tanulás indult meg, nemcsak az előadás és az azt követő vita, hanem szeminárium formájában is. Ezek a kifejezések azokban az időkben nem voltak lejáratosak, hanem egyszerűen alapformák, amelyek éveken keresztül igen sikeresen működtek.

Az előadások, szemináriumok mellett nagy látogatottságnak örvendtek az olyan találkozó is, amelyekre az országos politikai és társadalmi életnek azokat a vezetőit hívtuk meg, akik számunkra vonzó egyéniségek voltak. Ezek az alkalmak nem előadásokat, hanem beszélgetéseket jelentettek. A beszélgetés módszerét ezekben az időkben már kidolgoztuk. Nem egy témával kapcsolatban kértük meg az illetőt a beszélgetés megindítására, hanem megterveztünk tíz kérdést, elküldtük az illetőnek, olyant, amely szorosan a témához tartozott, de az illető egyéniségéhez is. És ennek a tíz kérdésnek a kapcsán meghívottat igyekeztünk olyan helyzetbe hozni, hogy a személyi intimitásait és egyéniségének sajátos vonásait jobban meg tudjuk közelíteni. Érdekes, hogy ez a megközelítés magukat az előadókat, illetve a beszélgetést folytatókat is érdekelte, úgyhogy többszöröse lett a haszna, mintha egy szimpla előadást tartott volna, ami bizonyos mértékben személytelenné tesz.

Ezekben az időszakokban a Györfly-kollégium, amely Budapest centrumában egyszíntű, nemcsak a kollégistáknak és szélesebb körben az egyetemi hallgatóknak volt a találkozóhelye, hanem minden rendű-rangú olyan embernek is, aki Magyarországon a társadalmi jövő dolgába beleártotta magát. Jóleső érzés volt ezek között a diákok között megfordulni és velük elbeszélgetni nemcsak egy szervezett alkalomkor, hanem napközi csevegés közben is. Egyre-másra adták a kilincset a kollégiumban a külföldi látogatók, akik részint hoztak valamit magukkal és

rendszerint vittek is: nevezetesen a kölcsönös élmények kicserélése során. Maga ez az egy fő-kuszba összegyűjtött nagy érdeklődés hatott a gyerekekre, és a mi társadalmi presztízsünket növelte az akkori értelmiség világában is. Akkoriban erre nagyon is szükség volt, mert tudjuk, hogy a nagy politikai meccsek még nem dőltek el, ideiglenes nemzetgyűlés működött ideiglenes fősó igazgatási kormányservekkel, és az ország készült az 1945-ös őszi választásokra, ahol ki kellett derülnie annak, hogy a felszabadított országban a rokonszenvek és az ellenszenvek milyen arányban oszlanak meg a vezető demokratikus pártok között. Ekkorra az ország az első kábulatból már talpraállt, és bizakodni kezdett, hogy ebben az országban lehet valamit csinálni.

Ebben a szituációban mi sem maradhattunk ki a játszából. A fiatal györfysták rokonszenve a parasztpárt és a kommunista pári között oszlott meg, bár voltak közöttünk olyanok, akik szociáldemokrata vagy a kisgazda kapcsolatokkal is rendelkeztek. Úgy emlékszem, hogy a választásokra való előkészület foglalkoztatta a kollégistákat, amikor az akkori pártservezetek a segítségünket igényelték és a Györfy-kollégiumnak szerepet szántak a választási agitációban. Így a kollégisták ebbe a meccsbe is beleszálltak, de személy szerint is érdekelték voltak, mert ez volt az első olyan választás az országban, amikor már az ő korosztályuk is szavazhatott; számukra az személyes élményt jelentett. A választásokat megelőzték a nagy agitációk, tömegmegmozdulások, demonstrációk. Ha jól emlékszem, éppen Molnár Erik tartott előadást valamiféle marxista témáról, és a györfysták teljes egészében együtt voltak, sőt ahogyan szoktuk, bizonyos előadásokra — főleg a nyilvánosakra — a nagytermet is megnyitottuk, ahol ötszáz, sőt, ha nagyon igyekeztünk, ezer ember is elfért. Egy ilyen alkalomkor több ezres demonstráció zajlott le a belvárosban, és egyszer csak halljuk az ütemes kiáltozást, hogy: „györfysták, gyertek le, gyertek le”! Molnár Erik befejezte az előadást és azt mondta: „Gyerekek, a történelem beleszólt az ideológiába, csatlakozzunk!” És erre az egész társaság levonult. Hát ilyen idők voltak, amikor a politikának és a személyes életnek az ambíciói nagyon nagy mértékben összefolytak egymással, és ezekben a politikai akciókban a györfysták szívvel-lélekkel részt is vettek.

Természetesen nemcsak az országos politikai ügyekben szerepeltek, hanem elsősorban a diákügyek bonyolításában. Ahogy már az előzőekben elmondtam, azáltal, hogy a MEFESZ megindult, főiskolai és egyetemi hallhatóink a MEFESZ-servezetek kialakításában jeleskedtek, és a MEFESZ országos fősó intéző bizottságában szintén szerepet kaptak, mégpedig irányító-vezető szerepet. Magának a szövetség programja kidolgozásában, akcióinak lebonyolításában a mi kollégistáink valóban, a szó szoros értelmében élen jártak. Hogy mennyire jelentős volt az egyetemi hallgatóság köreiből a szerepük, azt az elkövetkező akciók mutatták meg. Ebben az időben a fiatal kollégisták élete részint az egyetemen, részint a kollégiumban zajlott le, mindkét helyen politikai tartalmú tevékenységet folytattak, politikai tartalmú ismereteket szereztek maguknak, illetve az egyetem volt a gyakorló terepe azoknak a politikai elgondolásoknak, amelyeket — többek között — a kollégiumban dolgoztunk ki. Ezekben az időben nemcsak hazai méretekben alakult ki a diákság különféle szervezete, hanem nemzetközi méretekben is. Úgy tudom, hogy Prágában ez idő tájt zajlott a nemzetközi diákság konferenciája, amelyen már ennek az új MEFESZ-nek a képviselői, közöttük több györfysta is részt vett.

Tevékenységünket tovább folytatva: ebben az időben alapozzuk meg a folyóiratot és ennek baráti körét, a Valóság-kört. Ez a ténykedésünk körülbelül egybeesik a tanév megindításával, tehát szeptember-október lehetett az az időpont, amikor a Valóság megalakítására összegyűltünk. Szabó Zoltán lett a főszerkesztője, aki annak idején a Györfy-kollégium igen lelkes támogatója és látogatója volt. A szerkesztő bizottságban györfysták is szerepeltek. Akkoriban az MADISZ-lapként indult, illetve a MADISZ-ba tömörült értelmiség lapjaként, de lévén a MADISZ-ba tömörült értelmiség jórésztben Györfy-kollégista, illetve Eötvös-kollégista, a szerkesztő bizottság is belőle regrutálódott. Nem véletlen, hogy a lap első számaiban rögtön jelentkeztünk, éppen a Györfy-kollégiumba került diákoknak a kérdőíveivel, a felvé-

teli kérdésekre adott válaszaik módszeres, szisztematikus szociográfiai feldolgozásával. Ez az a bizonyos *Parasztdiáksors* című cikk (Valóság, 1946. január-február. Kardos László írása), amelynek nyilván helyet kell majd foglalnia a dokumentumgyűjteményünkben, hiszen annak a tudattartalomnak az első komoly számbavétele, amelyet a gyerekek részint magukkal hozdoztak a fejlődésük során, részint pedig jelezték már az orientációs célokat is. Látszik tehát, hogy a Györffy-kollégium amikor magát is építi és kialakítja a maga belső világát, ez mindig szorosan párosult a nagyobb akciókkal, társadalmi eseményekkel, az azokban való konkrét részvétellel, ebben az esetben az országos politikával is. Azt meg kell jegyeznünk, hogy az országos politikában a kezdet kezdetétől részt vettünk, a nemzetgyűlésben Gyenes Antal volt a képviselőnk, az új országgyűlésben új képviselő, tehát minden újabb választás alkalmával más és más képviselte a Györffy-kollégiumot.

— *Kik voltak a Györffy-kollégium felszabadulás utáni új pártfogói? Megkérlek, hogy az új pártfogókat próbáld meg kicsit részletesen jellemezni, úgy, ahogy Zsindelyeket is, és azt is, hogy a kollégium élete az új alapszabályzat alapján hogyan alakult ki?*

— Erre a kérdésre könnyű válaszolni, azért, mert benne is foglaltatik abban a politikai elismerésben, amelyről a tevékenységünk folyamán szólottunk. Maga az a tény, hogy évnnyitőink, évszázóink alkalmával a politikai élet, a koalíciós pártok úgyszólván teljes egyetértésben részt vettek — tehát a politikai pártok vezetői, főtitkárai, fő funkcionáriusai, a képviselőház, a parlament képviselői, azután a közéletben szereplő tudósok, művészek — azt jelenti, hogy tulajdonképpen az egész hivatalos közélet a pártfogóink sorába tartozott. Nem is tudom tulajdonképpen, és zavarban vagyok, hogy a Györffy István Kollégiumnak volt-e ebben az időben olyan listája, amelyen a pártfogókat, hogy úgy mondjam, a belügyminiszteri alapszabályzatnak megfelelően számba vettük. Valahogy fennforoghatott ez. Azért mondom, mert a kollégium legfőbb pártfogója ebben az időben a kommunista párt oldaláról Révai József volt, aki úgyszólván mindennapos vendégként jelenhetett meg nálunk. Ez jellemző is egyébként az akkori világunkra, hogy az ő politikai tevékenysége ezután egyszerűen felszökött. Mindannyiunkat meg lehetett ott találni, különösen az esti órákban, amikor a legkülönbözőbb politikai kérdésekben élénk viták alakultak ki. Révainak például szokása volt, hogy amit a politikai bizottság vagy a központi vezetőség éppen napirendre tűzött, azt a mi közvéleményünkkel egyeztetette vagy véleményünket kikérte. Minden jelentős, döntő politikai kérdésben ezt megtette, akár szűkebb körben, akár más alkalmakkor. Nem véletlen például, hogy Révai József, aki a kommunista párt fő ideológusaként szerepelt, az ideológiáról vallott nézeteit a mi nyilvánosságunk előtt fejtette ki legalább négy ízben, egyúttal jelezvén azt is, hogy mennyire változtak a nézetei, aszerint, hogy a nemzetközi politikai helyzet és a belső szituáció is megváltozott. Barátaink közé tartoztak továbbra is a parasztpárt legfőbb vezetői, így Erdei Ferenc, Darvas József, de rendre és sorra Illyés Gyuláék, Szabó Pálék is vendégként jelentkeztek nálunk. A koalíció teljes volt, mert Nagy Ferenc éppenúgy megjelent a körünkben mint Kovács Béla vagy Justus Pál, vagy Szalai Sándor, utóbbiak a szociáldemokrata párt részéről. Sőt, ha módszeresen utánanéznünk a dokumentumkötet és a tanulmány kapcsán, akkor egy széles lajstromot állíthatnánk fel, amelyen legalább ötven-száz olyan vezető politikust, író és közéleti férfit és egyéb szereplőt tudnánk felsorakoztatni, akik 1946—47—48-ig terjedően rendszeresen látogattak minket, szinte baráti kapcsolatot alakítva ki a kollégiummal. Ezeket a vezetőket mi tegeztük, és hozzájuk bármilyen gondunkkal-bajunkkal fordulhattunk; hogy úgy mondjam fiatal partnereiknek tekintettek minket, olyanoknak, akikre minden körülmények között számítani lehet. Egyébként az az érzésem, hogy a kommunista párt akkori vezető garnitúrája nem hazai rétege számára valóságos reveláció lehettünk. Itt elsősorban Révaiékat, Gerőéket, Farkasékat, Rákosiékat értem, tudniillik én emlékszem arra a találkozásra, amikor Révai 1945 tavaszán a Györffy-kollégiumba ellátogatott, egyszerűen nem tudott hová menni a csodálkozástól, hogy paraszti gyökerű, a termelésből közvetlenül kiszakadt értelmiségiek ilyen tömegesen marxista álláspontot foglalnak el, jelentékeny mértékben kommunistának tartják magukat és

társadalmi feladatok vállalására alkalmasságot mutatnak. Számára ez szokatlan volt, mert ahhoz szokott hozzá, hogy a munkások és a polgári értelmiségiek között találhatóak a marxisták, de hogy a mélyrétegekben ilyen csoportosan, ilyen határozott, demonstratív módon, az számára életének — azt hiszem — egyik legnagyobb élményét jelentette. És ameddig levegőhöz jutott, ő ezt a respektust megtartotta, mígnem a politika külső fordulat utáni időhöz tartozik. Tehát amikor új pártfogókról kell beszélnünk, akkor azt mondhatom, hogy azok a kommunisták és a parasztpárti vezetők voltak. De nemcsak a politikai vezetők, hanem művészek, tudósok is támogatták a kollégiumot. Ez a magatartás, hogy egy tudós, egy művész, egy zenész, egy festő is demonstratív állást foglalt valami mellett, azt jelentette, hogy a kör ily módon kiszélesedett. Ebben az időszakban még évekig élveztük a kisgazdapártnak és a szociáldemokrata pártnak is bizonyos rokonszenvét. Mindenesetre 1946 végéig bizonyosan az utóbbiakét is. Akkor történt, hogy az ifjúsági egység megbomlott, és a kisgazda párt a maga ifjúsági szekcióját hozta létre, és elindította a maga kollégiumi egyesületét (MAKE), később, 1947-ben a szociáldemokrata párt a DOKOSZ-t, vagyis a Dolgozók Országos Kollégiumi Szövetségét, de ebben a korai szakaszban még szent volt a béke, és nagy volt a reménykedés. No persze, az 1945-ös és későbbi választásokat követően látszott, hogy a feszültség egyre erősebb, és mi, mint élénk politikai szervezet ezt rögtön lereagáltuk, és sok vonatkozásban korrigálnunk kellett. El kell mondanom, hogy az akkori egyetem legfajszínűsabb tagjai is azok közé tartoztak, akik velünk rokonszenveztek. A bölcsészkaron például Viski Károly vagy Hajnal István professzor, a jogi karon Móra Elemér, aki nálunk előadást is tartott, vagy Szekfű Gyula — és még folytathatnám a sort. Kell még egy kuriózumot is megemlítenem. A romokban heverő Budapesten a mi Apponyi téri kultúrtermünk olyan célszerű központnak számított, hogy akkoriban mindenféle társadalmi szerv ott rendezte az ünnepélyeit, megbeszéléseit. Emlékszem, hogy a Magyar—Román Társaság, a Magyar—Olasz Társaság, a Magyar—Jugoszláv Társaság itt alakult meg, s ez többé-kevésbé mindig azt jelentette, hogy mi is részt vettünk a munkájában, és igen széles ismeretségre tettünk szert. Ha teszem azt vendég jött az országba, például Ilja Ehrenburg, természetes volt, hogy előadást a Györfly-kollégiumban tartott. Sokszor úgy is hirdették meg, hogy a Magyar—Szovjet Baráti Társaság előadást tart a Györfly-kollégiummal karöltve. Ilyenkor rendszerint a kollégium vezetője üdvözölte a megjelent vendégeket. Megfordult itt ezekben a korai időkben Aragon, Eluard a nyugatiak közül. Ha delegáció jött, rögtön bennünket mutattak meg: egyszerűen nagy forgalmat bonyolítottunk. A város központjában élt a kollégium, és ez döntő jelentőségű volt nemcsak a pártfogóknak és az egyetemi vezetőknek, hanem az egyetem diákságának is. Minden valamire való, magára adó egyetemi hallgató rendelkezett egy györflysta diák barátságával, és időszakonként bejárt a kollégiumba, ahol ügyes-bajos dolgaiban is eligazítást nyert. Ezekben az időkben alakítottuk ki gyakoribb érintkezéseinket az Eötvös-kollégiummal. Elmentünk hozzájuk látogatóba és ők is eljöttek hozzánk. Az az érzésem, hogy nem kis szerepünk van abban, hogy az Eötvös-kollégiumban parasztpártiakból egy markánsabb, baloldali csoport is kialakult, és ennek jelentősége lesz a későbbiek során. A mi világunk így fejlődött: a belső demokratikus konstrukció kialakult, kialakult a rendszeres előadások, önképzések, kötelező olvasmányok stb. dolga, és még meg kell jegyezni — még időben, és az egész magnós előadásom során erre nem is reflektáltam —, hogy ennek a paraszti társaságnak volt egy hátránya a polgári diákokkal szemben, nevezetesen az idegen nyelvek ismerete. Mi ezt elég korán, már a Bolyai-korszakban felismertük és gondoskodtunk a megoldásáról. Nyelvtanárokat szerződtettünk és már 1942-től rendszeresen oktattuk a nagy világnyelveket és párhuzamosan a szomszéd államok nyelvét, tehát szerbet, horvátot, szlovákot, román is. A kollégiumi nevelésnek ezt a rendszerét továbbra is fenntartottuk. A háború előtt is rangos nyelvtanárokat szerződtettünk, a háború után pedig az emberek szinte önként jelentkeztek arra, hogy nálunk nyelvet oktassanak. Teszem azt Szabolcsi Miklós, aki középiskolai tanár volt, önként felajánlotta a francia oktatását, olyan buzgón, hogy a kollégisták rögtön hozzákezdték Politzer könyvének a lefor-

dításához, úgyhogy ez a könyv a Györfly-kollégium neve alatt egy akkori Szikra-sorozatban meg is jelent. (Politzer, Georges: A filozófia alapelvei. Fordította a Györfly István Kollégium francia nyelvi munkaközössége, Szabolcsi Miklós vezetésével. Budapest, 1949.) Ezt azért mondom, mert a napnak úgyszólván minden perce és minden órája be volt osztva. A mai visszaemlékezők mondják: nem is tudják, hogy lehetett annyi dolgot ezekben az időkben elvégezni. Nyilván úgy, hogy a kor szelleme teljes egészében áthatotta ezeket a fiatalembereket, és valósággal habzsolták a teendőket és egyre inkább belementek. No, és a Györfly-kollégium különösen ebben az első esztendőben privilegizált helyzetben volt, mert a kor legnagyobb szellemi kapacitásaival tudott összejönni, a politikát első kézből ismerte meg, ha ideológiáról volt szó, olyanokkal oszthatta meg gondját mint Lukács György, aki eligazította a filozófiai és művészeti kérdésekben, egyszóval a mindenkori fejlődő fiatalság álmát valósította meg, egy szuperiskolát, ami ebben az időben telítve volt a nyomor és az alacsony technikai és szociális színvonal nyomasztó terheivel, de annál nagyobb lehetősége nyílt az eszmei és kulturális szárnyalásra.

Hogy ebben a korban egy ilyenfajta kollégiumnak milyen volt a kisugárzása és a hatása, azt mutatja az is, hogy igen gyorsan követendő példára talált. Nevezetesen az egyetemeken megjelenő fiatalság, amely ilyen kollégiumi keretekben szeretett volna művelődni, nevelődni és szociálisan is indokolt módon, nagyobb számú volt, mint a Györfly-kollégistáknak jelentettek száma, és spontánul felmerült más kollégium megalakításának a gondolata. Itt mindenekelőtt a Petőfi-kollégium létrejöttéről kell beszélnünk. Egy Györfly-kollégista, aki a háború előtt a kollégium tagja volt, azután katonának került a keleti frontra, ott tiszt lett, és amikor nálunk jelentkezett, egy viszonylag másfajta fiatalemberrel álltunk szemben, mint a régebbi korszakban, ezért a magatartását nem tudtuk rokonszenvvé nézni. Mivel tanulmányait még nem fejezte be, a régi kollégisták elutasító magatartását sérelemnek véve, a maga útjára tért, és mivel kapcsolatai voltak az építőmunkásokkal, és azt megelőzően néhány baloldali politikussal, a Györfly-kollégiumban tanultakat hasznosítva nekiállt egy új kollégium létesítésének. Rászoruló diákra is, társakra is akadt, és így megszerezték a Kelenhegyi úton egy romos villa tulajdonjogát, és az építőmunkások segítségével elindították a Petőfi-kollégiumot. A Petőfi-kollégium körülbelül harminc-negyven tagot számláló társintézményként kezdett működni ugyanazzal a belső berendezkedéssel, ugyanazoknak az elveknek az alapján mint a Györfly-kollégium, pártfogó testületet és egyéb hasonlót hozott maga köré, amely anyagiakkal és egyéb hasonlókkal is támogatta. Munkálkodásuk sikerre vezetett, és mi ezt rokonszenvvel is vettük, mert tagjai között voltak olyanok is, akik a Györfly felvételin nem kerülhettek be, és szerencsés megoldás volt számukra, hogy egy ilyen lehetőséghez jutottak. Nem is volt baj a kollégiummal az esztendő végéig, hiszen akkor még a talpraállás gondoljaival küszködtek ők is, de 1946-ban más igények is jelentkeztek, például az orvostanhallgatók úgy látták, hogy szükségük lenne egy kollégiumra, a színészhallgatók is úgy látták, hogy szükségük lenne valamilyen otthonra. Az MNDSZ (Magyar Nők Demokratikus Szövetsége) keretében is mozgolódás támadt, hogy az egyetemre kerülő lányoknak is kellene egy fészek. Egyszerűen a levegőben volt, hogy a feltörekvő néposztályok gyermekeinek is kéne otthon teremteni, és ezek az észleletek, amelyekről közvetlenül és közvetve is tudomásunk volt, és amely szükséglet az egyetemi hallgatók szövetségében is jelentkezett, elindította nálunk azt a gondolatot, hogy erre valamiképpen megoldást kéne találni. Így a Györfly-kollégium hosszas próbálkozás után eljutott ahhoz a tervéhez, hogy egy kollégiumlétesítő mozgalmat hozzon létre, és ehhez a társadalom támogatását is megnyerje.

TASI JÓZSEF

LENGYELORSZÁG

LAGZI ISTVÁN

Grossaktion in Warschau — a varsói nagy akció

*A fogalmak: erény és gonosztett
igazság és hazugság
szépség és rútság
bátorság és gyávaság
csupán kongó szavak.*

(Tadeusz Rózewicz: Megmenekültem.
Kerényi Grácia fordítása.)

A 35 napig tartó 1939. évi szeptemberi hadjárat Lengyelország állami függetlenségének — újbóli — elvesztésével, az ország kettéosztásával végződött. Kezdetét vette a nemzeti vagyion kifosztása, mely a kulturális értékek tönkretételével, a lakosság tömeges letartóztatásával, deportálásával, kivégzésével párosult.

A csehországi *Lidice*, az angliai *Couventry* — más elpusztított, felégetett európai helységekkel együtt belekerült a „történelmi” köztudatba. De számon kell tartanunk a varsói gettóban történeteket, a több mint 50 *lengyel* helységet, ahol a lakosság Lidicénél is kegyetlenebb sorsra jutott, ahol egyetlen ember, egyetlen ház sem maradt épségben, ahol mindenki meghalt, ahol minden építmény elpusztult.

*

A második világháborút megelőzően Lengyelországban mintegy 3,5 millió állampolgár (Varsó lakosságának 29,1 százaléka, 380 567 személy) vallotta magát zsidónak, 95 százalékuk héber anyanyelvű volt. A lengyelországi zsidóság — Leslaw Bartelski szerint — 12 zsidó (héber) tanítási nyelvű gimnáziumot, 14 középfokú szakiskolát, 226 elemi iskolát tartott fenn. Anyanyelvükön 130 irodalmi és tájékoztatósi folyóirat, 11 időszakos tudományos kiadvány, évente 400 könyv és brossúra jelent meg. Az ország különböző helységeiben 15 zsidó színház működött. Az orvosok, ügyvédek, kereskedők jelentős részét a zsidó népesség adta. A zsidó burzsoázia a lengyel gazdasági élet alakításában — hagyományosan — jelentős, egyes területeken *döntő* szerepet játszott. A lengyelországi zsidó kultúra központjaiban (Varsó, Lódz, Lemberg, Vlnó) pezsgő irodalmi, színházi, valamint gazdasági, üzleti életnek 1939 szeptemberéig véget vetett.

A náci közigazgatás bevezetése után a lengyelországi zsidók helyzetében is döntő változás következett be. A háború éveiben Lengyelországban összesen 379 gettót, valamint 21 ún. maradék — munkavégzésre is alkalmas — gettót (Restghetto) létesítettek. Az első elképzelés az volt, hogy a zsidókat a San folyó melletti Nisko helység környékén „telepítik le”, majd egy lublini „zsidó rezervátum” terve is felmerült. A Franciaország felett aratott gyors német győzelem után felmerült olyan terv is, amely szerint a zsidókat Madagaszkár szigetén gyűjtötték volna össze. Végül egyik elképzelés megvalósítására sem került sor. A zsidók összegyűjtése,

gettókbe zárása 1939 októberétől azonban nagy erővel folyt. Az első „igazi” zsidó gettót Piotrków Trybunalski városban 1939 októberében létesítették. Lódzban december 10-én „kerítették körül” a zsidókat. A Főköormányzóság központi gettóját 1940. október 20-án Varsóban alakították ki. (A zsidó negyed lezárása után 3770 zsidó üzlet, 600 műhely és kisüzem raktárakkal, készletekkel együtt német, azaz „árja” kézre került.) Krakkkóban 1941. március 3-án, Kielcében március 31-én létesítettek gettót. A zsidók ellen fontos rendszabályokat léptettek életbe. 1940 elejétől nem utazhattak vonaton. Éttermekből, szórakozó helyekről elbocsátották a zsidókat, sőt a zsidó származásúakat is. A zsidónak minősített orvosoknak megtiltották az „árja” betegek gyógyítását. A zsidó ügyvédek is elbocsátásra kerültek. Zsidóknak — később — tilos volt nyilvános helyeken megjelenni, a Dávid-csillag viselésére kötelezték őket. A rendszabályok egyre szigorúbbak lettek. Hans Frank főköormányzó rendelkezése értelmében 1941. október 15-től a zsidóknak halálbüntetés terhe mellett tilos volt elhagyni a részükre kijelölt gettót, tartózkodási helyüket. A zsidóknak segítséget nyújtókat ugyancsak halálbüntetéssel (vagy kényszermunkára való hurcolással) sújtották.

Az olvasóban felvetődhet a kérdés, milyen volt, hogyan „működött” a varsói gettó? Hogyan, milyen körülmények között éltek az emberek? A gettó — egy-két hónap kivételével — szervezett, mozgalmas képet mutatott. Sós Endre megfogalmazásában a „...varsói gettó volt a német megszállás alatt sínylődő európai területek egyetlen olyan szigete, amelyen nem működhetett a hitleri közigazgatás és jogszolgáltatás”. Belső életét a megszállók által is elfogadott Zsidó Tanács (Judenrat) irányította, a rendfenntartás feladatát — a sok bírálatot kiváltó — zsidó rendőrség látta el. Illegális iskolák működtek, a gettó sajtója a „helyzet”, s nem mindig, s nem következetesen a „valóság” ismertetését tűzte ki célul. Virágzott a feketekereskedelem, a korábbi társadalmi rétegek „átrétegződtek”. A 70 ezer munkanélküli mellett a menekültek, a „pótlólag” Varsóba telepítettek, az éhezők, a fagyhaláltól menekülő emberek tízezrei (!) „új viszonyokat” teremtettek. Az életért folyó küzdelem új normákat hozott a felszínre. A korábbi értékrendszerek alapvetően módosultak. Az igazság és a hazugság, az élet és a halál közötti határok olykor elmosódtak. Az életbenmaradás, a túlélés jelentősége megnőtt. A megszállók rendelkezéseinek leginkább kitett zsidó kispolgárság, a „megalapozatlan egzisztenciájú” emberek tízezrei, az értelmiség jelentős része válságos helyzetbe kerültek. A lélekszámban megfogyatkozott zsidó nagytökések, a még „kellő” tartalékokkal rendelkezők rétege mellett új, elit réteg, az illegális termelésben, értékesítésben vagyont — és élelmet — szerzetek csoportja jelent meg. Számuk nem volt jelentéktelen, hiszen az „új elit” réteghez, a németeket sikerrel lepénzelők csoportjához több ezer család tartozott (igaz, csak kis részüknek sikerült életben maradnia).

A néhány négyzetkilométer területű varsói gettó 400 ezer lakójának élete rövid idő elteltével kibíráhatatlanná vált. Elfogytak a tartalékok, a gyógyszertárakba, üzletekbe nem érkezett több áru. A német precizitással elzárt gettóban 1943 februárjáig éhezés és betegség miatt 96 ezer ember halt meg. A varsói közigazgatási egység (distrikt) vezetője, Ludwig Fischer szerint a zsidótlanítási akcióban az éhezés és a betegség kiemelkedő szerepet kapott. A „...zsidók nyomorultul éhen fognak halni, s a zsidó kérdésből [csak] a tetemét marad hátra.” Szinte hihetetlen, hogy a nyomorúságos körülmények között a gettóban mennyiségileg és minőségileg is jelentős termelőmunka folyt.

Az 1941 elején már 450 ezer főt (később a létszám még növekedett) befogadó gettó területén — Marian M. Drozdowski szerint — számos üzem, műhely épült. Több ezer alkalmi „műhelyben 20,1 ezer munkás dolgozott. A száz munkásnál többet foglalkoztató üzemből a gettó területén kilenc működött. A Fritz Schultz és a Walter Caspar Toebebens több mint 10 ezer, a Bernhardt Hallmann cég 1000 munkást foglalkoztatott. A Weitz üzemekben 30 ezer zsidó munkás tevékenykedett. 1942 közepén a gettóban — a Zsidó Tanács adatai szerint — mintegy 65 ezer személy a német hadiipar részére dolgozott. Az ipar területén foglalkoztatottak 47 százaléka — a németek által gúnyosan „kefektők”-nek nevezett zsidó munkások — kisipari, kisegítő munkát végeztek. A foglalkoztatottaknak csak 5 százaléka dolgozott kifejezetten

nagyüzemekben. A kereskedelemben és a szolgáltatásban a foglalkoztatottak 24 százaléka talált munkát és „megélhetést”. Az adminisztratív, népjóléti területen dolgozók száma mintegy 2,5 ezer volt. A gettó lakóinak egy részét, mely nem dolgozott, kényszmunkára, más helységekre vitték. (A férfiak közel 15 százaléka munkatáborokban dolgozott.)

A gettóban ötletekben nem volt hiány, de a rendelkezésre álló — egyre csökkenő mennyiségű — élelmiszert megsokszorozni nem lehetett. A gettó lezárása utáni hónapokban még kevés probléma adódott. Az élelmiszerek árai gyorsan nőttek, de a legszükségesebb cikkek hozzáférhetőek maradtak. A gettóbeliek helyzete 1941-től élelmezés szempontjából is gyorsan romlott. „1941-ben a cukor és kenyér élelmiszerjegyek kiadására került sor. Kenyérből havonta 2,5 kilogramm, cukorból 18—27 dkg volt a fejadag. 1941 novemberétől a kenyérfejadag 2 kilogrammra csökkent. Más élelmiszerek, pl. burgonya, lekvár, mûméz stb. elvéve és kis mennyiségben állt rendelkezésre” olvashatjuk Ruta Sakowska 1972-ben megjelent tanulmányában. A gettóban 1941-től — *átlagban* — a jegyre beszerezhető élelmiszerek napi 230 (más adatok 336, illetve 180) kalóriát biztosítottak. Kiáltó ellentmondásnak tűnik, de ma már köz tudott, hogy a gettóban sokan a kivételezettek közé tartoztak. A Zsidó Tanács és rendőrség funkcionáriusainak naponta és személyenként 1665, a gettó munkásarisztokráciájának 1544, a szakipari műhelyekben dolgozóknak 1229 kalóriaértékű élelmiszer jutott. A hajléktalanok, munkanélküliek (70 ezer személy), a koldusok sorsa eleve reménytelen volt. (1943-ban az egy főre jutó napi — átlagos — kalóriaérték Angliában 2800, Németországban 1980, a Cseh-Morva Protektorátusban 1920, Franciaországban 1080, a Főkörmányzóságban 855 [!] volt.) A gettóbeli — igen nagy tételeket forgalmazó — feketekereskedelem sem tudta kielégíteni az igényeket. Az emberek többsége éhezett, tízezrek haltak éhen. A házak lakói szünet nélkül felhívásokkal ostromolták a járőkelőket: „Segíts a betegnek!”, „Egy tál ételt az éhezőknek!”, „Segíts a gyermekeken!” A tömegméretű éhezés mérséklésére „Nem áldozat, hanem hozzájárulás, nem alamizsna, hanem kötelesség!” jelszóval gyűjtést, gyűléseket szerveztek. Az eseteken azonban a társadalmi összefogás sem segíthetett.

Az összezárttság, az élelem- és tüzelőhiány, az egészségügyben mutatkozó súlyos hiányosságok, a járványok miatt tízezrek pusztultak el. Az említett okok miatt 1941-ben 43 036, 1942 első felében 29 788 gettóbeli lakos halt meg. A statisztikák szomorú tényekről tudósítanak: 1939 szeptemberétől 1943 júliusáig 100 ezer ember „természetes halállal” halt meg a gettóban.

A gyermekek sorsa különösen nehézé vált. Alicja Szlajakowa dr. Korczak tevékenységéről írott tanulmányában idézett a gettóbeli árva gyermekek leveléből, melyet 1942 májusában egy közeli (részben a gettó területén tevékenykedő templom) plébánosához írtak: „Tisztelt Plébános Atyát tisztelettel kérjük, hogy engedje meg nekünk, hogy néhányszor — szombaton a korai órákban, lehetőleg 6.30—10 óra között — megtekinthessük a templomkertet. A szabad levegőre és zöldre vágyunk. Nálunk fülledtség és zsúfoltság van. Szeretnénk megismerkedni, megbarátkozni a természettel. Nem fogjuk megromgálni a beültetett területet. Nagyon kérjük ne utasítsa vissza kérésünket.” Aláírás: Zsigmondka, Sémi, Áronka.

A zsidó értelmiség egy része már a szeptemberi hadjárat napjaiban életét veszítette. Igen sokan a megszállók első áldozatainak a listájára kerültek (Stefan Napierski — Marek Eiger, Rafael Blütht). A gettó létesítésével a fővárosi zsidó értelmiségiek sorsa is reménytelenné vált. A nehéz körülmények ellenére a kulturális élet területén még számos jelentős teljesítményre nyílt lehetőség. A szociáldemokrata indíttatású *Bund* számottevő propagandamunkája eredményeképpen a gettóban 12 zsidó időszakos kiadvány (folyóirat) jelent meg, számos röplap, felhívás, tájékoztató került terjesztésre. 1940-ben (1941 januárjáig bezárólag) a varsói gettó területén 30 (17 zsidó, 5 héber és 10 lengyel nyelvű) nyomdailag előállított kiadvány látott napvilágot. A gettóban a zsidó kulturális intézmények egy részének működésére is lehetőség nyílt. A Zsidó Tanács támogatásával a „Sztuka” kávéházban kabaré- és irodalmi előadások voltak. Janusz Korczak és Iccak Kacnelson az ifjúság körében végzett felbecsülhetetlen

értékű kulturális munkát. Számos irodalmi alkotás (Jiow. *Biblisze tragedie in draj aktu*; Dos lid wegn Szlomo Zelichowski), cikk, tudósítás, politikai röplap került terjesztésre. Számos régi irodalmi művet is népszerűsítettek. A gettó életének jelentős eseménye a dr. Janusz Korczak néven ismert dr. Henrik Goldszmit által létrehozott árvaház (Dom Sierot), mely főleg adakozásból, a koncertekből befolyó összegekből tartotta fenn magát.

A kulturális életnél is sokszínűbb politikai tevékenység bontakozott ki. Az egyik legjelentősebb politikai erő a lengyel szocialistákkal való együttműködésben gazdag hagyományokkal rendelkező *Bund*, a zsidó munkásság, kisiparosok, kispolgárok hagyományos szervezete képviselte. A gettóban is megalakult a Szovjetunió Barátainak Társasága, a Munkás-Paraszt Harci Szervezet, a „Sarló és Kalapács”, a „Spartacus” szervezet és a Felszabadítási Harci Szervezet. 1942 márciusában Józef Lenartowski, a Lengyel Munkáspárt (PPR) meghatalmazottjának vezetésével életreihívták a párt helyi szervezeteit. Néhány hónap elteltével a gettóban a munkáspárt tagsága 500 főt számlált, a Népi Gárda gettóbeli szervezetéhez pedig 10 harci egység tartozott. A PPR kezdeményezésére létrejött *Antifasiszta Blokk* keretében tömörülő különböző politikai erők (Poalej Syjon Lewica, Hechaluc i Haszmer Hacair, Partia Syjonistów, a Bund, az ifjúság szervezete a Dror, és a PPR) egyetértésével megalakult a *Zsidó Harci Szervezet (Zydowska Organizacja Bojowa)*, mely *Mordechaj Anielewicz* vezetésével kezdte meg működését. A londoni lengyel kormány hazai kirendeltsége (Delagatura) kezdeményezésére 1942. szeptember 27-én megalakult a Konrad Zegota nevet viselő Zsidó Népegyesület Segítő Bizottság, mely röviddel azután — 1942. december 4-től — Zsidókat Segítő Tanács (Rada Pomocy Zydow) „Zegota” fedőnéven, lényegében pártközi delegátusok irányításával működött tovább. A zsidókat segítők között a kommunisták, szocialisták, parasztpártiak éppúgy megtalálhatók voltak, mint a Honi Hadsereg és a Népi Gárda, a Parasztszázaljak, a Biztonsági Hadtest, a Cserkész Szövetség aktivistái, vagy a katolikus papok. Waclaw Poterański szerint „...zsidókat segítő akciókban megközelítőleg egymillió lengyel vett részt.”

A gettó hétköznapi élete is *szervezetnek* bizonyult. Ruta Sakowska összesítése szerint 1940 április végéig a gettóban 878 házban (épületben) 778 házbizottság tevékenykedett. 1940 szeptemberében a házbizottságok száma elérte az ezret, 1942 januárjában már 1108 működött. (Egy-egy bizottság hét tagból állt: elnök, elnökhelyettes, titkár, pénztáros, három ellenőrző választmányi tag.) A különböző zsidó politikai, közigazgatási és fegyveres szervek, csoportok működését széles és megbízható „információs lánc” segítette, egyes csoportok (személyek) jelentős pénzüsszegek, anyagi értékek felett rendelkeztek. Úgy is lehet fogalmazni, hogy *a német alaposág a zsidó kitartásba, ötletességbe* ütközött.

A varsói gettó igazi kálváriája 1942. július 22-én kezdődött. A német hatóságok az „éhséggel való gyilkolás” ütemét, az áldozatok számát túl alacsonynak találták. Ezért parancsot kaptak a gettó kiürítésére, a varsói zsidókérdés megoldására. „Már jóval július 22-e előtt elterjedt a hír, hogy a varsói zsidókat deportálni fogják, ahogy a lublini, krakkói, lódzi és más városokbeli zsidókkal történt... A zsidók nem hitték el” olvashatjuk Battaglia könyvében. Valóban így volt. A zsidó vezetők nem tudatták a közelgő veszélyt! „A helyi szervezetek vezetői, de a Nyugaton működő zsidó szervezetek vezetői ugyancsak nem fújták meg a vészharsonát. A fasiszták aljas hazudozásait, félrevezetéseit nem leplezték le kellően és idejében! Itt és ebben a tényben rejlik az oka annak, hogy a varsói gettó felkelése csak akkor következett be, amikor a gettóból már teljes fél millió (a források szerint 300 ezer — L. I.) zsidót kihalálásra hurcoltak a fasiszták. Itt és ebben a tényben rejlik az oka annak is, hogy a varsói gettó felkelése mellett csak kisebb zsidó ellenállásokat jegyezhetett fel a történelem!” A gettó világhírűvé vált adatgyűjtő-levéltárosa saját szemével győződött meg arról, hogy a gettó peremén létesített rakodókról (Umschlagplatz) hetente — a zsidó rendőrség aktív közreműködésével — sok ezer embert szállítottak el. Voltak napok, amikor 8—12 ezer embert hurcoltak el a gettóból. Ez pedig nem volt titok. Az emberi képzeletet felülmúló öldöklés 1942. július 22-től szeptember 11-ig „...azaz tisa-beavtól roshasana vigiliájáig tartott. Ötvenhárom nap leforgása alatt a hitleri fenevad egy háromszázezer főből álló közösséget irtott ki. A háromszázezerből kb. ötven-

ezren gyerekek voltak. Lekaszálták, gyökerestül kitepték őket, irgalom nélkül...” Ringelblum, az egyik legtájékozottabb zsidó funkcionárius is igen későn, csak 1942. október 15-én tette fel a kérdést: „Miért nem kezdtük meg az ellenállást nyomban, amikor a még megmaradt 300 000 zsidó Varsóból való deportálását megkezdték? Miért hagytuk, hogy mint vágóhídra küldött juhokat hurcoljanak el?”

A gettóban is tudtak az elhurcoltak sorsáról. 1942 nyarán jelentések érkeztek a gettó vezetőségéhez a vidéki zsidó gettók „likvidálásáról”. Az *Oneg Szabat* elnevezésű dokumentációs és levéltári csoport vezetőjéhez is érkeztek hírek a zsidó gyermekek és aggok módszeres gyilkolásáról. Együttes, a gettóbeli ellenállás erőit összefogó, érdemi ellenlépésekre mégsem került sor.

1943 januárjában a „második” akció során 16 ezer zsidót akartak Treblinkába szállítani. A Zsidó Harci Szervezet részéről ekkor — 1943. január 18—22. között — dördültek el az első lövések. Pilichowski professzor megfogalmazásában „...ekkor ért véget a békés likvidáció időszaka”. A gettó egy része csataterré változott. A német páncélozott járművek a nehézgéppuskával, gránátvetőkkel is felszerelt egységek kiszorultak a gettóból. „Csak” 6 ezer személyt sikerült Treblinkába hurcolni. A gettóban először fordult elő, hogy a rakodórampákról súlyos veszteségek árán szállíthatták el a halálraítélteket. A háromnapos összecsapásban 20 német meghalt, 70 pedig megsebesült.

A kibontakozó harcokra a lengyel ellenállás minden vonulata felfigyelt. A gettó falain az ellenállásra felszólító falragaszok jelentek meg. „Zsidók! A megszállók megkezdtek elpusztításokat második felvonását. Ne menjetek önként a halábra. Ragadjatok fegyvert. Baltával, késsel a kezetekben barrikádozzátok el házaiteket. (...) A segítség lehetősége a harcokban van.” A gettóban 1943 január végétől az ellenállás szervezésére, újabb csoportok kiképzésére igen nagy gondot fordítottak. A Zsidó Harci Szervezet a lakosságtól anyagi áldozatot és erkölcsi segítséget kért. „Zsidók! A német banditák nem sokáig élnek nyugodtan. A harc és az ellenállás zászlói köré hívunk benneteket. Rejtsétek el feleségeiteket, gyermekeiteket. Mindenki, lehetőségéhez képest álljon a hitleristák elleni harc szolgálatába. A Zsidó Harci Szervezet számít teljes anyagi és erkölcsi támogatásokra.”

A varsói gettó felszámolására szervezett tényleges „Grossaktion” 1943. április 19-én hűvös első napján kezdődött. A „Glos Warszawy” c. illegális újság tudósítása szerint „Elkezdődött a véres orgia”. A várt gyors siker azonban elmaradt. A gettó felkészült. Von Sammern-Frankenegg egységeit „...fél óra alatt szétverték... szinte letaglózták őket.” Az első sikertelen roham után a gettó elleni hadműveletek irányítását a könyörtelenségéről hírhedt Jürgen Stroop SS és rendőr vezérőrnagy vette át. A Főkörmányszóság egész területére általános készültséget rendeltek el. A „Glos Warszawy” szerint „A zsidó népesség ellenállása gyorsan fegyveres harcba ment át. A varsói gettó szűk területén hamarosan regulális katonaságot — tüzérséget, tankokat, valamint repülőgépeket vetettek be. Ezzel kezdetét vette a formális ostrom. Minden házért, minden lakásért harc folyt.” A gettófelkelés első sikereit a korabeli lengyel földalatti sajtó katonailag és politikailag egyaránt nagyra értékelte. „A zsidó népesség kiontott vérével borított gettó falai erőddé változtak, melyekért a hitleristák már öt napja hiába küzdenek. A gettó területe SS-ek és csendőrök tetemeivel van tele. A Vörös kereszt mentőkocsijai tömegével hordják a sebesülteket. Ez nem csak katonai vereség, hanem félreérthetetlen politikai kudarc is.”

A gettófelkelés vezetői tisztában voltak lehetőségeikkel: „Hadat üzenünk Németországnak. Elküldjük minden idők legkilátástalanabb hadüzenetét. [...] Megszervezzük a gettó ellenállását. Nem hiszük, hogy a gettót védeni tudjuk, de azt akarjuk, hogy a világ lássa elkészenedett küzdelmünket...” Stroop szerint olykor klasszikus harci módszereket kellett alkalmazni: „...gyors megközelítés, tűzparbaj, tarackok és légelhárító ágyúk... lángszórók bevetése és végül roham. A rohamosztagok méterről méterre nyomultak előre, hogy felfedjék a bunkereket. (...) Az egyik házat a másik után gyújtottuk fel. Kő- és téglarengetéből álló sivatagot hagytunk magunk mögött.” Május 8-án a németek behatoltak a Zsidó Harci Szervezet főha-

diszállásául szolgáló Mila utcai bunkerbe. A bentlevők nem adták meg magukat. A felkelés 24 éves katonai vezetője *Mordechaj Anielewicz* is öngyilkos lett. Az ellenállók azonban tovább folytatták a harcot. Stroop későbbi visszaemlékezése szerint a „...tényleges harcban töltött idő naponta tizenegy óra volt. Partizánharcok folytak minden éjjel.” A Kazimierz Moczarski-val folytatott beszélgetése során Stroop érzékeltette a gettóbeli állapotokat. „A gettóból szünet nélkül lövöldözés, robbantás, ágyúdörej, kiáltások, összeomló házak, tetőgerendák recsenésétől eredő zaj hallatszott, az égő házak lángját messziről lehetett látni.”

Egy idő után a robbantásokat túl költségesnek találták, ezért Stroop személyes parancsára az épületeket felgyújtották. „Nincs jobb, mint a tűz! Éppen ezért mindent felgyújtattam, amit csak lehetett.” Mordechaj Bebiryk költő a krakkói gettóból kiáltotta világgá: „*Ég! Ég a mi városunk! / Gonosz szelek felszítják a tüzet, / Mi is hamuvá és porrá változunk, / Véretekkel oltásotok a tüzet!*” Stroop több módszer kipróbálása után a felperzselt taktikája mellett döntött. „A zsidókat tüzzel kell kifüstölni rejtékhelyeikről és barlangjaikból. Miért kéne az én alárendeltjeimnek közvetlenül csatáznok ezzel a csőcselékkel? Hadd gyúrja le az elleniséget a láng, meg a füst, sanyargassa és kergesse ki nomád védelmi állásaikból. Mi pedig — távolról, de egyben közel — nem kockáztatunk semmit. Egészen addig, ameddig a tűz ki nem kergeti a zsidókat a föl nem égett terület peremére. Akkor aztán bevetjük a tarackokat és a gépágyúkat. Kartáccsal lövetjük őket.”

A gettófelkelésben a nők is részt vettek. Stroop naplójában csodálkozva vetette papírra: „...nők is harcoltak a felkelők között. Ugyanúgy voltak felfegyverkezve, mint a férfiak. [...] Nem tartozott a ritkaságok közé, hogy [a] nők mindkét kezükkel revolvert tartottak és úgy lövöldöztek csapatainkra. Sokszor az utolsó pillanatig elrejtették ruhájukban a revolvereket és gránátokat... Fel kell gyújtanunk a házakat. Ez az egyetlen mód arra, hogy előjőjön ez a csőcselék, ez a piszkos fajta.” Stroop személyesen győződött meg arról is, hogy a „...zsidók [az] utolsó pillanatig lövöldöztek az égő házakból, azután levetették magukat az utcára, sokszor a negyedik emelet magasságából”.

A gettó csatornáiba helyezett füstgyertyák és egyéb — fulladást okozó — anyagok sem voltak hatásosak. A csatornák nem kerültek a németek kezére. Stroop 1943. május 12-én írott jelentésében utalt arra, hogy a felkelők naponta új taktikát alkalmaztak. „A zsidók visszavonulásukban mindig újabb és újabb ellenállási fészket teremtettek és az utolsó pillanatban sikerül megszökniük a padlásokon vagy a föld alatti vájatonkon keresztül.” A zsidó védelmi állások elleni utolsó rohamra bevetették a rendelkezésre álló Waffen-SS és Wehrmacht-egységeket, a lett, litván és ukrán fasisztákból álló különítményt. Tankok, páncélozott járművek, tüzérség, géppuskás és lángszórós csoportok támogatták a koncentrált támadásban résztvevőket. Az életben maradt felkelők — reménytelen helyzetük tudatában is — vállalták sorsukat, a „zsidó Sztálingrádnak” nevezett gettó nem adta meg magát. Sós Endre találóan fogalmazott: „Az a drámai kép, amellyel a varsói hősök harca végződik, hogy az utolsó harcos az egyetlen megmaradt ház tetején zászlóba burkolja magát és a tűzbe ugrik: évszázadokra szóló jelkép marad... hitvallás arról, hogy a méltó halál is jobb a rabszolgaságnál.”

A Nagy Akció a varsói — *Thlomacka* utcai — zsinagóga május 16-i felrobbantásával fejeződött be. A robbantást személyesen Stroop, a varsói gettó hóhéra végezte. „A tüzes robbanás a felhőkig emelkedett. Iszonyatos detonáció. A színek valóságos tűzijátéka. A zsidóság felett aratott diadal felejthetetlen allegóriája. Véget ért a varsói gettó élete. Mert így akarta Adolf Hitler és Heinrich Himmler.”

A „Grossaktion”, a szégyenteljes tömegmészárlás, az egyenlőtlen küzdelem 1943. május 16-án 20 óra 15 perckor fejeződött be, Hans Frank főkormányzó is ezeket az adatokat rögzítette naplójában. Jürgen Stroop a varsói körzet (distrikt) SS és rendőrpáncsnoka 1943. május 16-i dátummal keltezett beszámolójában magabiztosan, a „mindig győzők” fölényességével állapította meg: „*A varsói zsidó városnegyed már nem létezik!* (...) A volt zsidó lakónegyedben jelenleg már nincs egyetlen vállalat [üzem]. Minden, ami valamilyen értéket képviselt: nyersanyag és gép kimentődött és raktárakba került. Minden, a városnegyedben levő

épület stb. elpusztult. Egyetlen kivétel, a Biztonsági Rendőrség Dzielna utcai börtöne, amely kimaradt a pusztításból.”

A „Grossaktion” áldozatainak számáról — ebben az esetben is — különféle számadatok ismeretesek. Stroop jelentésében a következőképpen fogalmazott: „Hála a szüntelen és fáradhatatlan tevékenységnek, az akcióban résztvevő erőknek sikerült *elfogni*, illetve *ártalmatlanná tenni* 56 065 zsidót. Ehhez a számhoz hozzá kell adni azokat a zsidókat, akik a tűz, a robbantások következtében haltak meg. Ezek pontos számát nem lehetett megállapítani.” A gettó eleni hadműveletben egyúttal a varsói „lengyelek” egy részével is szerettek volna leszámolni. Stroop elképzelése szerint a „Grossaktion” fel kellett használni kellemetlenkedő *lengyelek* likvidálására is. „A gettóban rengeteg zsidó esett el, és még sokan fognak elesni. Ezért senki sem tűnik fel majd, ha több ezer lengyelt még melljük fektetünk.” A varsói zsidó gettó területén — több szerző szerint — 70 ezerre tehető az elpusztítottak száma, mintegy 7 ezer zsidó a közvetlen harcokban esett el.

A varsói gettóban történeteknek európai jelentőségük lett. „A varsói gettó tragédiája után — olvashatjuk Roberto Battaglia könyvében — az ellenállás már nem csupán választás a jó és rossz, az elnyomottak védelme és az elnyomás között, hanem alapvető választás az emberiségbe vetett hit és az emberi mivolt megtagadása között. (...) Nem természetlen és nem merül ki önmagában a Varsóban hozott áldozat... Azok, akik túléltek a gettót, fegyvert ragadnak, s nem is egy távoli napon [1944. augusztus 1-én — L. I.] döntő felkelés tör ki: mind egy szálig elesnek harci állásaikban, a romok és a tűzvész közepette, közvetlen közlelől, halálos öléssel ölelve át üldözőiket.”

Arie Wilner a Zsidó Harci Szervezet (ZOB) és a varsói ellenállás összekötője találó szavakkal jellemezte a gettóbeli fegyveres csoportok áldozatvállalását: „Mi nem a saját életünket... [hanem] emberi méltóságunkat akarjuk megmenteni.” Roberto Battaglia olasz történész így emlékezett meg a gettóbeli hőstettéről: „A zsidók olyan bátorságról tettek tanúbizonyságot az egyénin túlmutató érdekek védelmében, melyekért érdemes élni és meghalni.” Marian Kann *Na oczach świata* c. könyvében a gettófelkelők belső indítékait, céljait a következőképpen fogalmazta meg. A gettóbelieliek „...megértették, hogy nem a halál a legfontosabb. Fontosabb az ügy, amiért meghalnak. Éppen ezért, amikor elérkezett a gettófelkelés [és nem lázadás, ahogy több cikkben olvashatjuk — L. I.] felszámolásának órája, a zsidó harcosok az egész zsidóság nevében határoztak s fegyverrel a kézben haltak meg. Nem tudták előre, hogyan végződik az egyenlőtlen küzdelem. Meg kellett halniok, de nem hitványul, nem értelmetlenül pusztultak el. Csak halálukkal védhették meg becsületüket, emberi méltóságukat. Ezért választották a harcot...”

*

A lengyel történetírás adatai szerint a háború éveiben 6 millió 28 ezer *lengyel állampolgár* pusztult el.

A *lengyelországi* zsidó népesség veszteségeiről *különböző* adatot olvashatunk (a kutatók és statisztikák 2 millió 350 ezer; 2 millió 600 ezer; 2 millió 800 ezer; 3 millió 271 ezer személy elpusztítását regisztrálták). Még ma is sok a bizonytalan szám. Az azonban bizonyos, hogy a háború előtti lengyelországi zsidó népességből 90 ezer személy, a 6 ezer rabbiból mindössze 25 maradt életben.

Hírünk a Visztula táján

A LITERATURA NA ŚWIECIE MAGYAR SZÁMA ÉS TADEUSZ OLSZAŃSKI RIPORTKÖNYVE

„A lengyel irodalom jelenléte a magyar kulturális sajtóban nem éppen sporadikus, annyira azonban mégsem gyakori, hogy ne lehetne hiányérzetünk.” Így kezdi recenzióját Elzbieta Cygielska a „Lengyel Nagyvilág”, a *Literatura na świecie* 1982 augusztusi számában, majd cikkében a *Tiszatáj* 1981 júniusi lengyel összeállítását ismerteti. Magyarországról nem jogosulatlan elismételünk Cygielska asszony véleményét, csak éppen a „lengyel” jelzőt magyarra kell cserélnünk. Ezért fogadhatjuk örömmel, hogy a lengyel világirodami folyóirat a „hadiállapot” megkövetelte kényszerszünet utáni egyik első számát jelentős részben a magyar irodalom népszerűsítésének szentelte. A 383 oldalas folyóirat 192 lapját gazdag magyar anyag, fordítások, illetve a mai magyar irodalom néhány alkotóját és jelenségét elemző tanulmányok töltik meg.

Az összeállítás első része Boldizsár Iván írásművészetét ajánlja a lengyel olvasónak; nem kell bemutatásról beszélnünk, hiszen Boldizsárnak már több könyve megjelent lengyelül. A mostani válogatásba két lengyel témájú novellája, Radnóti Miklósról írt esszéje és egy, a nagyapai létállapotról szóló meditációja került be. Mindegyiket az egykori szegedi lektornő, Maria Hemmert-Udalska és Bożena Gojawiczyńska fordította, s a fordítók egy tanulmányt is írtak, melyben Boldizsár Iván kisépikáját méltatják. A magyar költészetet Pilinszky János és a Cambridge-ben élő Gömöri György képviselik. Utóbbinak *Az ismeretlen fa* címmel 1978-ban, Washingtonban megjelent lengyel versantológiáját Szczepan Woronowicz ismerteti. Pilinszky verseit a sokoldalú fiatal irodalomtörténész, Jerzy Snopek fordította lengyelre, ezeket kiegészíti a költő tanulmánya — *A „teremtő képzelet” sorsa korunkban* —, valamint egy beszélgetés szövege: Bélédi Miklós, Keresztury Dezső, Bodnár György és Lengyel Balázs gondolatai Pilinszkyről. Snopek pontosan és erőteljesen fordít, mégsem hallgathatjuk el, hogy érzésünk szerint a *Francia fogoly* ritmusát, döbbenetes rímeit nem sikerült tökéletesen visszaadnia. Megemlíthetjük ezt azért is, mert a folyóirat egy másik cikkében, maga Jerzy Snopek is értő szigorúsággal bírálja meg Radnóti Miklós verseinek 1980-ban megjelent lengyel válogatását. Snopek sokoldalúságáról tanúskodik még egy tanulmánya, melyben Mészöly Miklós képviselőjét elemzi „Szimbolikus realizmus” címmel. Mészöly művészetével egyébként több írás is foglalkozik, erre az adott alkalmat, hogy nemrégiben jelent meg a PAX katolikus kiadó gondozásában két regénye (a *Saulus* és *Az atléta halála*), melyek a lengyel irodalmi közvéleményben jelentős eseményszámba mentek.

A magyar prózairodalmat még két szöveg képviseli. Régi adósságot törleszt Teresa Wórowska kitűnő fordításában egy részlet Déry önéletrajzából, az *Ítélet nincsből*. Déry jól ismert

író Lengyelországban, szinte minden jelentős művét lefordították már, a képből azonban még hiányzott az önmagát kesernyésen-ironikusan boncolgató író. A teljes önéletrajz lefordítása, a lengyel olvasó számára ismeretlen életanyag és történelmi háttér miatt értelmetlen lenne, az itt közölt szöveg azonban izgalmas izelítőt ad Déry e típusú prózájából, filozofálásra hajló természetéből is. A másik közölt prózaíró az elmúlt évek egyik nagy magyar könyvsikeréből ad kóstoltat a Visztula-tájnak. Gyurkó Lászlót és *Doktor Faustus*-át Tadeusz Olszański mutatja be, majd néhány részletet közöl is a regény általa készített fordításából.

A szépirodalmi részletek mellett — mint ahogy az már eddig is kiderült — számos kritika, tanulmány igazítja el a lengyel olvasót a mai magyar irodalom néhány jelenségével kapcsolatban. Nagy Péter tanulmánya az utóbbi évek jelentős drámáit mutatja be; az irodalomtörténeti hagyományok vázolata után Házy Gyula, Németh László, Illyés, Sarkadi, Páskándi, Sütő András, Gyurkó László és Örkény István egy-egy darabját elemzi. A drámák egy része lengyel színházakban is ment, s az alkotók szinte kivétel nélkül ismertek Lengyelországban. Pedagógiai kétségtelenül helyeselhető, hogy a cikk az olvasónak biztosítja a felismerés örömét, kár viszont, hogy a legújabb törekvésekről kevés információt ad a legmodernebb színjátszáshoz hozzászókat és azt igénylő lengyel közönségnek. Anna Górecka recenziója a *Madárúton* című antológiáról néhány fiatal magyar költő hírét viszi el Lengyelországba, Bába Krisztina írása viszont Spiró György lengyel témájú regénye, *Az ikszek* iránt kelti fel az érdeklődést. Sajnálkozva kell gyanakvásunknak hangot adnunk, hogy magát a művet valószínűleg sosem veheti majd kézbe a lengyel olvasó: történelmük múlt századi, a miénkhez hasonló reformkorának túlságosan is sok nagy alakját eleveníti meg olyan profán beállításban, amely a parabolikus olvasásra érzéketlen szemek számára elfogadhatatlan. Legalábbis eddig ez a hivatalos lektorok véleménye.

Az összeállításban felvonul a magyar irodalom lengyelhoni értőinek színe-java, s Waclaw Sadkowski írása jóvoltából — „Egy budapesti lektor naplójából” — megismerheti a folyóirat olvasója azokat a magyar irodalmárokat is, akik nálunk gondozzák a lengyel irodalom sorsát. Csak azt kívánhatjuk, hogy ez a kör, mindkét oldalon, növekedjen számban és eltökéltségben egyaránt.

Érdeemes megemlíteni e recenzió keretei között még egy kiadványt, a fentebb említett kör egyik jeles tagjának, Tadeusz Olszańskinak Magyarországot népszerűsítő könyvét, mely 1982 nyarán jelent meg *Spotkania z Węgrami*, vagyis „Találkozások Magyarországgal” címen. A szerző kitűnő fordító (a lengyel olvasók neki köszönhetik többek közt Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényének lefordítását) és sokoldalú publicista; a sporttól a gazdaságig, a művészetektől a politikáig mindenre odafigyel. Ennek megfelelően színes kaleidoszkópban bomlik ki az olvasó előtt az 1956 utáni Magyarország képe, s találkozhat itt számtalan fontos és érdekes emberrel Kádár Jánostól Balogh Ernőig, a Paksi Atomerőmű főmérnökéig, Csurka Istvántól Papp Laciig, Végh Antaltól Gundel Imréig; de a lengyel szemet megűző magyar jellegzetességekkel is: az új gazdasági mechanizmussal, a Bánfi-hajszesszel, a Rubik-kockával, a túl magas öngyilkossági statisztikával, a Márka üdítőitallal és Magyarország idegenforgalmi vonzerejével.

Mi volt a célja Olszańskinak ezzel a könyvvel? Maga a következőképpen fogalmazza meg előszavában: „Érdekes számunkra Magyarország. Irigyeljük a magyarokat és azon medítünk, hogy hogyan is jutottak ideig? Hogy sikerült nekik kijutni az 1956 utáni nehéz válságból? Hogyan stabilizálták a politikai és a gazdasági életet?” E kérdésekre próbál válaszolni a szerző, és célja meghatározza könyve karakterét. Nyilvánvaló, hogy nem monografikus igényrel, az utókorra is gondolva ír (mint ahogy 1980-ban Jerzy Robert Nowak foglalta össze gondolatait történelmünkről és kultúránkról *Wegry blizkie i nie znane* „A közeli, de ismeretlen Magyarország” címmel), könyvével inkább a jelenlegi lengyel válságos helyzetben akar segíteni, vigasztalni és példát mutatni. Tudjuk, tapasztaljuk és örömmel vesszük, hogy lengyel barátaink elismerik eredményeinket, s hogy számunkra a mi országunk szinte minden szem-

pontból vonzó. Mégis, a mai helyzetben, amikor a magyar közvélemény egyre inkább ráébred, hogy mi sem vagyunk mentesek a válságtól, s immár tisztán kezdjük látni, hogy szaporodó gondjaink nem mindig mások bajainak „begyűrűzéséből”, hanem saját gondatlanságunkból, vagy rugalmasságunk hiányából is fakadnak; nos, a mai helyzetben olvasva Olszański könyvét, a magyar olvasónak néha felemás érzése van. Azt kívánja, bár elemezné és értékelné a szerző néha higgadtabban, stílusában árnyaltabban, kevésbé zsurnaliszta felszínességgel.

SZÓNYI GYÖRGY ENDRE

HORNYÁK LÁSZLÓ RAJZA

GREZSA FERENC

Németh László portréja Széchenyiről

1.

Németh László, mint a *Homályból homályba* visszaemlékezéséből tudjuk, Széchenyi-könyvét a Berzsenyi-tanulmány mintájára írja. Az 1937-es portré szemléletéhez képest műve folytatás és módosulás. Mindkét alkotás hőse a romantika századának gyermeke, de rokonok az élet utilitarisztikus felfogásában is. Pályájuk a belső ellentmondásosság okán visszatartatlanul halad a tragikum felé. Szembetűnőek azonban a különbségek is. Míg Berzsenyi — az író régebbi, időközben elvetett terminológiájával fogalmazva — a „mélymagyarságban” önnön múltját és természetét teljesíti ki, Széchenyi a nemzet legkülső köréről, a „hígmagyarságként” definiálható elnémetesedett arisztokráciából forr vissza hazájába. Berzsenyi niklai kirekesztettsége megfellebbezhetetlen fátum, kivülmaradás időn, történelmen, Széchenyi számára viszont még a döblingi menhely is egy ország szellemi központjává formálható. Széchenyibe nemcsak Berzsenyi, de Kazinczy lelke is belészorul — alakja alkalom arra, hogy Németh saját gondolkodói útjának jelképeként fölmutathassa.

A *Magyarság és Európa* ábrázolásában Széchenyi önmaga ellen forradalmár, pályája alak és szerep meghasonlásának históriája. „Széchenyi — természetével — a magyar mélyföldbe van beásva, fejével a rohanó század után fordul. A kapitalizmus az ellentét kigyószemével búvóli őt” — fejtegeti. A *Kisebbségben* gondolatmenete szerint „Széchenyi épp olyan maga volt az ő »reformjában«, mint Berzsenyi Niklán: a múlt ellenségévé a tudatlanság teszi, a jövőtől pedig a benne őrködő múlt idegeníti el. „A Szekfű-könyv ugyane képet variálja. „Az angol utilitarizmust és észelvet hirdető nemzetnevelőben: Szekfű ösztöne nem egészen oktalanul keresi a Novalis-féle német romantikusok vagy a korai nyugatiak: Chateaubriand és Byron testvérét. Ha erre megy tovább a Széchenyit (persze a szükséges kelet-európai áttételben) úgy festi meg, mint gyógyíthatatlan magányú embert, a Nagy Napló hőseit, aki egy flagelláns szigorával hajtja bele magát a »gyakorlati életbe«, a fölfedezett nemzet megjavításába, ahol üstökös tüze körül egyszerre sistereg fel: mozgalom, lángészszag, ellenmondás, anélkül, hogy a romantikus magány egy percre is megolvadna: bizonyára hívebb Széchenyit ad” — állapítja meg a *Három nemzedék* arcképéről. Széchenyi most is csupán nagy kívülálló a szemében, akinek a magyarságismerete meg se közelíti Keményét vagy Adyét. Németh fölfogásában a magányos Széchenyi portréjához képest a másfél százados évforduló alkalmából írott cikkekben tapasztalható lényegesebb változás. A *Kelet Népe* ünnepi írása, *A legtalányosabb magyar* a Széchenyi-életmű megfajtelenségére, a korábbi megközelítések kudarcára mutat rá. A Pécselt elmondott beszéd, a *Széchenyi és a magyarság* a nemzeti sorskérdések föl vállalásának belső motívumait tárja föl, ügy és ember azonosságát bizonyítja. De csak a könyv írása közben bizonyosodik meg az író róla, hogy Széchenyi az ország „egy névben összegezhető alapítója”, Simon Bolivar nemzetteremtő álmának kelet-európai megvalósítója.

A Széchenyi-tanulmányra Németh a Bolyai-sorozatot szerkesztő Kovách Aladár kezdeményezésére 1941. november 1-én köt szerződést. „Most elvállaltam huszonegy nap alatt egy Széchenyi-könyvet. Merénylet önmagam, az írás, Széchenyi ellen” — olvassuk naplójában. A karácsonyi könyvpiacra szánt műből legelőbb a *Széchenyi Döblingben* című fejezet készül el. Minden bizonnyal azért, mert a szerző benne talál kulcsot a pálya alakulásához: A néhány héttel korábbi munkanaplóban, a *Híd* krónikájában még e summázást találjuk: „Bele kell nyugodnunk, hogy Széchenyi olyasformán vállalta föl a magyarság megmentését, mint Byron Görögországit. Művei, alkotásai csak nyugtalanságát lekötő, becsvágyát és égő idejét tápláló feladványok egy léleknek, amelynek valódi nagy ügye: nem Magyarország, hanem az üdvösség volt.” Az anyag azonban meggyőzi Németh Lászlót a korrekció szükségességéről: Széchenyi eszmei fejlődésének folyamatosságáról. „Széchenyi most először foglalkozik a magyarsággal, nem mint próféta-sága ellenállásával, hanem mint Ding an sich-néppel” — olvassuk a *Magyar Csillag* döblingi szemelvényében. Kiderül, hogy az évfordulós emlékezés — *A legtalányosabb magyar*: amely csak kérdez, ám nem felel, sőt a *Széchenyi és a magyarság* sem, amely túlértékeli a magyar irodalom befolyását a grófra — nem lehet tervrajza a könyvnek, legföljebb előképe, amit lényeges pontokon meg kell haladnia. A feladat a byroni lélek, az eumenidai gyötörte államférfi és a hipochonder egyéniség összegezése egyetlen portréban, a „Nagy Nemzeti Példa” egyesítése a „naplókban lobogó, halálra nyúlt serdülőkorral”. „Egy Széchenyi-tanulmány nehézsége és szépsége: Széchenyi lelkét egy képbe forrósítani. A múlt század egy szobor-Széchenyit hagyott ránk s három ércpiramist a háta mögött. Széchenyi, aki fölébresztette a magyarságot; Széchenyi, aki a *Hitelben* egy század számára adott programot; Széchenyi, aki az Al-Dunánál, a Tiszánál megmutatta, hogy kell országot építeni; Széchenyi, aki előre látta a Kossuth-politika végét s beléőrült Világos látomásába” — írja. Különböző szempontokat egyszerre kell érvényesíteni és összebékíteni „egy abszolút szerkezetben”, amely ember, szobor és piramisok egybetartozását igazolja. Ez azonban csak az állóképet megelevenítő részletes fejlődésrajzban valósítható meg. A téma, a hatalmas anyag ezért egyre jobban „beszívja” az író, s a könnyűnek tűnő, öt ívre tervezett vállalkozásból élete „legszenvedélyesebb és legkimerítőbb filológiai robotja” lesz. Németh — a *Kisebbségben* hibáira emlékezve — nem enged a gyors munka csábításának, a kiadótól a határidő elhalasztását kéri. A tanulmány „óráról órára dagad a kezemben” — panaszkodik Gulyásnak még 1942. április 9-i levelében is, elveszi az *Iszony* írása elől a levegőt. Tüskés Tibor a forrásokat elemezve okkal állapítja meg: „A jegyzetek megcáfolják a hiedelmet, hogy Németh László tanulmányai a tények és a tárgy alapos ismerete nélkül, az író nagyfokú intuitív, beleélő képessége révén születtek.” Időközben a szerzőt a debreceni professzorság reménye is sürgeti, hogy a mű szoros határain kívül is tájékozódjék, a kor egész magyar és világirodalmában. A portré mögött fölsejlenek a négy kötetre tervezett, de megíratlan, a hazai romantika korszakait tárgyaló nagy monográfia körvonalai. Németh munkája végül is a Berzsenyi-könyvnél jóval nagyobb terjedelemben 1942 könyvnapján „vázlatként” lát napvilágot. Csaknem visszhangtalanul. „A legjelentősebb tanulmányom, s szinte a megjelenés pillanatában nyoma veszett” — panaszolja az írói vallomása.

A keletkezéstörténet tanúsága szerint Németh László a *Széchenyit* háborús írói korszaka főművének szánja. A *Tanú* óta megtett út összefoglalásának, egyszersmind jövőbe mutató programnak. Széchenyi „országalapítása” a magyarság előtt álló nagy társadalmi megújulás lehetőségének metaforája. A magatartás döblingi modellje is jelkép: a *Kisebbségben* kétségbeesését oldja katarzissá.

2.

A Széchenyi-könyv fölfedezés és elemzés, a líra forró vallomásossága és a tanulmány tárgyilagos logikája. Portréba rejtett önarckép s az élmény parnassienne tárgyiasítása. Anyagában az író önmagát szemléli és önmagát haladja meg.

A személyesség szembetűnő vonulatát az életrajzi analógiák alkotják. Az „erős, szerző parasztvér” nemcsak a Szabók fölemelkedését, de a szilasbalhási „paraszt-Széchenyik” szerepvállalását is táplálja. Az akadémiai megajánlásban is, a „magyar szellemi erők organizátori” programjában is hasonlóan „túlérzékeny lélek keresi gyógyulását” a feladatban. A fellépés rokon gesztusán túl alakjuk az elnyúló pubertás lélekállapotában is párhuzamba vonható. Fojtogató büntudat és rémlátó képzelet, elnémított költői ihlet és az írás rendkívüli sebességében megjelenő gondolkodói termékenység — mind-mind az analógia példatára. Széchenyi „arisztokrata barátaiból” kísérli meg az „új nemesség” szervezését, Németh László pedig a *Nyugat* második nemzedékéből. A reformpolitikus kapcsolata Metternichkel az íróat a Gömbös-féle alkudozásra emlékeztetheti, nyugat-európai és görögországi utazása pedig önön szellemi „égtájkérésének” lázára. A *Kisebbségben* a *Hitel* idézõn „kusza”, „zsúfolt” és „botrányos” könyv. Csaknem azonos a genezisük: „A sorsnak egy hirtelen csípése, alkalma, biztatása az író hatalmába keríti, az odáig csendesen erjedõ anyagot úgy harapatja be vele a nemzet testébe, hogy abból marás lesz.” A *Szekfû Gyula* éppúgy „harangkongató” mű, mint a *Kelet népe*: „a szellemi élet társasjátékszabályaiba gázol bele”, de látszólagos igazságtalanságához távlatot növeszt az idõ.

Mélyebb rétege a személyességnek az alkati rokonságtudat. Széchenyi kedélyállapotának hullámzásában Németh „örültség” és „belátás” magáéhoz hasonló képleteire ismer. Az idealizmus „nagy héjazásai” alatt a „leszedülés örvényeire”. A karakterjegy az arcképfestõre is jellemzõ: „A veszélyt látó képzelet Széchenyinek ifjúságától múzsája és kínzója volt: magasabb és nemesebb lánggal zavarta élni; embereken és valódi nehézségeken kívül kísértetekkel is harcba keverte.” Ő is ambivalens lélek: az érzelmek zavarát szívós gondolati munkával dolgozza föl. Reá is vonatkozatható ember és szerep dialektikája: „A génusznak ismertetőjele, hogy amit mindenkinél õszintébben csinál, a leghatásosabban játssza is.” Őt is ihleti a praktikum költészete: „A Hitel, a Józan Ész, a Számítás, a Nyereség olyan félig irodalmi, félig gazdasági szavak voltak az õ szájában, mint a mienkben, mikor Európa új lelkét a magyar gazdasági életbe be akartuk oltani: minõség, kultúra, kert.” Boda Zoltán és Jó Péter vallássá mélyülõ erkölcsisége is Széchenyi példájában gyökerezhet. Katolicizmus, protestantizmus csupán szertartásbeli különbség; „az ember nem a vallás igazát nézi, hanem amit a lelke találhat benne”.

A párhuzam érvényességi köre a társadalmi feladatvállalásra, küldetésitre is kiterjed. Németh László is „mint antinómiát élte meg ember és szerep, erkölcs és politika, társadalmi cselekvés és önmegvalósítás, személyiség és közösség dialektikus ellentétpárját... ezt az ellentmondást önmagában hordva lett választott történelmi hõse Széchenyi” — állapítja meg Király István. Németh szemében „az író, politikus, közgazdász Széchenyi lázas tevékenysége éled újjá a harmincas évek nagy vállalkozásaiban, reformprogramjában, a népi írók jelszavaiban, műveltség, Európa, nemzeti közösség, ipar, gazdagodás vágyalmában” — szõgezi le Imre László. Széchenyi polémiája Kossuthtal szimbólumértékû: az író és Veres Péter vitáját jelképezi, akárcsak Cseresnyés Mihály és Pór Péter meghasonlása vagy Sántha Endre és Ács Lajos összehétkülése.

A konzekvensen végigvitt párhuzamban az írói program megújításának szándéka is kitapintható. A döblingi évek „antropológiai leckéjében” nem nehéz a majdani Bocskai-kerti kísérlet sugalmazó mintáját föllelnünk. „Döbling a közdolgok veszélyét és a magándolgok prózáját egyképp távoltartja. Egy Széchenyi természetére szabott szerzetesi cella lesz, melybe a kinti élet csak mint egy fáradhatatlan agy táplálója: gondolkoztató és ábrándoztató anyag szûrõdhet be” — ábrázolja az író. Nem „sziget”, hanem „laboratórium”. A döblingi metafora a Németh László-i pálya közelgõ fordulatát jelzi: egy új életforma s a jövõre forduló tekintet igénybejelentését. Az *értelmiségi hivatása* — akár Széchenyi *Nagy Szatirája* — „egy ország számára: rejtelmeken átszûrt Pythia-szózat” kíván lenni. Széchenyi döblingi magatartásában tehát a „belátás” majdani Égetõ Eszter-i törvénye gyökerezik. „Meglepetve fedezünk föl egy új belátást, megértést, gyöngédséget, mellyel a magyarság politikai természetérõl,

intézményeiről beszél” — olvassuk a tanulmány végefelé. A viszonyok javulása — miképp a legnagyobb magyarnak — Németh László számára is a szellemi értelemben vett gyógyulást jelentheti. Az új világban a sámsoni regeneráció esélyét. Ebben az értelemben a Széchenyi-könyv a gondolkodói önéletírás funkcióját is betölti. Számvetés két alkotói korszak határán, válságok közepette, kataklizmák után az írói kibontakozás megidézett látomása és terve.

Az önarckép lírájának a portré objektivitása az ellenpontja. Széchenyi alakját Németh László a romantika perspektívájából rajzolja meg. Byronhoz hasonlítható „különös vérkeverék”, az ő lelke is „tűz és víz”. Praktikus ésszel megáldott enfant terrible, „kamasz király”, akit sorsa a dandy és mizantróp, a polgár és a démon végletei közt dobál. De az alkat ellentmondásosságánál is szorosabbra vonja kettejük közt a párhuzamot az élet művészi látásának rokonsága. „Ez a költővel megfertőzött politikus, aki nem ismeri a szellem embereinek nemes téltenségét, hanem mint valami diktátort, állandó tettvágy kínozza, az olasz forradalmi mozgalmak szervezője és pénzelője lesz” — olvassuk a Széchenyire is vonatkozatható jellemzést Németh korábbi Byron-tanulmányában. Mégis hiba volna a föltételezés, hogy az író az angol költő képére és hasonlatosságára formálja hőstét. Jól látja egyéniségük és sorsuk különbözését is. Széchenyi — Németh fölfogásában — „nem tanítványa a romantikának, hanem alkotója, egyik életrehívója”; nem epigon másoló, hanem önálló, eredeti tehetség. Byronnal ellentétben a korszellem fejlődésének valamennyi szakaszát megéli és kifejezi — a századforduló preromantikájától a romantika 1849 utáni önbírálatáig. Intellektusa, életműve épp ezért gazdagabb, színváltóbb, a történelemben maradandóbb nyomot hagyó. Byron — Alfieri, Schiller és mások mellett — inkább csak elindítója az alkotói pályán, semmint utánzótt ideálképe.

Az ember és az államférfi Széchenyi, a naplók és a történelem hőse Németh László esszéjében a költői lelkű alkotó portréja révén szintetizálódik. Élete egyetlen megkomponált műalkotás. Madách virtuális Ádámjaként „kőborló nyugtalanság”, akinek Karolina a Pokol, Crescentia pedig a Menny. „Feladatra vagy halálra éhes lélek”, aki Bolivar példáján a „magyar préri” föltörésében talál munkát. A közigazdászban is a költő kísért. „Adam Smith öltönyében egy modern Orlando Furioso kétségbeesése és rohanása” — olvassuk a *Hitel* méltatásában. Nagy alapításainál is fontosabb az idea, mely megtestesül bennük. „Ugyanez a gazda nagy költő is: aki ezekből a repülőhangárokként a terepbe olvasztott vállalatokból olyan jelképeket röpített föl, amelyek többet érnek maguknál a vállalatoknál.” Széchenyi legfontosabb jellemvonása, hogy dantei tehetség: önmagát és a világot szimbólumokká formálja. Döblinget például egy nemzet jövőjére alapított Delphoijá vagy Dodonává.

3.

Németh László *Széchenyije* igazi történeti tanulmány: azzá teszi tárgya és módszere. A láthatár tágabb benne, mint az ábrázolt vidék — a portré mögött osztály, kor és kultúra panorámája. A szerző „a tények gondos latolgatója”, aki Szent Tamás műfaját írja: „csak arról szabad beszélnie, amit megtapogatott”.

A külföldi magyar, a monográfia nyitófejezete — az apa és fiú portréjának egybevetésével — a főúri osztály fejlődésrajza. Miképp lesz Széchenyi Ferenc „szabadgondolkodóból a Ferenc-kori reakció példaalakja”, hogyan gyorsul föl Martinovicsék kivégzése után, a magyar felvilágosodás szétverésével az arisztokrácia elnémetesedése.

A Byron testvére — a pályakezdés krónikájával — a romantika keletkezéstörténete. A gondolatmenetben egy közép-kelet-európai Julien Sorel stendhali sorsa elevenedik meg. A Szentszövetség megalakulásakor „Európa nem tudja, mit kezdjen összeszedett erejével”. Sívárogova pillant vissza a napóleoni háborúk heroikus pillanataira (mint Széchenyi a lipcsei csata nagyjeleneteire), miközben a lehetőségek beszűkülése kiábrándulást, cinizmust terem. Széchenyit osztálya átlagából a romantika emeli ki. Az új életérzésnek a Bűn az erjesztője, de

anyaga a XVIII. század közeleiből — Rousseau-ból, Gibbonból, Schillerből — válik ki. Megképződik a lélek furcsa súlytalansági állapota: „lézenges, olvasás és szemlélődés szabadsága”, a „világjavító szándék” és a „felséges önmegalázás” ellentmondása, a filozofikus meditáló fölény és az elégia játékosságába és enerváltságába menekvés kettőssége.

Az Ádám munkát keres — az államférfivá érés ábrázolásával — a magyar reformkor genezisének és a romantikus korszakváltásnak a vizsgálata. Németh sikeres kísérletet tesz a rejtély megfejtésére: mi módon születik meg a byroni ifjúból a nagy társadalmi megújulás vezéralakja. A külsőleges motívumoknál, mint amilyen Wesselényi barátsága vagy Crescentia nagy tette inspiráló szerelme, aztán az angol alkotmányosság útítapasztalata, fontosabb a belső kényszer, az „ádami drang”.

A következő két fejezet, *A Hittel írója és a Széchenyi alkotásai* — szervesen egybetartozik. Az előbbi a híres szállóige terminológiája szerint a „szárny” legendája, az utóbbi a „lábé”. Könyv és vállalat, elmélet és gyakorlat azonos program nyomvonalán halad. A byroni irodalmár és a reformer főúr szövetkezik egymással, hogy az „angol világot”, a kapitalizmust és a polgári alkotmányt Magyarországon is meghonosítsák. A bolivari szerepépítés egyúttal nemzetalkotás is. A cél ugyanaz, de a hozzá vezető út különböző. Az írás alkalom az intellektus parttalan áradására, eszmék és tervek gazdag pezsgésére. Széchenyi a könyv új típusát teremti meg. „A bevetett ötletek bősége, a gazdasági és bölcséleti könyv eszméinek habzása, az elvont példákön is átütő élményvilág, kihívás, gúny s a vállalt eszmények lírája, vakmerés és diplomácia rohamai és cselei” — jellemzi Németh. A vállalat hozzá képest önkorlátozás, fegyelem dolga. Széchenyi, a szervező, az író interpretálásában, nem elindító, hanem „mozgásban tartó s előlécázó” ember; „az érzett szükségletek réseibe nő bele a köves talajt növényyszerűen bomlasztó gyökereivel.” Lóverseny, akadémia, színház, közlekedés — inkább „szent szemfényvesztés, az alkotások reménye, a tőkével és vállalkozással megöntözött Magyarország költeménye”, mint tényleges művek. Széchenyi reformja Németh László számára a nemzetkarakterológiai mítoszokat meghaladó történelmi realizmus példája.

A Széchenyi és Kossuth a két nagy reformpolitikus hely- és szerepcseréjének elbeszélése. 1836 fordulópont Széchenyi pályáján: kezdete hanyatlásának. „A napló egyik legszebb része: az égő embernek a belebámulása az oxigénjét elvonó világba s a maga hamujába” — írja róla Németh. Széchenyi veresége ugyanakkor a romantika új nemzedékének győzelme. Kossuthtal szemben Széchenyi a „cassandrai lángoláson” kívül mindenét elveszti. Kettejük polémiájában Németh László rokonszenve inkább Széchenyié: Kossuthot az ő nézőpontjából ábrázolja — az *Áruló* későbbi portréját előlegezőn — „gyűjtogató szentségnek”, az „embereket elbűvölő hígság, az örvénytelen lelki biztonság s az érzés hőfokával meg nem szolgált varázs” profétájának. Vonzalmánál azonban erősebb a belátás: vitájukban, a korszakváltás szükségességét igazolón, a történelmi igazság a bíró. Kossuth alkalmasabb ember a magyarság előtt álló új feladatok megoldására: „szilárdság a meggyőződésben, óvatosság a lépésekben, vallásos öntudat és varázs a cselekvésben” — azaz forradalmár jellem.

A Széchenyi Döblingben a monográfia legfontosabb fejezete. Növuma, hogy a hagyományos fölfogással ellentétben Németh László e pályaszakaszt nem válságperiódusként ábrázolja, hanem „Oidüposz Kolonoszban-féle föltisztulásnak”. Széchenyi betegsége csupán „az idegek rövidzárlata”, a „megoldhatatlan problémák s a feloldhatatlan szorongások átsugárzása indulatkitörésekbe és víziókba”, amely önmagától gyógyul, ha a magyarság kondíciója megjavul. „Örültsége torony, melynek csúcsa a felhőkbe ér ugyan, de talpa a földben van” — hangzik a pszichiáter készütségével fogalmazott diagnózisa. Az Erünnisz csak addig gyöttri, amíg nemzetét végveszélyben és bűnben tudja. A kétségbeesés esztendei után szükségszerűen következik az emberi-gondolkodói regenerációja. Hősi gesztussal vágja ki magát a negyvenes évek pesszimizmusából, s áll újra az idők élére. Eszmei fejlődése most ér a zenit: előbb Kossuthot és 48-at rehabilitálja, aztán a nemzeti ellenállás szervezője lesz. Az elmeegógyintézet poklából új szimbólum képződik: a Templomé.

A Széchenyi halála — a tanulmány zárófejezete — drámatervek kohója. Belőle érthető az

1946-ban készült tragédia eszméje: „Öngyilkossága önmagán végrehajtott halálos ítélet volt. Ha úgy tetszik, harakiri, mely az isteneket hívja kiontott vérével fajtája mellé tanulságul. A romantika királya az életből is királyként távozott.” De benne lappang *Az írás ördöge* problémája is: „Az újra fölemelt toll, az írás hősi esztelen vonzása kirántotta Széchenyit a gondos azilumból, amelyet fenyegetett öregkorának készített.”

A *Széchenyi* — Halász Gábor terminológiájával — portré és tabló, műelemzés és fejlődésrajz, kor- és emberkép érzékeny aránya. Összes tanulmánya közt a legteljesebben valósítja meg Németh történetírói ars poeticáját: „Történész az, aki van annyira örökember, hogy minden korban otthonos tud lenni s van annyira gazdag ember, hogy minden korban más tud lenni.” A tűnékenyben leli meg a maradandót.

4.

Németh Lászlóban a szépirodalom és a történelem fog össze, mikor a korszerű Széchenyi-portré megalkotására vállalkozik. Munkája hiteles elemzés és megjelenítő ábrázolás egyszerre. Az eseményektől „antropológiai hitelt” követel: anyag és eszme önbecse helyett annak humánus relációit. A történelem az író szemében több mint tények és elvek rendezett halmaza: emberi gondolkodás és cselekvés, végzet és erkölcs küzdelme, megeleveníthető élet. A szerző a múltban való meghonosodást úgy érzi teljesnek, ha korban és lélekben egyaránt megmerülhet. Módszere két ellentett irány összekapcsolása: a művet belülről kifelé, az intellektus felől értelmezi, az alkotót pedig kívülről befelé, a társadalommal való kölcsönhatásban.

A monográfia műfaját mérték és szenvedély ötvözésével újítja meg. Schiller historizálására emlékeztet tanulmányában az ismeretlent vallató fölfedező izgalom, a „történelemszomj önkívülete”. Gibbon harmóniaigényét idézi viszont kompozíciójában arány, illem és türelem, „ész és kedély mosolygó fölénye”, mellyel a sokféle húzó anyagot egybeilleszti. Csupa nyugtalanító feszültség, robbanékony atmoszféra, önállósulni akaró szín és változat — a rend nagyszabású boltozata alatt.

A *Széchenyi* a komplex módszerben testet öltő teljességelv diadala. Vázlatként is egész, befejezett portré: a historikus, az irodalmár, a kritikus és a művész közös vállalkozása. Nem ragad meg a pszichológiai elemzés, az öncélú filologizálás vagy a sematikus eszmetörténet parciális szempontjaiban, hanem racionális eszközökkel olyasféle totalitást valósít meg, mint a regény vagy a dráma.

A kritikai visszhang méltatlan a tanulmányhoz. Nagy Gyula esperes Sopron vármegye közgyűlésén „nemzeti nagyjaink meggyalázása” miatt nyilvános megbélyegzését javasolja. Ijjas Antal a *Nemzeti Újságban* a könyvről szólva „meghamisított, kiforgatott, meggyalázott” Széchenyit emleget. A *Jelenkor* recenzense a tanulmány személyességét túlozza karikatúrává: szerinte egyoldalú „pszichopathológiai” elemzés, írja „szinte semmit se érez abból az isteni lángból, mely Széchenyiben lobogott”. A *Magyar Szemle* kritikusa a művet azon eltérésekért bírálja, mely Szekfű Széchenyi-arcképétől megkülönbözteti. A méltányos kritikák közül két írás emelkedik ki. Baránszky-Jób László a *Sorsunkban* a tanulmány szoborelevenítő célzatát hangsúlyozza. „Katona Bánk bánja mellett a legjobb magyar tragikái jellemkép” — fogalmazza meg értékítéletét. Németh László nemcsak tárgyának hú tolmácsolója, de „valóságot láttató költő” is. Tóth Béla szerint az író sikerének titka a „páratlan anyagismeret” és az „uralom az anyag fölött”. A láva alatt megleli a „lélekvulkánt”. Németh könyve a tudós életrajz és a regényírás határán mozog. Egységes látomás, „egy nagy regény váza, egy nagy tragédia anyaga”. Sajnálatos azonban, hogy egyikük se mutat rá a műnek az alkotói pályán betöltött szerepére.

Kristó Gyula: Tanulmányok az Árpád-korról

A könyv címe oly szabatosan fejezi ki a tartalmát, hogy a róla szóló ismertetésnek nem is igen lehet más címet adni. Tizennyolc, a honfoglalás kortól a XIV. század elejéig terjedő időszak problémáiról szóló tanulmányt foglal össze a kötet, mint erről a Bevezetés legelső mondata is tájékoztat. Tudományos folyóiratokban már megjelent, vagy éppen e kötettel egyidőben a nyomdából kikerült tanulmányok ezek, együttes megjelentetésük viszont most minden érdeklődőnek lehetővé teszi, hogy bepillantson egy történész műhelyébe s az őt foglalkoztató kérdések sorába. Dicsérni való a szerencsére elterjedő félben levő kiadói (és szerzői?) gyakorlat, hogy a tudomány-népszerűsítő céllal kiadott munkákat a filológiai pontosságnak is elegendő jegyzetapparátussal együtt jelentetnek meg; ez hitelt ad a tudományágban elmélyülni kívánók szemében, és hasznos a szakmával ismerkedni vágyók számára.

Kristó Gyula négy kérdés köré csoportosította cikkeit, a négyük elé írt rövid bevezetések a tárgyalandó probléma lényegét magyarázzák, és — ez egy gyűjteményes munkánál nagy erény — szerzőjüknek szemmel láthatólag legfrissebb álláspontját tükrözik. „A régi és az új határán” című fejezet a jelenségeivel, folyamatában egymástól élesen nem elváló két korszak mezsgyéjét tárja elénk. A szerző azt az alapvető s máig sem megnyugtatóan tisztázott kérdést vizsgálja, hogy a honfoglalás kori társadalom meghatározó egysége a törzs vagy a nemzetség volt-e. (E probléma élénken foglalkoztatja a régészeket is, hiszen mindnyájunkat érdeklí: vannak-e területileg elkülönülő egységek a leletanyagban, s ha vannak ilyenek, akkor ezek miként — történetileg, etnikailag vagy kereskedelmi tevékenységgel — magyarázhatók?) Egy másik cikke a X. századi magyarság életformájáról szól, arról, hogy vajon (inkább) földművelők vagy (inkább) állattenyésztők voltak-e a honfoglalók? E kérdés megválaszolására is egyre többször tesznek kísérletet a régészek. Úgy vélik, hogy az ide vonható kisszámú írásos feljegyzéssel szemben a szaporodó, egy-egy konkrét leletre, leletcsoportra támaszkodó megfigyelés is figyelmet érdemelhet. A honfoglalás kori nomadizmus vizsgálatakor Kristó Gyula egy, a hazai tudományos életben 1979-ben ismertté vált forrás egyik egyértelműen szóló mondatát helyezi a másik, hosszú ideje jól ismert írásos mű (Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár: A birodalom kormányzásáról) — hasonlóan világos megfogalmazású s mégis keveset idézett — mondata mellé. (Az új forrás egy Ibn Hayyan nevű mór történétíró munkája, aki alighanem Magyarországot megjárta emberektől és a 942-ben Hispániában kalandozó és fogságban ott maradt őseinktől szerzett értesüléseket. Feljegyzéseinek köszönhetően a honfoglalás kor egy sor történeti kérdését lehet és kell új megvilágításba helyezni.) Egy harmadik cikk a lázadó Koppány felnyegyeléséről szól. Arról, hogy miért küldte szét Szent István a kivégeztetett somogyi vezér testrészeit az ország négy várába, illetve tartományába; intésül-e, avagy megnyugtatóan, annak jelzésére, hogy a király ura a helyzetnek? S arról is olvashatunk, hogy miért éppen e négy városba, illetve területre (Esztergom, Veszprém, Győr és Erdély) küldhette a testrészeket. A sorban következő tanulmány a Vata-féle és a Vata fia János-féle „pogánylázadás-

ról” szól. A szerzőtől származó idézőjel azért indokolt, mert — ez alkalommal az eredeti közleményt jócskán lerövidítve — rámutat: Vataék pogány jelszavai valóban csak jelszavak voltak, egyébként ők tényleg a régi rendet akarták visszaállítani.

Az „Etnikumok és tartományok” című fejezetben az olvasó többek közt a dáko-román kontinuitás egyik, kezdetől fogva kedvelt tétele megfontolt kritikáját kapja. Anonymusnak — személyével, műve születésével Kristó Gyulának egy másik, itt is olvasható munkája foglalkozik — két, idevonható kitétele a román tudományban és néhány szovjet szerzőnél a románoknak a honfoglalás kori Magyarországon való jelenléte bizonyítására szolgál. (Kíváncsi lennék, hogyan lehetne Kristó Gyula minden egyes tételét sorra véve továbbra is kitarítani a felfogás mellett.) E fejezet többi cikke jórészt Árpád-kori problémákat vesz szemügyre, többek közt a szlavón bánságnak és az erdélyi vajdaságnak a magyar királyhoz fűződő viszonyát, Kán László erdélyi szerepét stb.

A harmadik fejezetbe („Hagyomány és írásbeliség”) fölvetett cikkek egyike a Magvető jelen sorozatának („Nemzet és emlékezet”) megnevezésében is foglalt problémát is érinti. Kristó azt vizsgálja, hogy a néhány évtizede még minden magyar elemista által ismert kard és korona legenda (András és Béla hatalmi harca), Szent László és a kun párharca stb. milyen, az Árpád-korban közszájon forgó mondákból került bele a hivatalos krónikáinkba. (Milyen jó lenne több tanulmányt olvashatni arról, hogy az egyes korokban meddig terjedt a nép történeti emlékezete.) Egy több évszázados gondolattal számol le a „Volt-e a magyaroknak ősi hun hagyományuk?” című cikk végkövetkeztetése — ez teljes összhangban is áll a magyar tudomány valamennyi megállapításával. (Csakhát azért, mert a jelek szerint jelenleg valóban bizonyíthatatlan, végleg le is kell mondani arról a lehetőségéről, hogy a honfoglaló magyarság valamelyik török elemének — a sztyepei gyakorlathoz híven — lett volna saját hun hagyománya?) A fejezet többi cikkében a tihanyi alapítólevélről, Anonymus Gestájának keletkezéséről s az Árpádok szentjeiről értekeznek. (Az utóbbival kapcsolatban úgy véli, hogy Árpád-házi szentjével — István, Imre, László, Erzsébet, Kinga, Margit — Magyarország Európában a „középmezőnybe” tartozott — ámbár az ortodox egyház másféle szenttéavatási szempontjai miatt mégsem sorolnék ide minden országot.)

Az utolsó fejezetben („Helynévanyag”) Kristó Gyulának egy, a 70-es évek honfoglalás kori régészetében nagy hatást kiváltott történelemszemlélettel kapcsolatos állásfoglalását ismerhetjük meg. A történészek között arról folyt a vita, hogy helyneveink mennyire tekinthetők a honfoglalás korra, illetve az Árpád-kor meghatározott periódusára *közvetlen* forrásértékűnek. (A régészek egy része számára a szóban forgó koncepció azt jelentette, hogy etnikailag és társadalmi helyzetét illetően sok, ismeretlen honfoglalás kori temető ezáltal konkrét népcsoporthoz vagy foglalkozási réteghez és történelmi periódushoz lenne köthető. A nehézség ezzel kapcsolatban egyrészt ott van, hogy e temetőket nem tudjuk olyan pontosan keltezni, amely például egy-egy fejedelem meghatározott uralkodási idejével biztosan össze lenne kapcsolható. Másrészt — történészeink „szkeptikus” szárnya vezéregyéniségeként — éppen az itt megjelentetett cikkeiben maga Kristó Gyula mutatott rá: a helyneveink keletkezésében, születésük időszakában és jelentésükben nincs meg az a törvényszerűség, mely ilyen messzevezető következtetéseket minden további nélkül lehetővé tenne.)

Végezetül Kristó Gyula e könyvének olvasván hadd írjam itt le egy gondolatomat. A szélesebb értelemben vett történettudományban elért eredményeink nemzetközi megismertetéséről van szó. A látszat szerint mintha inkább azon bezárkózóknak lenne (egyelőre) igazuk, akik szerint nem érdemes drága pénzért idegen nyelven nagy munkákat kiadni, mert — magyarán szólva — kevesen olvassák azokat külföldön. Mikor és hogyan kezdődött az irántunk való érdeklődés és csökkenése? Nyilván nehéz lenne kideríteni, de most nem is ez a feladatunk. Elég az hozzá, hogy a háború előtt még élénk volt a kapcsolat az európai régészek között. Elképzelhető, hogy e folyamatot magunk is erősíthettük kis számú idegen nyelvű kiadványainkkal. Mármost nem arra gondolok, hogy azon kelet-európai ország gyakorlatát kellene követnünk, mely még az Air Canada belföldi járatait is ellátja a saját történelmet propagáló szóróanyag-

gal. De hiba (lenne) hallgatni egy Európát — vagy mint látjuk, Kanadát is — érintő nemzetközi vitában. Az elmúlt néhány évben a magyar történészek néhány alapvető munkát tettek le tudósok és érdeklődők, mindnyájunk asztalára (Györffy Gy.: *István király*. Budapest, 1977; Kristó Gy.: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest, 1980.). Úgy vélem, ezek — s a hasonló jellegű és színvonalú művek — idegen nyelv(ek)en történő megjelentetésével nemcsak a magyar tudomány hírnevét öregbíthetnénk, hanem objektíve is hozzájárulnánk a rólunk alkotott történelmi kép formálásához. (*Magvető*.)

BÁLINT CSANÁD

Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re

„Reményünk s hitünk borzasztón felmagasodott, hogy annál borzasztóbb legyen alásodortásunk. A vér fagy ereimben, ha a múltra gondolok vissza.”

Mennyi véres kordokumentum, teremő munkát bizonyító történelmi forrás, a lélek szűrőjén átbuzogtatott „egyéni” vallomás, visszaemlékezés, levél, üzenet pusztult el, mielőtt napvilágot látott s beépült volna a történelmi irodalomba, hogy gyarapítsa a tudást, árnyalja a tudatot. Az emléktelenné lett idő az igazi *elműlés*. A múlt mozaikpadlója a szellem és a lélek mozgásteré. A kézlegyintéssel nyugtázott adalék is fontos mozaiklap lehet; teljessé téve egy képet, alakot, éppen az tarthat meg, hogy el ne süllyedjünk az állandóan bomló időben.

Milyen véletlenül múltott, hogy Vukovics Sebő 1849-ről írott visszaemlékezései megmaradtak — legalább addig, míg Bessenyei Ferenc országgyűlési képviselő közzé nem tette őket 1894-ben. (Bár lehet, hogy egyszer még előkerül a kézirat.) Ha szerzőjük 1850 elején történt szökésével, a korábbi hónapokban papírra vetett memoárnak is nyoma vész, a róla kerekített történelmi portré mit se változott volna. Tudnánk, hogy 1848. május 27-től erőskezű kormánybiztos volt a Temesköznek, majd nyolc hónappal később az egész Délvidéknek, s hogy a főhadserg mellett is ezt a tisztelet töltötte be — Kossuth és Görgey együttes megelégedésére — egészen addig, míg április 27-én Debrecenbe nem ment, hogy a Szemere-kormányban elfoglalja az igazságügyminiszteri széket. Tudjuk; e tárca élén milyen érdemei voltak a véstörvényesékek átszervezésében, a királyi tábla és a hétszemélyes tábla megszüntetésében, s helyettük az új felsőbíróóságok létrehozásában, s azon a téren, hogy a törvény előtti egyenlőség a valóságban is érvényesüljön. Politikai pályája, valóságos talajból táplálkozó és az adott helyzetet mérlegelő radikális eszmerendzse, „szakmai” felkészültsége és rátermettsége akkor is ismert lenne előttünk, ha 1849-es memoárját Vukovics a pusztá levegőbe körmölte volna.

Mégis; Vukovics, mint ember, mint társadalmilag és történelmileg meghatározott hús-vér egység ennek az emlékiratnak teleírt „tükrein” át lép elénk, fog velünk kezét, ha méltók vagyunk rá, s vált velünk szót akkor is, ha méltatlanak bizonyulunk hozzá. Nem véletlen, hogy amikor a *Vukovics Sebő emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből* című munka megjelent, *Péterfy Jenő*, a kiváló irodalomtörténész és esztéta nyomban ismertette a *Budapesti Szemle* hasábjain, kiemelve recenziójában: „Legérdekesebb a harmadik rész: Vukovics naplója a szolnoki csatától majdnem a katasztrópháig, melyet 1849—50-ben írt. Csak ez a rész hordja magán az igazi memoire jellemző vonásait.” Az se véletlen, hogy *Katona Tamás* ezt az „igazi memoire”-t rendezte sajtó alá, látta el mintaszerű irodalomjegyzékkel, jegyzetekkel és utószóval. A tavaszi hadjáratot megvívó győzelmes főhadsergnek közvetlenül a front mögötti eseményeiről keveset tudunk. Vukovics ezekről is pontos képet alkot. A Szemere-kormány igazságügyminisztériuma tevékenységének ismertetése során betekintést

nyerünk minden lényeges kérdéskörbe. A szabadságharc utolsó hónapjainak eseményeit már a kormányzat egyik tagjának nézőpontjából látja és láttatja, de ekkor is ragaszkodik ahhoz, hogy értékelésében és ítéleteiben önálló és tárgyilagos legyen.

Vukovics emlékiratában is tág helyet foglal el Kossuth és Görgey alakjának, kapcsolatának bemutatása, értékelése, tevékenységük megítélése. Jellemző az a majdhogynem testvéri kapcsolat, amely Görgeyt és az éppen a főhadseregnél tartózkodó Kossuthot jellemzi a tavaszi hadjárat kezdetén. Vukovics színpadra illő jelenet elől húzza szét a függőnyt: miközben az isaszegi ütközet folyik, Görgey és Kossuth — nagyobb kísérettel — Kóka közelében tartózkodnak és a tájban gyönyörködnek. A falu kíváncsi népe lassan, nagy tisztelettel-gyülekezik körülöttük. „Egy csinos menyecske vízzel szolgált mindnyájunknak. Kossuth és Görgey kölcsönösen mutatták be magukat neki:

Kossuth mondá előbb:

— Tudja-é, hogy e magyar seregek fővezére ivott a korsójából.

Ez megint:

— Láttá-e már Kossuth Lajost, s ha nem, most nézze őt.”

A jelenet tartalmát Vukovics a következőkben összegzi: „Azon időben Kossuthot és Görgeyt a legmelegebb vonzalom kötö egymáshoz. Gödöllőn láttam őket e viszonyban, még jobban fejlett mértékben. (...) Gödöllőn [Görgey — K. I.] már teljesen bírta őt, a szeretet elérhető pontjáig — (...) Mielőtt Gödöllőről eltávozott, addig Görgey Kossuthot minden alkalommal mint nagy jellemű férfit, s tetteit nagyszerűeknek rajzolá.” Vukovics sietve hozzáteszi: „Azóta a ragaszkodás melege észrevehetőleg tűnik el fokenként róla, előbb Kossuth cselekvéseiben hibákat lelt s feltakart, majd csipősen ostromlott egyet s mászt rendeleiteiben.”

A hibák felrovásában és az erények elismerésében Vukovics egyik fél irányában se részrehajló. „...a kormányzó ellenszenvai kiirthatatlanok voltak” — jegyzi meg, érzékeltetve, hogy többnyire a rokonszenveivel is hasonló volt a helyzet. Ez pedig egy politikus, egy államférfi részéről nagy hiba, hiszen a rokonszenvok, alkalmasint ugyanolyan ártalmasak, mint az ellenszenvok. Mindkettő forrása lehet a hamis emberismeretnek, s ebből következően a téves helyzetfelismerésnek. Vukovics Kossuth három — politikailag és katonailag — káros rokonszenvét teszi szóvá. Alanyai: Dembiński, Perczel Mór és Madarász László. (Ennek ellenére Vukovics igyekszik objektív maradni, elismeri: Perczel „rendkívüli ember”, nagyra értékeli hazaszeretét, de „gyengéit”, politikailag sokat ártó viszálkodását és dühkitöréseit, katonai képzettségét, súlyos vereségeit se kendőzi el.)

Görgey „árulási terveiről” Vukovics egy alkalommal ír. A június 29-i haditanács intézkedései kapcsán jegyzi meg: „Megegyezésük szerint július 3-án indult volna Komárom alól a hadsereg, s ha e rendeletet Görgey meg nem szegi, a felső és alsó seregek idején vonultak volna össze, hogy a német hadat megtámadják, mielőtt annak az orosz sereggel egyesülése létesült. De Görgey már ekkor szőni kezdé árulási terveit. Gőgje s bosszús indulata minden felsőbbbség iránt, mely neki rendeleteket küldeni merész volt, nem tűrhette el, hogy az ő tervének félretervével ő egy másiknak, mely közbenjötté nélkül hozatott, végrehajtására utasítottatott.”

Péterfy Jenő bizonyára ebből következett arra, hogy Vukovics legönállótlanabb Görgey szereplésének megítélésében: „itt nem saját tapasztalásából beszél, hanem legtöbbször a környezet hatása alatt állott”. Inkább arról lehet szó, hogy Vukovics nagyon is önállóan ítélkezett, befolyásolni elsősorban Görgey tettei befolyásolták. (Egyébként környezetében is voltak, akik mindvégig nagyra értékelték Görgeyt, pl. Csányi és Aulich.) Néhány lappal később, a július 2-i győztes ütközet kapcsán olvashatjuk: „Bizonyos azonban, hogy ez ütközetben Görgey hősileg viselte magát.” A július 27-i képviselőházi ülésnek a fővezér személye körüli vitát ismeretve józanul igyekszik mérlegre tenni Görgey ellentmondásos megítélésének okait — igaz, mindezt Világos után néhány hónappal: „Szemere és én személyesen rokonszennvel viseltünk Görgey iránt, óhajtánk kényszeríteni a viszonyokat, miszerint Görgeyben többé kételkedni ne lehessen, de mindig új esemény rontá meg a helyzet szilárdulását. Így nem bíztunk benne, s

másrészt nem gondoltuk még veszélyességét oly világosságra állítottuk, hogy katonai tehetségeitől és a csatákban hasznos népszerűségétől, melyet seregében bírt, fosztassék meg ügyünk.”

Persze Vukovics emlékirata sokkal több, mint Görgey és Kossuth alakjának és tetteinek tablója. Ők „csak” akkora teret töltenek be az emlékiratban, amekkora a szabadságharcban játszott szerepük volt. Ezért foglalkozik velük visszatérően annyit.

Vukovics memárja a július 27-i képviselőházi ülés ismertetésével szakad meg, tehát nem követi az eseményeket Aradig, Világosig. Igaz, a korábbiakban, egy-egy eszmefuttatása során „látnokian” előretételek a temesvári csatáig, az aradi veszthelyig. Amit pedig 1849 júniusának elején, a győzelem tetőfokán, Nagybecskerek felé menet látott, előrevetítette a leveretés utáni magyarországi helyzetet, hangulatot. „...Zombolytól Becskerekig a magyar helységek elégetett, kipusztított állapota borzasztó látvány volt. Magyarcsernya, Torda, Szentmihály, nemrég virágzó magyar helységek, most csak omladékok s kormos falak színhelyei valának. Egy-egy ház előtt csoportosan és néma szomorúságban heverve több magyar család, az egykori lakosság része, mely a magyar seregek visszajövetele után részint emiatti felháborodásból [felbátorodásból — K. I.], részint a nyomortól kényszerítve régi lakhelyére visszatért. Az ég tudja, mi történt velük s a többi magyar bánási néppel, mióta a nemzeti hadsereg Temesvár alatt legyőzött.”

Vukovics munkája a szabadságharc memoárirodalmának kiemelkedően megbízható, színvonalas darabja. Az emlékirat elé mottóul, recenziónk végére mintegy összegzésül írhatjuk Katona Tamás szavait: nem „hősköltemény”, hanem erős személyes meggyőződéstől áthatott, de mindenkor tény- és tárgyszerű történelem. (*Magyar Helikon.*)

KOVÁCS ISTVÁN

Kövér György: Iparosodás agrárországban

Találó a cím, egyértelmű az alcím: *Magyarország gazdaságtörténete 1848—1914*. Nem hiszem, hogy akár egy-két évtizede is élénk érdeklődést váltott volna ki egy ilyen népszerű összefoglalás — mint ahogy az sem véletlen, hogy most, 1982-ben történik meg először, hogy a kapitalizmus korára vonatkozó gazdag magyar gazdaságtörténeti irodalom alapján közérthető, rövid szintézist vehetünk kézbe. Ma úgy tekintünk a múlt század második felére, mint az Európához való felzárkózás nagy, s részlegesen eredményt is hozó kísérletére. A konkrét folyamatok aktualitását vesztették ugyan, de az akkori szituáció nemcsak analógiákat kínál, hanem azonosnak is mutatkozik a maival: gazdasági helyzetét, erejét, egy főre jutó nemzeti jövedelmét tekintve Magyarország körülbelül ugyanazt a helyet foglalja el az európai országok rangsorában a századforduló táján, mint manapság. S minthogy Európa egésze fejlődött, s az egyes országok pozíciója is változott (bár a többségé, az igazat megvallva, változatlan maradt), a változatlan pozíció mögött komoly fejlődés, méltányolható gazdasági küzdelem, dinamikus, sikerekkel és kudarcokkal tarkított folyamatok rejteznek.

Sokat tudunk már e gazdaságtörténetileg rendkívül fontos korszakról, a polgári gazdaság kialakulásáról, az ipari forradalom térhódításáról, de — mint Kövér György többször rámutat — korántsem eleget. Főként a kiinduló adatbázis hiányossága teszi bizonytalanná azokat a számításokat, amelyek a korszak gazdasági fejlődésének egzakt mutatóit próbálják kiszámítani.

Kezdjük e végső adatokkal: óvatos becslések szerint a dualizmus korában (1867—1914) a

mezőgazdaság évente 1,7; az ipar 4,3 százalékkal gyarapodott. Az impozáns fejlődés egy részét „elemésztette” a népességyarapodás, ezért jobb megközelítést tesz lehetővé az egy főre jutó termékmennyiség éves gyarapodásának mutatója, amely a mezőgazdaságban 1,5, az iparban 2,3 százalékos volt. A korszakot megelőző és követő évtizedekhez mérten figyelemre méltó a fejlődés, így lesz érthető, ha e korszak nemcsak a „békeidők” indokolt jelzőjét kapja meg, hanem az utókor emlékezetében aranykorrá színeződik. Megszűntek a nagy járványok, éhínségek. Csökkent a halandóság. A kivándorlás enyhítette a társadalmi feszültségeket. Tizenkét óráról kilenc-tíz órára rövidült a gyári munkaidő.

A valóságban persze minden gazdasági fejlődés térben, időben, ágazatonként egyenlőtlenül megy végbe — hangsúlyozza többször is, helyesen, Kövér György — s fő feladatának ezéért azt tartja, hogy a dualizmus kori magyar gazdasági fejlődés egyenlőtlenségeit (tulajdonképeni sajátságait) bemutassa és értelmezze. Eljárása a dinamikusan fejlődő ágazatok, illetve a fejlődés alapzatát képező mezőgazdaság részletesebb bemutatását igényli, s figyelemre méltó módszertani eljárással nem annyira az idő dimenziójában, mint inkább a struktúra egészének belső feszültségeit felmutatva biztosít kifejtésének dinamikát.

Előadásában minden részletnek indokolt helye van, de a részletek elhelyezése eléggé megnehezíti, hogy olvasója összképet alakítson ki. Nézzük a munka tárgyalási menetét: először, indokoltan, s kapitalizmus európai fejlődésmentét vázolja fel. Ám a következőkben nem a hazai előzmények, adottságok kerülnek tárgyalásra, hanem a magyar *gazdaságpolitika* elképzelései, törekvései. Azután a pénztöke áramlásának útjait ismerhetjük meg, noha még az olvasó nem tudja, honnan, miből halmazódott fel a pénztöke. Ezt követően a közlekedési hálózat fejlődését vázolja fel, érintve itt a kereskedelmi forgalmat is. Már benne lennénk a gazdasági élet áramában, amikor népesedési fejezet fejt ki a munkaképes korú és eltartott lakosság arányát, érintve az egyekérdést éppúgy, mint a kivándorlást. Most következik a földtulajdonviszonyok ismertetése, majd a mezőgazdasági, az ipari fejlődés bemutatása. A gazdaság egészéről és a kereskedelemről nem találunk fejezetet. Befejezésül a birodalom belső piacával és a magyar külkereskedelem alakulásával foglalkozik, pedig e tényezők inkább a fejlődés külső keretét, adottságait alkotják, semmint eredményét. Ennek következtében, bár a szerzői álláspont kihámozható, az átlag olvasó, vagyis a korszakban kevésbé járatos érdeklődő, bizonytalan marad abban, hogy melyek a hosszú távú *történelmi adottságok*, amelyek a gazdasági fejlődés általános lehetőségkeretét adják meg, melyek a *dualista rendszerből* fakadó meghatározottságok, és végül harmadikként, mi múltott a korszak gazdaságpolitikusaiban, tőkéseiben, parasztjain?

Értelmezésem szerint a szerző a fejlődés intenzitását, tempóját sorolja hosszú távú meghatározottságok legjelentősebb tényezői közé, s emellett még a mezőgazdasággal szerves kapcsolatot tartó iparfejlődés elkerülhetetlensége mellett tesz hitet. Az ipari fejlődés konkrét menetét, találó szóval, „malomiparosodásnak” nevezi, értve alatta nemcsak az élelmiszeripar mennyiségi elsőbbségét, hanem minőségi értelemben egy olyan egysíki iparágét, amely a konjunkturális ingadozásoknak masszívan ellenállt ugyan, de nem bizonyult az egész iparfejlődés előrelendítő faktorának. Ami a dualista, más szóval az önrendelkezést nélkülöző Magyarországhoz helyzetének gazdaságpolitikai szempontú értékelését illeti, a helyzetet ellentmondásosnak, a konkrét szituációt pedig kezdetben inkább előnyösnek, a századforduló utáni iparosodottabb ország számára ugyanezt a megoldást jóval hátrányosabbnak tekinti. Végül pedig, a korszak neves és névtelen, a gazdaságban tevékenykedő alakjairól inkább elismerő véleményt alkot. Miniszterek és bankárok, piacok felé tájékozódó parasztok, munkát kereső szakmunkások többnyire helyesen orientáló döntéseikkel kerülnek említésre. Indokoltan emeli ki a magyar műszaki értelmiség jelentőségét, megújító készségét. Sajnálatos viszont, hogy a kisbirtok-nagybirtok (kisüzem-nagyüzem), egy esetleges önálló vámterület előnyei és hátrányai kérdésében nem ad eligazítást, pedig e kérdések azok, amelyekkel a következő korszaknak — sok más egyéb mellett — szembesülnie kellett.

A problémák feltehetően a terjedelmi keretek, a népszerűsítő cél-, illetve a szakszerűség

igényének szembesítéséből fakadnak. A szerző a gazdaságtörténetírás minél több eredményét akarta bemutatni, s így lemondott az ismeretterjesztés önálló útjainak kereséséről. Könyve ugyanolyan nehézkes és mégis izgalmas olvasmány, mint a tárgyát képező folyamat, az iparosodás agrárországban. (*Gondolat.*)

Schlett István: A szociáldemokrácia és a magyar társadalom 1914-ig

A *Magyar História* már egy korábbi kötetében bemutatta a századfordulótól az első világháborúig terjedő időszak politikai történetét. Most egy újabb áttekintést ad a sorozat ugyanerről az időszakról, kiemelve egy fontos részletkérdést: hogyan terjedt el a szocialista mozgalom Magyarországon s hogyan fogadta azt Magyarország? Huszadik századi történelmünk egyik alapkérdése ez, hiszen a szociáldemokraták két alkalommal (1918, 1945) más pártokkal szövetségbe, másik két alkalommal (1919, 1948) pártfúzió útján a hatalom birtokosai lettek, illetve maradtak mind a mai napig. Olyan történelmi erő vizsgálatához kezdett tehát Schlett István, amely kezdetben mégoly elhanyagolhatónak tűnt is a kortársak számára, ám jelentősége egyre nőtt, s 1914-től kezdődően nem mellőzhető tényező volt a magyar politikai életben.

Hogyan lett azzá? A mozgalom Nyugat-Európában született, onnan került hozzánk, látszólag éppoly magától értetődően, mint az ipari kapitalizmus: a gyáripari fejlődés, lám, magával hozta a szocialista eszme és mozgalom kifejlődését is. Schlett István részletező — népszerű munkában talán túlságosan is részletező — előadása mutatja be, hogy *ennyire* azért e folyamat nem volt magától értetődő. Már önmagában az a tény, hogy az *eszme*, a szocialisztikus gondolkör még jóval a gyáripar megjelenése előtt ismertté vált Magyarországon, meg is könnyítette, de sajátos módon meg is nehezítette elterjedését. Mindenesetre az *eszme* és a társadalom találkozása jóval hamarabb végbement, mint a szocialista *mozgalom* és a magyar társadalom találkozása. S az eszmével előbb nem a munkások ismerkedtek, hanem a szellemi élet új jelenségei iránt érdeklődő értelmiségiek. Ők rokonszenvvel ismertették vagy harcosan elutasították a szocialisztikus nézeteket, ám többnyire egyetértettek abban, hogy e nézetek Magyarországon semminő aktualitással nem rendelkeznek, s talán soha nem is lesz itt jelentőségük.

Így a könyv első része is az *eszme* fogadtatását vázolja fel, s a következő tér rá a *mozgalom* kibontakozására, hogy azután a *program* és a társadalom szembesítését is elvégezze. Itt kezdünk csak érdemben ismerkedni a mozgalom hazai terjedésének és terjesztésének belső elmentmondásaival. Impozáns az iparosodás, ám agrárfoglalkozású a többség. Tömegebázisra lenne szükség, ám még a gyáripari munkásság sem könnyen szervezhető. A nem proletár népesség millióinak is programot kellene adni, ám az ő követeléseik fölvállalása a párt szociáldemokrata jellegét veszélyeztetné. Az elmélet bonyolult, ám a kevésbé iskolázott munkások csak az egyszerű okfejtéseket fogadják be. Az agitációhoz pénzre lenne szükség, de a mozgalom szegény, hisz a szegényeké. Mindezeknek a benső ellentmondásoknak árnyalt elemzése a munka fő, egy népszerű összefoglalás keretein messze túlmutató érdeme. A következő fejezet, a mozgalom problémái után, a szociáldemokrácia társadalmi fogadtatását veszi szemügyre. Hiszen éppen az volt országonként eltérő, ahogyan a szociáldemokratákat ellenfeleik fogadták, majd elfogadták, esetleg befogadták. Az üldözéstől a tolerancián át a szövetségkeresésig terjed elvileg ez a skála, attól is függően persze, hogy maga a szociáldemokrácia milyen erőt ké-

jed elvileg ez a skála, attól is függően persze, hogy maga a szociáldemokrácia milyen erőt képes felvonultatni. A magyar burzsoázia és ideológusai korántsem „gyávaságból” vagy „félelemből” politizáltak úgy, ahogyan politizáltak, hanem jól felfogott érdekeik szerint — fejtegeti meggyőzően Schlett István. Végül utolsó, az alapkérdéseket summázó fejtegetésében arra keres választ, hogy miért is maradt el a magyar szociáldemokrata mozgalom integrációja, miért nem válhatott osztályharcos elvei fenntartásával a magyar szellemi-politikai élet szerves részévé, olyaténképpen, ahogyan erre a nyugat-európai országokban sor került? É ami a szociáldemokrácia belső ellentmondásait illeti, tudományos igényességgel tárja fel, hogy a Nyugat-Európához való igazodás igénye (mi talán azt is kihangsúlyoznánk, hogy egy fiktív, valójában nem is létező modellhez való felzárkózás óhaja) elzárta előlük az utat a magyar társadalom konkrét sajátosságainak feltérképezése előtt. A szociáldemokrácia „homogénnek feltételezte azt, ami heterogén volt, monopóliumra törekedett a népen belül, ahelyett, hogy az autonóm csoportosulások szerves egységét kísérte volna meg létrehozni a demokráciára törekvő szociáldemokrata párt hegemoniája alatt”. Magyarán, hitte azt, hogy az idő neki dolgozik, legalábbis abban az értelemben, hogy a gondok egyszerűsödni fognak. Benne voltak emellett az ellenzék kelepéjében is: kormányra lépésre egyáltalán nem számíthattak, kíméletlenül, túlzóan minősítették tehát azt a kort, amelyben éltek. (Sajnáljuk, hogy a szerző a mottó kiemelt hangsúlyával is, a kifejezésben is átvette a Magyarország „ázsiai” jellegéről szóló tételt és fogalomhasználatot, ha néha idézőjelek között is. Nem ártott volna különbséget tenni a megkésettég, a másság, a torzult fejlődés között.) Ellenzékinek lenni ugyanis a gyakorlati életben kétségkívül nehéz, ám eszmei értelemben annál könnyebb. Hogy kormányra kerülve sem oldhattak meg semmit: 1919 után újabb teherterhelés lett.

Mégis marad hiányérzetünk a szociáldemokrácia és a magyar társadalom kapcsolatának elemzése után. Nem tudja meg ugyanis az olvasó, hogy a magyar társadalom zöme, tömegei miként is gondolkodtak a világ sora felől. Végül is melyik volt az az eszmerendszer, amelyet a szocialista gondolatnak ki kellett volna szorítania? Az új eszme apostolai talán maguk úgy gondolták, hogy szóra éhes, előítéletektől mentes embereknek hirdethetik tanaikat — ám ez nem így volt. Hogy hogyan, nem tudjuk meg. Hiányzik annak a konkrét magyarországi eszmetörténeti helyzetnek a bemutatása, amelyet — a nyugati országok jó részétől eltérően — nem a keresztény-liberális eszmekör uralma, hanem a nemzeti eszmekör, a nacionalizmus túlsúlya jellemezett, s ezért komoly akadálya volt a szocialista eszmék térhódításának. A liberális gondolatokra, általános humanista elképzelésekre értelmiségű szinten is, mindennapi gondolatvilág esetén is szinte szervesen lehetett ráépíteni a szocialista eszmerendszert. Az államok, sőt államon belül a nemzetiségek szociáldarwinisztikus létért való küzdelmét hirdető, és bizony több-kevesebb sikerrel meggyökereztető propaganda, nem utolsósorban az iskolai oktatás bizony hatékony ellenszere volt a szocialista eszméknek! Persze nem azért hirdették, mert jó ellenszer volt, hanem azért, mert ebben hittek és valamit kifejeztek a térség valóságos nemzetiségi viszonyaiból is. Utóbbiról, az ország történetét, sorsát végső soron meghatározó nemzetiségi viszonyokról pedig a munka még elemi szinten sem tájékoztatja az olvasót. Pedig a sokat emlegetett integráció, amely elmaradt, a társadalom oldaláról azért maradt el, mert a magyarországi társadalom még a munkásmozgalom megjelenése előtt sem volt integrálható; az integer Magyarország a dezintegrált magyarországi társadalmat, a magyarok, szerbek, románok stb. társadalmát foglalta magába. A szocialista mozgalom integrációs ideológiaként is kínálta magát, de minőségileg ez nem volt sokkal több, mint évtizedekkel korábban az az eszmei tény, hogy az ország különböző nemzetiségű lakosságának túlnyomó többsége hívő keresztény. Az ideológia és a valóság az előbbi és az utóbbi esetben is alapvetően különbözött. A magyar társadalom konkrét elemzésének elmaradása folytán a munka nem mentes némi doktriner ábrázolástól. Igaz, ez tette lehetővé a szociáldemokrácia középpontba állítását, s népszerűsítésben magunk is fontosabbnak véljük az „árulásokról”, „opportunistusokról” korábban adott kép igazítását.

A könyv stílusa követel még bíráló megjegyzést. Nagyon hiányzik a lektori gondozás.

Bátran helyettesíthető idegen szavak, germanizmusok, egymás után rámutató szavakkal kezdődő, másutt túlbonyolított mondatok nehezítik a megértést. Szakmai kiadványban sajnos ma már bizony lehet nem ritka egy ilyen mondat: „A századközép válságának aktuális ellentmondásai által kialakított alapvető politikai tagozódás fő elemei tehát már találkoztak a munkáskérdéssel, foglalkoztak a szocializmussal és helyenként választ is kívántak adni erre a problematikára.” De népszerű munkában egy se legyen, mert lehet, hogy a tagozódás fő elemei találkoznak a munkáskérdéssel, de az olvasó menekül előle. (*Gondolat.*)

Romsics Ignác: Ellenforradalom és konszolidáció

A *Magyar História* sorozat legújabb kötetének címe akár századunk második felének magyar történelmében is értelmezhető lenne. Az elnevezés persze hagyományos, az 1919—1920-as ellenforradalom és a Bethlen István miniszterelnök nevéhez fűződő ellenforradalmi jellegű konszolidáció, vagyis a „húszas évek” megjelölésére szolgál. A munka két, közel egyforma terjedelmű részre oszlik. Az első, az ellenforradalmat tárgyaló rész még a forradalmak alatti reakciós szervezkedések bemutatásával indít, s tart Horthy hatalomra jutásáig és hatalmának megszilárdításáig. A második rész a bethleni konszolidáció bel- és külpolitikai összetevőit vizsgálja. Tárgyalhatta volna két külön kötet ezt az eseménysorozatot? Természetesen, ám maradéktalanul helyeselnünk kell azt a szerkesztői döntést, hogy inkább tömörebben, de egyéges ívével rajzolódjék ki Magyarország történetének e bonyolult korszaka. A szerző pedig társadalomtörténeti keretbe illesztette túlnyomórészt politikátörténeti előadását. Merész e megoldás azért, mert csupán egyetlen évtized politikai történetéről esik szó: vajon változik-e tíz év alatt annyit a társadalom, hogy a korszak elejére datált pillanatfelvétel élesen különbözőzék az egy évtized utánitól? A szerző részint azt hangsúlyozza, hogy a háború, a forradalmak, a területi változások jelentősen átstrukturálták ezt a társadalmat, részint pedig azt — itt műve alaptézisét remélhetjük megragadni —, hogy a háború előtti magyar társadalmat olyan belső feszültségek hatották át, s ezek a dualizmus évtizedeiben annyira lefojtódtak, hogy a forradalmak leverése ellenére a győztes ellenforradalomnak valaminő megoldást (vagy legalább álmeoldást) kellett kínálnia, ha alapvető célját, a politikai stabilitást el akarta érni.

Melyek voltak hát e társadalmi feszültségek? A Habsburg-birodalom még 1918-ban felbomlott, a közjogi kérdés, a dualizmus kori magyar pártalakulások alapja megszűnt. A nemzetiségek elszakadtak, nem létezett az országon belül nemzetiségi kérdés sem. (Igaz, helyébe lépett a határokon túli kisebbség iránti törődés, de ez már nem volt belpolitikai természetű.) Az új határok közé került magyar társadalom osztályszerkezete is átalakult. Túlnyomórészt agrárterületek váltak le, s így a társadalom egésze polgárosodottabb képet mutatott. Olyan adottságok ezek, amelyek függetlenek a forradalom vagy az ellenforradalom győzelmétől: számolni kell velük. A változó feltételek egy másik csoportja olyan kihívást képezett, amelyre a forradalmi és ellenforradalmi politika eltérő választ adott. Ilyen volt az új gazdasági feltételekhez való alkalmazkodás, a földkérdés, a politikai rendszer átalakítása. Végül ott voltak azok a problémák, amelyek éppen az ellenforradalom felülkerekedése folytán merültek fel egyáltalán: a királykérdés, a munkásmozgalomhoz való viszony, a politikai szabadságjogok kimerése, a zsidókérdés és így tovább.

A Tanácsköztársaságot, mint ismeretes, a környező országok katonai intervenciója döntötte meg. A nemzetközi helyzet, s nem a hazai társadalom politikai hangulatának valaminő irracionális fordulata idézte elő, hogy sem a polgári demokratikus, sem a proletárforradalom nem tudta konszolidálni magát. Ez a lehetőség csak az ellenforradalomnak adatott meg.

A könyv árnyaltan mutatja be, hogy az „ellenforradalom győzelme” mennyire összetett folyamatot takar. Egy-két hónapig győztesnek hiszi magát a különítményes, a gyárát visszakapott vállalkozó, a zavartalanul piacozó paraszt, a faji alapon mindent megoldani vélő katonatiszt. S ott is vannak a hatalomban. De az országterület nagyobbik felében a megszálló román királyi hadsereg az úr. A bizonytalan helyzetet az antant szeretné tisztázni, terelné a folyamatot a polgári demokrácia felé. Ma már könnyű elmagyarázni, hogy a demokratikus pártok miért nem menthették meg az országot 1918—19-ben — akkor csak a kudarcuk követte kiábrándulás minden propaganda nélkül bekövetkező folyamatát lehetett érzékelni. A demokratikus pártok alap nélkül ugyan, de kompromittálódtak a tömegek szemében. A demokrácia lehetséges bázisa 1920-ban végzetesen leszűkült. S erre a történelmi pillanatra alapozva sikerült egy olyan rendszert felépíteni, amely azután negyedszázadig funkcionált. A helyzetet az antant is tudomásul vette, s így megteremtődött végre a minimális nemzetközi háttér egy belpolitikai konszolidáció számára. S ez a megszilárdulás csak antidemokratikus jellegű lehetett.

A „Horthy-kort” régebben gyakorta fasiszta rendszernek tekintették. Romsics Ignác, a népszerű feldolgozásban indokoltan, fogalmi és vitakérdésekkel nem foglalkozik, ám kétségtelen, hogy a kialakított belpolitikai rendszert nem tartja fasiszta típusúnak, ellenkezőleg, a konszolidáció folyamatát akként értékeli, hogy a rendszer nem nyílt terrortal válaszolt az általunk is előbb felsorolt kihívásokra, hanem azokra a maga érdekeivel egyeztetett módon konstruktív választ adott. A békeszerződést aláírták, becikkelyezték, Magyarország felvételét kérte a Népszövetségbe. Tudomásul vették, hogy a Habsburgok visszatérése nem időszerű. A szociáldemokrata munkásmozgalmat nem elfojtották, hanem alkut kötöttek vele. Még egy kétes értékű „földreformra” is vállalkoztak. Bevezették ugyan a vallási megkülönböztetésen alapuló egyetemi felvételi rendszert, de néhány év múlva megszüntették. Nem mondtak le a területi revízióról, de a fegyvereknél többet költöttek a kultúrára. Szánálták a gazdaságot, anélkül, hogy állami felügyelet alá vonták volna. Fejlődött a népoktatás és a társadalombiztosítás. Az itt felsorolt, a könyvben bemutatott változások nemcsak a „fasiszta rendszerről” adott korábbi kép megingatására alkalmasak, hanem egyúttal árnyalják azt a felfogást is, amely a bethleni konszolidációban a dualista Magyarország némi változtatással történő továbbélését látta. (Talán nem túlzás, ha úgy véljük, hogy a bethleni konszolidáció teljesítményeinek eme méltánylása a dinamikusabb hatvanas és hetvenes években nem születhetett volna meg. Szerényebb távlatok hozzásegítenek ahhoz, hogy a múlt alternatíváit se túlméretezeten ítéljük meg.)

Aminek az érzékeltetését mégis hiányoljuk, az az, hogy a stabilitás nem azonos a továbbfejlődésre való képességgel. A húszas években csökkent a szociális elégedetlenség. De sikerült-e levezetni a gazdasági válság kiváltotta szociális elégedetlenséget? Kibírt volna-e még egy földreformot a rendszer? A Bethlen alkotta szisztéma a harmincas-negyvenes években miért csak jobbratulódással tudott az új kihívásokra válaszolni? Kétségtelen, hogy a külpolitikai meghatározóknak rendkívüli súlyuk volt. A stabilitásnak talán mégis elképzelhető egy olyan változata, amely nem az egységes, egyvéleményű, nagy többségű kormánypárt és a „kitaszított”, ellenzékiiségre kárhóztatott opposzió küzdelmére egyszerűsíti a politikai életet, hanem a különböző irányzatú ellenforradalmi alapzatú pártok mozgékonyabb koalíciójával visz dinamikát és rugalmasságot a politikai életbe. A polgári demokráciát 1920 táján valóban nem a szociáldemokrácia árulása vagy Bethlen ügyessége hiúsította meg; akkor valóban hiányoztak feltételei. Bethlenék vétke — feltehetően a dualizmus kori mentalitás öröksége — a koalíciós politikázásra való képtelenség. Konszolidálás számukra egyenlő egy mammutpárt megteremtésével. Engedelmesség a kormány vezetője iránt, vagy kilátástalan ellenzékiiség — erre egyszerűsödik

a képlet. Nem véletlen, hogy a korban születik meg a „harmadik Magyarország” gondolata, amely legalább a művelődési értékek választásával túl akar lépni e megoszláson.

A korszak kulcsfigurája kétségkívül: Bethlen István gróf. A róla adott adatgazdag ismeretetés mintegy azt sejteti, hogy a gróf a világháború éveiben már készült háború utáni szerepvállalására, mindenesetre a háború után kezdettől határozott koncepcióval politizált. A kor számos alakja kap még életrajzi ismertetést-jellemzést, sőt a szerző manapság ritka módon olykor külső leírást is ad.

Romsics jó szerkesztő, kevéssé igényes stilszta. Észrevehető, hogy struktúrák működési rajzával nem szívesen bibelődik, a gazdaság szektorai felett például átsiklik, s alig várja, hogy előadása tevékeny szereplőhöz érkezen. A történelmet konkrét emberek cselekvésén keresztül láttatja. Nagyatádi ügyködik a földreform körül, Hegedüs Lóránt próbál szanálni, Klebelsberg csinálja a nagystílusú kultúrpolitikát.

Az Ellenforradalom és konszolidáció éppen ezáltal válik életteli, sikeres szintézissé. Nem „erők” és „körök” mérkőznek itt egymással, hanem pontosan körülírt feltételek között eltérő pozíciójú és képességű emberek. Nem győz meg arról — nem is akar —, hogy a legjobb variáns győzött, de arról igen, hogy e nehéz évtized alatt is stabilizálódott és továbblépett Magyarország. (*Gondolat.*)

GERGELY ANDRÁS

A huszadik század első politikai, társadalmi krízise

GALÁNTAI JÓZSEF: AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ

Az első világháborúval foglalkozó irodalom reneszánszát éli. Dokumentumkötetek, emlékiratok és a részletkérdéseket feldolgozó munkák sokasága jelent meg az utóbbi húsz évben. *Galántai József* a magyar vonatkozások feldolgozása (*Magyarország az első világháborúban 1914—1918.* Akadémiai Kiadó, 1974) után vállalkozott — történetírásunk régi adósságának törlesztésére — az első világháború történetének megírására. Galántai József régi, sokféleképpen értelmezett kérdés feltevésével kezdi a több mint 500 oldalas könyvét. *Mi szülte a háborút?* Milyen erőknek állt érdekében lángba borítani a világot? Az a kérdés is felmerült, hogy „...miből eredt, miben gyökerezett az addigi történelem legszörnyűbb vérontása, melyben közel tízmillió katona és — a háború okozta járványokat, éhség hullámokat is figyelembe véve — hasonló számú polgári személy lelte halálát, hatalmas anyagi érték pusztult el s az emberiség morálisan is felmérhetetlenül károsult.”

A kötet mintegy negyed részében az első világháborúhoz vezető út, politikai csoportosulások, feszültségcök kialakulásáról szól. Az első világháború okait mindenekelőtt a modern kapitalizmus rendszerében kell keresnünk. „A háború e rendszer terméke volt — írta Galántai József —, ez határozta meg céljait is. Mindkét fél részéről imperialista háború volt — a világ, a gyarmatok és a fináncióke érdekszféráinak felosztásáért és újrafelosztásáért.” A század elejére a világ legdinamikusabban fejlődő országa Németország lett. A gyarmatokkal alig rendelkező fiatal német junkerburzsoázia — első lépésként — európai hegemoniát akart, értékes gyarmatokra és piacokra szeretett volna szert tenni. „Németország nagy étvágyú imperializmusának útját viszont minden irányban elzárta az antant imperializmusgyűrűje.” A Balkánon

az Osztrák—Magyar Monarchia, Bulgária — igaz más-más érdekek szerint — Olaszországgal, Oroszországgal (és Görögországgal) került ellentétbe. Törökország a nagy kiterjedésű birodalma összetartása mellett — Oroszország ellenében — a Boszporusz és a Dardanellák megtartásában, ellenőrzésében volt érdekelt. Anglia, Franciaország, Oroszország (és Olaszország) a német törekvések ellenében, hatalmuk, befolyásuk megtartása érdekében keresett együttműködést. (Az Észak-Amerikai Egyesült Államok Közép- és Dél-Amerikában, az ugyancsak gyorsan fejlődő Japán a Távolszéli háborús tevékenység nélkül is érvényesítette érdekeit.)

A háború menetét, lefolyását illetően mindkét oldal elszámították magukat. „A háború kezdetén egyetlen katonai stratégia sem mérte fel helyesen annak a háborúnak a feltételeit, amelyre felkészült. Milliós hadseregek az 1914-re kialakított fegyverzettel és tüzérvél, az 1914-ben lehetséges mozgósítási, utánpótlási és irányítási feltételekkel még nem mértéköztek soha.” A beásott géppuska, a gyorstüzelésű ágyú, a gáz alkalmazása, a tankok, majd a repülőgépek tömeges bevetése gyökeresen módosította a harcászati stratégiát s minden képzeletet felülmúlva növelte a veszteségeket.

A háború kezdetén a küzdelem nyitott volt. A francia hadsereg jól tartotta magát. Az angolok tengeri erejét nem sikerült ténylegesen meggyengíteni. Az angol flotta uralta a tengereket (a német gyarmatok antant ellenőrzés alá kerültek). Oroszország súlyos veszteségek árán ellenállt a német és osztrák—magyar támadásoknak. Harcászati és politikai szempontból a Monarchia került a legelőnytelenebb helyzetbe: a háborúban mindent kockára tett és semmit sem nyert. A háború végén a lehető legtöbbet veszítette.

Az 1915—16-os éveket a kiegyenlített küzdelem időszakaként tartják számon. Az USA közvetítési kísérletei, a bűvárhajóharc, a tengeri blokádnak, sőt Bulgária, Románia és Olaszország hadbalépése, a nyugati front gyilkos ütközetei nem sokat változtattak az esélyeken. 1916 végén azonban egyre inkább érezni lehetett, hogy a gazdaságilag erősebb, nagyobb tartalékokkal rendelkező hatalmi csoportosulás javára billen a háború mérlege.

Váló igaz, az első világháború a „leg”-ek háborúja volt. Az elesettek és megsebesültek számát százezres, milliós nagyságban tartották nyilván. Milliók kerültek — olykor a frontszolgálatnál is rosszabb — hadifogolytáborokba. 1915 első négy hónapjában a Monarchia és Oroszország egyaránt 800 ezer katonát veszített. (Csak Przemysl várából 120 ezer katona indult el Szibéria felé.) Az egyes hadműveletek hatalmas embertömeget mozgattak meg. A hátszomszágok ipara, mezőgazdasága — bár erről nemigen írt a szerző — csak rendkívüli nehézségek árán tudta kielégíteni a háborús igényeket. A háború első fél évében a franciák közel egymillió embert veszítettek, a Monarchia és Oroszország a franciákhoz hasonló veszteségeket szenvedett. Németország 800 ezer katonát áldozott a kétes értékű sikerekért. A háború elhúzódásával nőttek a veszteségek is. Az Ardennek kies lejtői, Tannenberg, az Isonzó és a Marne folyók völgyei, Przemysl, Gorlice, Somme, Verdun, Jütland — hogy csak néhány szomorú helyet említsünk — százezrek vesztőhelye lett. A Verdun környéki harcokban a németek 450 ezer, a franciák 550 ezer katonát veszítettek. A harmadik ypres-i csatában például az angolok 57 hadosztályt — 3535 löveget, 680 repülőgépet és több mint 200 tankot — vetettek be. A tüzérségi előkészítés 16 napig tartott. A veszteségek ennek megfelelően rettenetesek voltak: 324 ezer angol és 217 ezer német katona maradt a csatatéren. Az antanthoz csatlakozott Olaszország is jelentős veszteségeket szenvedett. Caporetto után 300 ezer olasz katona esett fogságba, 350 ezer katona rendezetlenül áramlott az ország belseje felé, 50 ezren dezertáltak. Elpusztult az olasz tüzérség fele. A hadiszerecsé tekintetében a Monarchia sem állt jobban. Az éhség és járványos betegségek is sok százezer ember életét oltották ki. A hátszomszágokban rohamosan csökkent az életszínvonal, nőtt az elégedetlenség. 1917-ben egyre inkább érvényesült az antant erőfőlnye. 1918 közepén alapvetően új helyzet alakult ki. Az antant ereje az USA jóvoltából gyorsan nőtt. A központi hatalmak összeomlása elkerülhetetlenné vált. A kimerült Bulgária 1918. szeptember 25-én békét kért, a Balkán antant ellenőrzés alá került. A nyugati frontokon az antant háromszoros túlerőre tett szert. Törökország 1918. október 30-án kapitulált. A Mo-

narchia képviselőjében november 3-án írták alá a fegyverszüneti okmányt. Németország november 11-én adta meg magát.

A fegyvernagyvást követően Európában nem lett igazi béke. A Párizs környéki szerződések nem oldották meg a korabeli Európa problémáit. Az erő, a hatalom birtokában megváltakoztak a korábbi „igazságos rendezés” alapjai. Galántai József könyvének rendkívül tanulságosak azok a részek, ahol a „saját” érdekekről, a szembenálló felek érdekkülönbségeiről, a rablási szenvedély növekedéséről olvashatunk.

A könnyben végigkísérhetjük azt a folyamatot, hogy az erő, a hatalom, a befolyás változásai a politikában hogyan, milyen formában valósultak meg. Amikor a központi hatalmak jelentős területeket tartottak megszállva, az USA elnöke arra az álláspontra helyezkedett, hogy: „1. *A háború eredményeként nagyobb vagy döntőbb jelentőségű területi leválasztások nem történhetnek, mert ez [az antanthoz tartozó országok részéről — L. I.] revánsvágyat szülne. 2. Kölcsonösen garantálni kell mind a nagy, mind a kis államok területét és birtokait.*” A világháború végén a győztes antant az előbbiekből semmit nem vett figyelembe. Pedig Wilsonnak igaza lett. A megcsönkített államokban a revánsvágy hamar feléledt.

Az első világháborút lezáró békeszerződések jelentős mértékben módosították az európai erőviszonyokat, a győztesek gátlástalanul átrajzolták a vesztes országok térképét. A Párizs környéki békékről *Albert Sorel* francia történész találó — ha nem is mindenben helytálló — megállapítást tett: „*A szerződések a megkötésük pillanatában létező viszonyoknak a kifejezői. (...) A diktált békék rendje csak addig tarthat, ameddig össze lehet fogni azokat az erőket, amelyek a szerződések aláírását kikényszerítették.*”

Az antant Magyarországgal szemben rendkívül kemény békét diktált. A történelmi Magyarország 72 százaléka, lakosságának 64 százaléka — ezen belül jóval több mint hárommillió magyar anyanyelvű személy — került idegen uralom alá. A béketárgyaláson bár a néprajzi szempontokat emlegették — a mérhetetlenül elvakult román, cseh (szlovák) és szerb nemzeti burzsoázia érdekeinek megfelelően jelölték ki az új határokat. *Georges Desbons La Hongrie après le traité de Trianon* című munkája szerint a Trianonban kijelölt magyar határok „...fékevesztett önkény művei: mezőket és házakat, utakat és pályaudvarokat vágtak ketté. A szomszédok hadászati érdekei vezették a győztesek tollát.” *Illyés Gyula* szavaival élve a „...franciáknak Trianon a kéjlaképítészet egyik mesterművét s a gyönyörélet csodakastélyát jelenti. Nekünk, mivel ott törtek idegenbe minden harmadik magyart, s ott szabdalták szét anyanyelvünk területeit: afféle ember-vágóhidat: *charnier*-t idéz, hatásában ahhoz a Mohács-hoz hasonlót, ahol annak idején az iszlám dühe szabadult ránk.”

Az első világháború eseményei forradalmasították a tömegeket, a forradalmi erjedés kiterjedt a hadseregekre is. 1917-ben Oroszországban győzött a szocialista forradalom, 1918-ban forradalmi hullám söpört végig Európán. Az első világháború korszakhatárrá vált, „...új történelemformáló erők emelkedtek ki: a szocializmus s a föld lakosságának túlnyomó többségét alkotó függő népek antiimperialista harca.” A háború károsultjainak milliói azonban — hosszú ideig — csak azt érezték, tapasztalták, hogy az elesettek, eltűntek, fogságban meghaltak, a rokkantak és az árvák száma minden korábbit felülmúlt. „*Tízmillió fiatal, virágzó emberélet pusztult el idő előtt a világháborúban. Ha azt a sok vért, ami akkor kiömlött — olvashatjuk a Pesti Hírlap egyik számában —, össze lehetne gyűjteni, olyan tenger keletkezne, amelynél nagyobb és hatalmasabb csak egy másik lehetne: az, amely a könnyek patakjából származott.*” (*Gondolat.*)

LAGZI ISTVÁN

Keresztury Dezső: Pásztor

Abban az irodalomban, ahol a költőnek — Ady szavai szerint — „nem illet” megérni a krisztusi életkort, ahol Csokonai harminckét, Petőfi huszonhat éves korában halt meg, nincs nagy hagyománya az öregkori lírának. Ady alig lépte át a negyvenet, Balassi éppen betöltötte, József Attila, Radnóti el sem érte, amikor meghalt. Itt a „közelítő télre”, az öregségre a harmincéves Berzsenyi panaszkodik: „Már elestvéledtem, / Béborult az élet vidám álorcája...” És amikor Arany a Kapcsos könyvbe az *Őszikéket* kezdi írni, éppen betölti hatvanadik évét. Az átlagos emberi életkor meghosszabbodásával most nálunk több az idős költő, sőt azoknál a költőknél, akik korábban valamilyen kereső foglalkozást űztek, a nyugdíjas életkor elérése után valóságos versírókedv buzog föl. Gondoljunk csak Csorba, Kálnoky, Takáts Gyula, Weöres mai termékenységre, Illyés haláláig lankadatlan erejére. Ez nemcsak egyszerűen irodalomszociológiai jelenség, hanem esztétikai és pszichológiai is. Ez a gazdag és sokszínű öregkori líra két tekintetben is nagy értéket jelent. Egyrészt: ha igaz, amit Illyés ír, hogy az igazi költők a közösség „izzó idegdűcai”, akkor ez az öregkori költészet egy új élménytartalom birtokba vétele a lírai kifejezés számára, hiteles „üzenet” egy széles társadalmi réteg lelkiállapotáról, magatartásáról, érzésvilágáról, és kitűnő „vizsgálati anyag”, dokumentum egy fiatal tudomány, a gerontológia számára. Másrészt: ha hiszünk a költészet emberformáló, lélekalkító erejében, ha elfogadjuk Keresztury gondolatát, hogy a költői képek „a lét naggyá sűrülő tükröződései”, akkor ez az öregkori költészet visszahat az olvasó személyiségére, segít tudatosítani problémáit, vagyis jelentős e lírának az idős olvasóra gyakorolt „kondicionáló” hatása. Mindkét „hozomány” olyan új szellemi-esztétikai érték, amely fontossá teszi az idős költők líráját és új köteteik vizsgálatát.

Keresztury Dezső 1979-ben töltötte be hetvenötödik évét, *Pásztor* című kötete az utóbbi esztendőök verstermését tartalmazza. Jól tudja, hogy idősnek lenni nem érdem, nem elhatárolás és szívósság kérdése, hanem ajándék, kegyelem, szerencse, amire — ha valaki megkap — nem lehet büszke, vagy ha az, akkor illetlen és sértő azoknak az emlékével szemben, akik ilyen vagy olyan ok miatt fiatalon meghaltak. Keresztury azt is világosan látja, hogy a fiatalt, a felnőtt férfit és az idős embert elsősorban az idő fogalmának más-más megélése választja el: az ifjú csak a jelenben él, a férfi vissza- és előrenéz, már emlékei is vannak, az öregség gondja: a létezés és az elmúlás kérdéseivel való szembefordulás, a miért éltem, a mi lesz velem gondolata. Keresztury meggyőző önarcképet fest. Az apró testi kínokról éppúgy hírt ad, ugyanúgy zsörtölődik, öregesen dohog, mint a legtöbb idős ember. S abban is hiteles a portré, hogy készítöje a másik emberben talán még kíméletlenebbül meglátja az öregedés jeleit, mint önmagában. Az önarcképben azonban nem ez a lényeges. A *Pásztor* Keresztury leglíraibb verseskönete. A nagy kulturális élmények, szokott témái itt sem hiányoznak, de ami a kötet egészére jellemző, az a személyesség, a mélyen átélt élettények, egyéni gondolatok és gondok megvallása, az öndefiníció. Költő szól itt, aki „ember emberek között”, s akiben mindent beárnyékol az aggodalom, a „szívós kaszás” jelenléte. A „végső kérdésekkel”, nyilván, lehet harmincéves korban is szembenézni, de a válaszok minden bizonnyal hetvenen túl hitelesebbek, fájdalmasabbak, megrendítőbbek. Ha a költő a múltra gondol, a „hányszor?” kérdése rebben föl benne, ha a jelen jut eszébe, a „buborék”, a „tűnékeny pillanat”, a magány fájdalom érzi: „maradtam nyílt szívvel sóvárgó árva”. Mai életét a nyáj nélkül maradt pásztor metaforába foglalja: „Választás, jó hír: alkalom, szerencse / s kegyelem dolga; s megfejtettem-e már, / mi készlet kockázatva is óvni a többieket? / Mit elfogadok, tudom, csak emberi / sors, tér-idő; átlépnék rajta, / ha enyém volna életem, halálom. / Hálát nem várni tanít tapasztalatom, / mégis hadd osszam szét gyümölcsöimet, / s szóljak azzal, hogy teszem a dolgom.”

Keresztury eszmevilágának tartóoszlopai az általános erkölcsi elvek, az etikai parancsok: emberség, tisztesség, okosság, munka, hit, hűség, tenni a dolgunk... A létezés, a magány, az elmúlás szorongató kérdéseire életbölcseleti elvekkel, erkölcsi axiomákkal válaszol. A divat, a modor, a túllihegés, a sértődöttség, az érdeklődés, a hiúság, az önelégültség ellen (ezek is az ő szá-

vai) a tények, a békesség, a mérséklet, a türelem, a tisztesség, az örök igazságok értékére hivatkozik. „Az idő koptatása ellen mit tegyek?”, „munkánk mit ér” — kérdezi. Válaszai: „magaddal jó békében maradni”, „gyerek lesz mind aki jó”, „maradhass hű magadhoz”, „légy bölcs, békétűrő”, „talpig fegyelemben”, „teszem a dolgom”, „készülj, hogy ama percben...”, és ismét: „végezni a tennivalót”, „teszem a dolgom”. Ha alkalmi köszöntőt ír a füredi színészet évfordulójára, ha verset ajánl a keramikus Németh Jánosnak, Amerigo Totnak, Sinkovits Imrének, akkor is elsősorban a tett, a cselekvés, a másokért, a közösségért végzett munka értékét mutatja föl emelkedett hangú, nagy nyelvi erővel megszólaló, ódai szárnyalású sorokban. Amit egyik versének címül ad, több költeménye fölé odairhatnánk: *Tanvers, személyesen*. Mindkét szó hangsúlyos: ez a költészet nem tagadja nemesítő, jobbító szándékát, ugyanakkor minden — többször megismételt — gondolata mögött ott van a költő életének, személyiségének a fedezete, a szavakat hitelesítő példa ereje.

E lírai világképből nem hiányzik az ellentétek fölismerése, a dialektikus gondolkodás. Versek sora vall a nyugalom, a magány elkerülhetetlenségéről, a beletörődés fájdmáról, de legalább ugyanannyi tesz hitet a „van még teendő” parancsáról, a kaland csábításáról, a „felszárnyalni”, a „láng legyen” szépségéről. A jó és a rossz örökös harcát érzékeli a költő. Az elmúlásra is van vigasztaló szava: a nyáj nélkül maradó pásztor eszméinek továbbélésében, a tanítványok hűségében bízik; minden pusztulás az újjászületés lehetősége: „ami meghal, újlásra temetkezik”, „túlél az erdő, a fű”.

Milyen alapelveken nyugszik a költő erkölcsi tanítása? Milyen filozófiai forrásokból táplálkozik morális meggyőződése? Ezt a lírát a transzcendens létezés, a szabott rend és cél hite szövi át, erkölcsi elveit a teremtő akarata, az Abszolútum léte föltételezi, magyarázza: „ott sejtünk minden keresztútnál” — ezzel a sorral zárja *Tapasztalat* című versét; a *Mindennapban* írja: „Ha megtalálja [tudniillik az ember a jóságos kezét], az Atyában is a teremtőt tiszteli”. Nem az emberért pörög a Mindenség, az ember is a „nagy Mindenség” része (*Magány ellen*). S Mózessel együtt vallja: „ma is szólni űz az a Hang, amit a szent hegyen hallottam...” (*Mózes szavai a XX. század végén*). Kemény viaskodással, kérdésekkel, örök kereséssel átszőtt hit ez: „míg él, keresi léte értelmét az ember”, de ez a hit ad megnyugvást is: „tudásod hite szülhet csak reményt, mert célt sűg...” (*Krédó*). Keresztény világmagyarázat, létértelmezés ez, s hozzátehetjük, nem is protestáns színezetű, mert elhárítja a predestináció, az eleve elrendelés gondolatát, s a választás lehetőségéről, a „jó s rossz hajlam”-ról beszél, s arról, hogy értelem van a létben: „nem értelmetlen sodródik tova / a pillészárny animula” (*Le-föl*).

Figyelmet, gazdagabb vizsgálatot érdemelne Keresztury költői nyelve (erkölcsi-gondolati tartalmú költészete egy jórészt fogalmi nyelven szólal meg), sajátos mondatépítkezése (a bonyolult, zsúfolt, többszörösen alárendelt mondatokat kedveli), valamint formai gazdagsága (a legsúlyosabb kötöttségeket, például a szonettformát és az időmértékes metrumokat veszi gyakran magára). De erre nincs terünk. A kötet néhány tartalmi-gondolati értékéről azonban mindenképpen szólni kell, azokról az önálló „ciklusokról”, amelyek szerencsésen egészítik ki és árnyalják a költő világképét. Egyrészt: Keresztury egy intellektuális orientációjú, elvontságra hajló költészeti áramlat ellenében szinte kihívóan vállalja a tájat, mint költői témát. Egy olyan időben, amikor a költészetből jóformán teljesen kiszorul a természetélmény, valóságos oázisnak számítanak Keresztury tájképei, berzsenyis és radnótis izeket-hangulatokat idéző természetleírásai, melyeket egy-egy honi vagy külföldi utazás, vagy egy-egy képzőművészeti alkotás — például Bernáth Aurél festményeinek a látványa — hív elő benne. Keresztury itt éppen azzal válik korszerűvé, hogy mer „korszerűtlen” lenni. Másrészt: Keresztury lírájában mindig jelen volt a művészeti élmények és értékek fölötti meditáció, az emberi kultúra javainak a fölmutatása és védelme. Ezt a törekvést most a zenei rezonancia, a *Bartók nyomában* ciklus képviseli a kötetben. A három zenei-színpadi mű, *A fából faragott királyfi*, *A csodálatos mandarin* és *A kékszakállú herceg vára* „meséjét” éli újra. Kétségtelenül inkább a történethez, mint a zenéhez kapcsolódik, de úgy értelmezi és parafrázeálja az eredeti szövegek könyvek gondolatvilágát, hogy azokhoz sajátos és egyéni tartalmakat is tud hozzáadni. Különösen mű-

vészi a harmadik Bartók-mű „átköltése”. (Csupán az marad babonás-misztikus homályban, hogy az előhanggal és utóhanggal keretezett költői munkák miért éppen 32 — és nem 31 vagy 33 — részre tagolódnak.) A költő átköltő-újraértelmező törekvéséhez kapcsolódik a kötet utolsó ciklusa, az *Istenek játékában* több darabja. Itt Keresztury az ősi kultúrák, a mítoszi hősök — Odüsszeusz, Ulysses, Daedalos — varázsköpenyét ölti magára, látomásos nyelven keresi a „példázatok lelkét”, szimbolikus versekben fogalmazza meg az öregedés fájdalmas-szép énekét.

A nyelvi-formai kötöttségeket vállaló, interpunkciót használó költő könyve ezekkel a sorokkal és ezzel a meghökkentő megoldással ér véget: „De most gépek zúgnak át agyamon, / láthatatlan rakéták dübörögnek, / a Világfa hétrét hajol, / atomvihar szaggatja szét a Földet. / S ők ömlenek körözve éjjel, nappal / az élet téridejében le, föl, / arcukon gond szánt, mosoly tündököl / vagy ürességgé hamvad a közöny: / emberek, mindig egy s új változatban: / örvénylő porvihar, törvények-gyúrta vizesés, / part s hullám, cserélődés szakadatlan; / mennek örökre, és” A befejezhetlenség — a befejezhetetlenség? — jele ez a lezáratlanság. Vagy még inkább figyelmeztetés a folytatás szükségességére? A költő az olvasóhoz fordul, szeretné, ha benne visszhangoznák a szó. Ez akkor is igaz és érvényes, ha azokat a tartalmakat és élettényeket, amelyeket a költő már megismert, de mi még nem élünk át, nem — vagy alig — tudjuk megérteni. Bárcsak részesülne a kötet minél több olvasója abban a kegyelemben, hogy kortársként, háromnegyed század megéldőjeként is visszhangozza és folytassa majd magában a költő most félbehagyott — de így is teljes értékű — mondatát. (*Magvető.*)

TÜSKÉS TIBOR

Csukás István: Mintha átvágnánk Tahitin

Mi újat mondhat még a kritikus arról a költőről, akinek immár hetedik verseskönyve jelenik meg? Különösen akkor kerül nehéz helyzetbe, ha — mint Csukás is — eddigi köteteivel szinte már előre kijelölte önmagának azt az ívet, melynek megvalósulását most, a kötet kézbevételeivel tapasztaljuk. Petrőczy Éva megállapította már *Az üres papír elégiája* című kötetéről írva, hogy „intézményesen búbánatos, inkább elparentálni, mint nevetetni tudó költészetünkben ritka színfolt a Csukás-versek életöröme, természetes vidámsága”. Grezsa Ferenc szerint Csukás a „homo ludens” és a krízisirodalom szintézisének egy érdekes variánsát teremti meg.

Csukás legújabb kötetét lapozva érdemes azt szembevetni néhány eddigi kritikusai megállapítással. Kritikusai közhelynek számítana, ha Csukásnak csupán a játékosságáról beszélnének. *Az Az volt a szörnyű: fiatal költőnek lenni* című versében rezignált iróniával keresi az egykori költő helyét, s közben arra a következtetésre jut, hogy „a haza nem az ilyen senkiháziaknak van fenntartva”. Ugyanezzel a kesernyés humorral szólal meg másutt is, amikor azzal a gonddal néz szembe, hogy „a cica elvitte a forradalmat” (*Hölderlin vagyok, aki nem örült bele*). Az elidegenedés hangnemében, a kiszolgáltatott, de meg nem tört ember öntudatával mondja: „állok vacogva és szégyenkezés nélkül az idő rettenetes huzatában” (*Mélyen a versek alatt*). A gyermekkorral való röpke találkozás pillanata csalja ki belőle ezeket az elmúlás érzetével töltődött szavakat: „még arasznyira dobogott a szívünk a földtől, / s arasznyira leszünk nemsokára, ha testünk eldől” (*Egy kis őszi mélabú*). *Az Október, lomtalanítási hónap* című versben nemcsak a felesleges, hanem a veszélyessé váló lelki katonákat is számbaveszi: „És kifele a

dühvel is, mely agyamat előnti, s szekerébe fogja ravaszul annak, ami ellen támad.” Tucat-szám sorolhatnánk és idézhetnénk még azokat a költeményeket, melyek a súlyos gondokkal birkózó, nehézsúlyú költőt jellemzik.

Csukás költészetének igazán sajátos értéke azonban abban a bölcs humorban rejlik, mellyel önmaga testi-lelki csetléseit- botlásait, vagy éppen a külvilág aprócska jelenségeit mosolyogja meg. A váteszi költők átszellemült vigyázállásának időszerűtlen póza helyett Csukás a mindennapok világának „apró rebbenéseit” figyelni és láttatja a lírai realizmus eszközeivel. A lírai realizmusnak azok az eszközei, melyeket Csukás felvonultat, csak genezisükben köthetők a főként korábbi köteteiben megjelenő, de azért itt is felsejlő, nagy előkép, Radnóti Miklós nevéhez. Mert a csók, melynek emlékét a Hetedik ekloga szerzőjénél a „félíg szítt cigaretta íze” idézi fel, az Csukásnál „könnyű kis influenza” nyomán kapott „kissé náthás csók”. Radnótinak tiszta és magasztos élménye lehetett az emlülés közlése, a mai költőnek már nem jut osztályrészül a tiszta képletek kiváltsága. Ma „a költők félszeggel a Pegazuson ülnek, / (a másik féllal meg mintha / halandók lennének: strandra járnak, lesülnek) / s nyekereg a hinta- / ló, míg megírnak egy-egy szívbelemaró költeményt” (*A költők bocsánatkérő mosollyal*).

Csukás költői jellemének rendkívül megnyerő vonása a kegyetlen önironia. A költők nagyobb részét fogva tartó krónikus szakmai betegség, a narcizmus kórképeitől megcsömmörlött olvasónak szellemet üdítő látvány az ilyen lírai önarckép: „kilencven és száz kiló között már évek óta, / döng a föld, ha lép a lábam, persze, hogy nem lebben. liszteszsák vagyok, ki voltam (belül) karcsú pilóta.” Ez a költő — fogalmazódik meg bennünk ilyenkor a gondolat — immár tiszta, saját hangon szól, s ezt nemcsak költészetének „füstölthúsillatú” hedonizmus bizonyítja (*Kilencven és száz kiló között*).

A kötetnek talán legszebb darabja a *Mielőtt agyonütöm* című vers. Ebben Csukás egy szúnyoggal történő, az utóbbi számára végzetesnek bizonyuló találkozás románcát éneklie meg. A tárgyilagosan hűvös versindításban Csukás rezzenetlenül rögzíti a tényállást: „mielőtt agyonütöm a szúnyogot, elgyönyörködöm benne”. Aztán megemeli a hangját és a fentebb stílus fokán, már-már dicsőítőeneket, panegyricust zengve folytatja a földöntúlnak tetsző jelenség leírását: „mint kurta szoknyájú táncosnő / billeg, hosszú lábait leengedve, / csupa kecs és csupa báj és / finoman törékeny szépség.” Az éterién tisztává és könnyűvé szublimált verszópó képét azonban artistikus biztonsággal kissé túl is rajzolja, hogy a pattanásig feszített csöndben óvatosan hamiskás mosollyal érvelhessen: a szúnyog érkezése valóban a szépségé, hisz „a megjelenése is stílusos: halk / zene kíséri érkezését.” Majd úgy tűnik, hogy egy pillanatra maga a költő is csodálattal adózik ennek a tüneménynek: „a lélegzetem is visszafojtom, / az ámulattól nem tudok szólni.” Az ezt követő belső monológ bármely shakespeare-i királydráma nagyjelenetében megállná a helyét: „és nem zavar egy cseppet sem, hogy véretem készül megcsapolni, / egy pillanatra mintha ő is / elfelejtené a véres törvényt.” A belső beszéd ezután visszatér az első két sor humort rejtő ambivalenciájához: „illegeti magát, mókásan forgatja, / orrán egyensúlyozza hegyes törét, / fura közzjáték a nagy zabálás előtt.” Hogy Csukásnak nemcsak ujjgyakorlat ez, ami öncélú retorika is lehetne, azt a következő sor *ő* is kifejezése igazolja: „mintha ő is szúnyogfelettivé válna”. Itt válik érthetővé, hogy Csukás szúnyogverse tulajdonképpen egyfajta empáthián alapul, egyszersmind szerepjátszásnak is, amennyiben a saját személyiségének, költőiségének olyan mértékű tudatos bagatellizálását végzi el, amilyenre csak igazán nagy költőgyéniségek képesek. A művelt olvasó tudja, hogy ebben a lírai magatartásban rejlik az igazi emberi és művészi nagyság.

Ha a Csukás-versek stílusát tekintjük, örömmel láthatjuk, hogy igaz egyik korábbi kritikusanak megállapítása erre a kötetre is; Csukás valóban „rehabilitálja” a versszerűséget. A hagyománynak ez az újjáteremtése, színvonalas továbbépítése igazi bátorságával együtt szívet-lelket gyönyörködtető színfoltként jelenik meg a neoavantgardizmus üres attrakciónak dagálya idején. (*Szépirodalmi*.)

TÉGLÁSY IMRE

Nagy Gáspár: Földi pörök

A mai magyar költészet „új érzékenységeről” aligha beszélhetünk a fiatalok említése nélkül. Jelentős költői életutak lezárulásának idején — s amikor más életutak már évtizedekkel ezelőtt megeremtették önmaguk távlatát — fokozott érdeklődés kíséri az induló költők műveit. S ez az érdeklődés csak növekszik, ha az együtt indulók rajából jellegzetes költői arcékek tűnnek elénk. Így van ez a *Kilenceket* követő költői csoportosulás tagjainak esetében is. Nemzedékké ez a csoportosulás nem szerveződött, noha az útnak indító élmények azonossága mára már tisztán megmutatkozik. A közösségi hagyományokhoz való kötődés szellemében indult — többek között — *Baka István, Nagy Gáspár és Pintér Lajos* pályája, első kötetük is egyidőben, 1975-ben jelent meg. Azóta újabb kötetek láttak napvilágot, s ezek a hasonlóságok mellett az egyes költői világok különbözőségeit is megmutatták. Baka István a magyar költészet hagyományosan tragikus látásmódját erőteljes történeti színezettel gazdagította, Pintér Lajos pedig ennek a hagyománynak a tapasztalatait a személyes sors motívumaiból építkezve a gondolati költészet irányába tágitotta. Nagy Gáspárnál a történeti érdeklődés — ahogyan *Földi pörök* címen megjelent harmadik verseskötete is tanúsítja — erős társadalmi érzékenységgel társul.

Nagy Gáspár előző kötetei (*Koronatűz*, 1975; *Halántékdob*, 1978) a hagyományokból táplálkozó, ugyanakkor a modern líra formavilágával is kapcsolatot tartó költészet jegyeit mutatták fel. Indulásakor a magyar költészet küldetéses vonulatához kapcsolta magát — a szellemi élmények jelentős szerepet játszottak költővé válásában. Irodalmunk a hetvenes években jutott el a különböző költői törekvések — s mögöttük: kultúrafelfogások — ütköztetéséhez, s nem egy esetben egymáshoz kapcsolásához is. Nagy Gáspár versekben is jelezte tájékozódását, művekben fogalmazta meg kötődését történelmünkhöz, költő-elődeihez. A hetvenes évek magyar költészetében különösen erős volt a történelemhez való vonzódás. Nagy Gáspár is ezt az utat járta. Az ő versei kapcsán mondotta Kormos István: „A múltból is, a jelenből is át kell venni, ami jó. Pályakezdő költőnek mindenkire gondolni kell, aki előtte magyarul verset írt. A Halotti Beszédig visszamenőleg világosan levezethetjük költészetünk szellemi családfáját.”

A kötődések megfogalmazása uralja Nagy Gáspár mostani kötetét is. Igaz Szokolczay Lajos megállapítása: a korai versek élményköltészete létet faggató filozofikus költészeté alakult. Számos versén a megmásíthatatlanság jeleit érezzük. Jelzi ez, hogy Nagy László, Szilágyi Domokos, Jékely Zoltán, Pilinszky János, Kormos István halála után — azokat soroltuk itt, akiket Nagy Gáspár is búcsúztatott — költőként is önnön sorsára ítéltetett. A búcsúversek szorosan kötődnek a kötet többi verséhez — kötetének egységessége Nagy Gáspár költészetének gondolatiságát is leiszultalt jelzi.

Nagy Gáspár a búcsúversek mellett többször szól más költészetfelfogásokról is. Mintha az irodalmiság dominálna ebben a kötetben, s hajlandók is lennének elfogadni ezt a véleményt, hiszen a szellemi élmény Nagy Gáspár költészetében nemegyszer valóságos élményként jelent meg. S mégis: a korábbi időszak „költészet ihlette versei” szerves részét jelentették Nagy Gáspár költészetének, s ugyanezt mondhatjuk mostani, a kényszerűség szorításában született ver-

seiről is. Megírták már: Nagy Gáspár nem siratókat s nem egyszerűen búcsúztatókat írt, hanem szimbólumokat alkotott. A szimbólummá emelt nevekhez utak, halálok kapcsolódnak — és értékek. A múlt nem csupán a lezárult történesek sorát jelenti Nagy Gáspár felfogásában: az elmúlt idő az értékek egybefogójává, őrzőjévé válik... S amikor más költői irányokról beszél, akkor az ily módon felfogott múlthoz való kötődést hiányolja. Szükségszerűen idetartozik a hazai neoavantgarde kérdéseit érintő verse: *Az úgynevezett nyelvkritikus költészet manifesztumának rekonstruálása eredeti dánból és honi saját(ó)ból*. A cím is utal rá: Nagy Gáspár kritikája a múlt nélküli költészetet érinti. „nyelvemlék nélküli nyelv / a mellényelvelés finanszírozott nyelve...” — írja. Költészet a nyelv múltja nélkül — s mit ér a költészet, ha egyetlen sorban sem lehet hinni? S mit ér automataletünk, ha egyetlen pillanatra sem forrósodhat fel — ahogyan ezt Nagy Gáspár *Automata-álmom* című, Marin Sorescunak ajánlott versében írja.

Földi pörök — írta kötete címlapjára Nagy Gáspár *Hit-tan* című versének egyik kifejezését. A vers összefüggésében ez a kifejezés — a *hallgatás* aranyrögeivel és az *áruulás* színezüstjeivel szembeállítva — a küzdelmeket és a kimondást is vállaló magatartásra való utalásként értelmezhető. Kötetecímként pedig általánosítja a kötet verseiből kicsendülő hangot: hit és hitelenség mai gyötrelmeire, a kétségekre és az elszánásokra utal. A költészetet Nagy Gáspár — minden érték devalválódásának idején is — a hit őrzőjeként szemléli. A látott és a tapasztalt világot az értékek világával állítja szembe. Ha tehetné, világot teremtene maga köré, s vállalt tanítóival társalogna. S mivel ezt nem teheti, önnön létét a kiszolgáltatott ember létével azonosítja. A születést a halállal, a fényt a sötétlét látja együtt, *árnyéka keresztje* mögött a sírt érzi. Ebben a végsőig lecsupaszított világban talán már nincs is lehetőség a gondolat bizonyosságának megtalálására. Voltaképpen minden megkérdőjeleződik. S talán éppen ezért verseiben ott a küzdelem kifejeződése is. Verseinek sora hosszas vívódásokban érlelt szentenciákat és kérdéseket mutat fel. A versek tragikus hangvételét pedig a külső világra utaló motívumok határozzák meg. *Mai zsoltár-kivonat* című versében a hit keresésének töredékeit sorakoztatja fel. „*Amíg van — lapátolni / kell a szabadságból / s gyönyörrel eltévedni / a súlya alatt*” — írja az egyik töredékben. Kötetének első ciklusa (*tanítárgyak a fekete indexből*) az üldözött tanok tanításait veszi sorra. A kórtan kapcsán fokozza a kifejezést: k(ó)ór-tanról van itt szó, vagyis a korkór terjedésétől. Az üldözött tanok kapcsán a hősiesség gesztusait mutatta fel. A korkór terjedése azonban viszonylagossá teszi a hősiességet is: a megideologizált hétköznapi-ság veszélyei elől nem adatik meg a menekülés. Erre a versre — az előző versek pátosza után — az ironikus hangvétel a jellemző, ahogy a vers lezárulása is mutatja. „*Aki végül megmenekül tőle az sem ok- / vetlenül a szerencse fia. Mint mondják / a jólinformált hettita bölcsek: minden / egerút viszonylagos ha semmi hír a / macskák végleges mennybemeneteléről.*” S ha a nyolcvanas évekbe forduló időszak költői lehetőségei foglalkoztatják, akkor is jelzi: mindez nem választható el a társadalom lehetőségeitől. „*Csupa rossz jel*” — írja *ÉvTiZeDhAtÁrHiD* című versében.

Mint láttuk, Nagy Gáspár költői világától nem idegen a játék, az ironia. Versei — s nem ellentmondás ez — az értékörzés jegyében íródtak. A múltra vonatkozó utalások félreérthetetlenül jelzik, hogy a hétköznapi-ság megnyilvánulásai, akárcsak az álcicsajok mögötti hallgatások elfojthatják a volt világ értékeit. S annak, akinek gondolkodását, létszemléletét a múltból táplálkozó indulat irányítja, nem marad más lehetősége, mint az értékek felsorakoztatása és a maga keserű kérdéseinek megfogalmazása. Nagy Gáspár kérdései Kányádi Sándor pontos metrumú epigrammáinak lezárulását juttatják eszünkbe: egyén és közösség szabadságáért perelnek mindketten, kelet-európai tapasztalataikkal. Nagy Gáspár költőtársa érzékenységét *egyetlen galambtoll* remegésén méri. Hadd írjuk le: az ő versei, kérdései — s játékaik — mögött is ama galambtoll remegését érezzük. (*Magvető.*)

FÜZI LÁSZLÓ

Példák a félelemre

BALÁZS JÓZSEF: AZ ELTÉVEDT TANK

A fülszövegek modorában is kezdhethetnénk: a regényíróként már előnyösen bemutatkozott Balázs József első novelláskötetét vehetjük kézbe; az olvasó ezúttal sem csalódik, tehetséges író színvonalas munkáit kapja, mert Balázs ebben a műfajban is nemzedéke egyik jelentős alkotójaként mutatkozik be.

Első pillantásra mindez igaznak is látszik. A könyv egy-egy darabját örömmel olvastuk korábban folyóiratokban, egyik-másik azonban akkor némi hiányérzetet is hagyott. Itt, együtt látva az írásokat, azt is tudjuk már, miért éreztünk olykor csonkaságot, még némi gyanakvást is: részlet, mozaik az, amit kaptunk. Az író vet elénk egy-egy darabot kincseiből, de mintha csiszolatlanok lennének ezek a kövek. Igen, mert Balázs József par excellence regényíró. S ezt most éppen novellás könyvéből olvashatjuk ki legmeggyőzőbben. Nem tudott — bizonyosra veszem: nem is igazán akart — műfajt váltani. Új könyvében így valójában két regényt találunk (az első címe föltétlen *Az eltévedt tank*, a másodiké talán *Távozó fehér szerelvények* lehetne), amelyeket novellafüzérnek álcázott ugyan az író, regények azok mégis. Igaz, mindkettőből kiemelhetünk önállóan is megálló részleteket, s elnevezhetjük azokat elbeszéléseknek, az egészet kell mégis ismernünk, hogy jól érthessük az írói szándékot, értékelni tudjuk a megvalósítást.

Az első „regény” a gyermekkorából veszi írói anyagát, abból a gyermekkorából, amely történetesen az ötvenes évek Magyarországnak valamely isten háta mögötti falujában telt. Magam hasonló korban, hasonló világban éltem akkor, s noha az ország egy másik csücskében, talán mégis hites tanú lehetek Balázs József igaza mellett. Félelemmel teli, abszurd világ veszi körül a gyermekhőst ezekben az írásokban. Lát kísértetként fölbukkanó fegyvereseket, kitelepített hibbant ezredest, annak lányát, Lilit, aki pár szem krumpliért, darabka káposztaföldért, maréknyi tarhonyáért fekszik le a gnóm kis paraszttal, vérből vasutassal, de akár serdülő fiúcskával is. Hirt hall egy eltévedt tankról, amely állítólag a környéken kóborol, hangját többben hallani vélték, az őrületbe tartó ezredes pedig föl is sorakoztatja ellene elképzelt katonáit a holdfényben derengő falusi udvaron. Félelem csap ki az író soraiból akkor is, ha (jegyezzük meg: rendkívül pontos, a legjobbakra emlékeztető) tájleírásait olvassuk. A bokor itt azért tömörtbarna, átláthatatlanul buja, hogy benne meghúzódhassék valamely gonosz szándékú ember.

Félelem, titokzatos erők mozgatta történések, rejtelmes figurák, mind-mind együtt van itt a kor jellemzésére. Balázs József könyve mégis eltér a szokványostól. S jó, hogy eltér. Jó, hogy az író nem akar mindenáron „leleplezni”, okoskodva megdönthetetlen teóriákat gyárítani a volt tragédiákról. A gyermek nála gyermek marad. Nem vetíti vissza felnőtt ismereteit és gondolkodását a harminc év előtti időkre. Kis hősei nem filozofálnak például a katolikus és református hit különbségein, ellenben öldöklő harcok árán védik a plébános úrtól kapott négyes bőrfocit, amellyel majd a két felekezet közötti mérkőzést kell megvívniuk. Nem kutatják felnőtt logikával, mit is kereshet az eldugott falvakban Libus Oszkár, a rock and roll első nyírési tudósa (aki még a sztálinvárosi figurát is képes bemutatni), későbbi szaxofonos és összeesküvő. Ők csak azt látják — mert ez az egyetlen lehetséges lélektani motiváció —, hogy Libus *különbözik*, ezért hát a közelébe kell kerülni, barátságát, de legalább a kölcsönös ismeretséget meg kell szerezni.

A történelmet mi valóban a történelem alatt éltük. Azok a cezúrák, amelyek tudós tanulmányokban oly pontosan, évre, hónapra, akár napra meghúzhatók, a távoli falvakban alig voltak észlelhetőek. Még a legjelentősebb, valóban történelmi fordulat, a nagybirtok szétosz-

tása sem hozott azonnali, érzékelhető változást. A fejekben különösen nem. Évezredes rend hogyan is változhatna egyetlen papirostól? A paraszt bizonytalan maradt, büntudat lappangott benne, félt akkor is, ha senki nem ijesztgette. Milyen könnyű dolguk volt hát azoknak, akik vele szemben az úgynevezett törvénysértéseket elkövették! Törvényszerűnek tudott és ismert el ez az osztály minden sértést, Dózsa óta a megsűttetést is.

Balázs József munkájában külön érték, hogy ezt a bonyolultságot is érzékeltetni tudja, s ezt is gyermekhősei révén. Mert mikor is félnék ezek a fiúk igazán? Amikor lopni mennek. A lopás pedig ugyanolyan bocsánatos bűn, sőt gyermeki erény, mint volt a grófi birtokok, nagygazdaságok idején. (Emlékezzünk csak József Attila büntudat nélküli dicsekvésére a ferencvárosi pályaudvaron lopott szénről, Illyés öreg tolvajaira, akik a legtisztább lélekkel vették el az „uraságit”.) Mert a tolvajt nem mindig az alkalom szüli, gyakrabban a szegénység. Minthogy a változások ellenére a szegénység bizony jó időre velünk maradt, eközben még új bűnök is erénynek minősültek, maradt tehát az erkölcsi rend is, sőt bonyolultabbá válva ugyan, de még tovább engedte lépni az egyént a tisztesség — korábban még áthághatatlan — mezsgyéin. Mindennek finom, pontos ábrázolása Balázs József itt közreadott első „regényének” kimagasló erénye.

E ciklusban egyébként a címadó írás (terjedelmében is a legtekintélyesebb) ad a legtöbbet. A tágabb téren szabadabban, ruganyosabban mozog az író. Saját terepén mozog, hiszen már-már regényt ír valóban. Itt ismerjük meg legközelebről a korábban is fölbukkant szereplőket, itt kapjuk legsűrűbben, szinte fojtogatón hitelesen az atmoszférát is. Maga az alapötlet (vagy címadó ötlet) csak a kort nem ismerő olvasó számára tűnhet abszurdnak. Az eltévedt tankról szóló, ahhoz hasonló mendemondák mindennaposak voltak olyan világban, ahol a leghétköznapibb eseményekről (közlekedési baleset, nyereségvágyból vagy féltékenységből elkövetett emberölés, bányaszerencsétlenség) sem adott hírt az újság. Szájhagyomány útján azonban ezek éppúgy elterjedtek, mint az ártatlanok bebörtönzésének, a váratlan elhurcoltatásoknak a híre. S aztán egyre-másra kiderült: ez is igaz, meg amaz is. Ki ne hitte volna hát a Makó környékén ledobott robbanó töltőtollak, mérgezett fésűk, a földéaki határban földet ért angol és jugoszláv ejtőernyős meséjét? Félelmet termő hírek voltak, jöttek, kerengtek rajban, köztük bizony jól megférhetett ott fönt Szatmárban az eltévedt tank is. Itt, a műben persze jelképként duruzsolgat már, alkalmat adva Balázs Józsefnek, hogy ebben az írásában a legnagyobb igényű metszetet hasítsa ki, megalkotva egyszersmind könyvének legjobb darabját.

Egészen más világba vezet a második ciklus, avagy a másik „regény”. Van olyan vélemény, amely szerint ezek a darabok a mostanában igencsak elszaporodott művésznovellák szürke átlagához sorolhatók. Hősük a már-már sematikusnak mondható tehetséges, ám az alkotás elől alkoholba, a munkától édes semmittevésbe menekülő festő. Ha így lenne, ezek a novellák valóban fölösen terhelnék a könyvet. Balázs József azonban nem csupán ezt a — valóban túlon túl ismerős — alaphelyzetet akarja fölmutatni, s hősenek, Hamala Henriknek is sikerült egyéni arcot festenie. Az író legnagyobb erénye, hogy el tudja hitetni H. Henrikről: valóban tehetséges, noha nem fest. Töprengésre, szánalomra és nem kiröhögésre való figura. (A festő álmairól, képterveiről Balázs oly meggyőzően beszél, olykor már gyanakszik az ember: talán szerzőnkben festői tehetség is bujkál?) Érezeteni tudja, hogy Henrik küzdelme valódi: annál jobban érti a művészet hivatását, mintsem maga is beálljon középszerűt gyártani. Tehetségében mégsem hisz igazán, a Nagy Mű előtt mindig meghököl. Úgy véli, várnia kell még, erőt és hitet gyűjteni. Tragédiája éppen ebben van: várakozás közben nem erősödik, hanem egyre gyengül, hite is elszivárog. Maga köré gyűjti Neumann urat és I. Arthurt, a csapost és a dekoratőrt, olykor még a sikeres pályatárs, Zámboi is feltűnik köztük, aztán elkezdődik a látszólag fölösleges fecsegés. Látszólag fölösleges és felszínes, mert — s ez ennek a ciklusnak a másik erénye — Balázs hősei a megszokottnál mélyebb filozófiai fölkészültséggel, kevesebb üresjáráttal cserélnék eszmét életről, halálról, a bohócok örök igazságairól és Elvis Presley cukrozott fánkjairól. Olykor valóban emlékeztetnek Krúdy hőseire, különösen Neumann úr.

Ő akár el is vihette volna erdei autóútjára jó Rezeda Kázmért, hogy megmutassa neki: hamisítatlan őszi ködök ülnek a lombokon.

Biztatnánk az író, ne hagyja kis Neviczkyt és barátait, az ő világukról még nagyon sok mondandója lehet. De úgy érezzük, találkoznunk még Henrikkel és a dekoratőrrel, Neumann úrral és a nadrágyűjtő csapossal is, legközelebb talán már „szabályos” regényben. Addig is azt tanácsolnánk nekik, üljenek át Krúdy úrtól Balázs József asztalához. No és tegyenek szép kirándulásokat Neumann úr vénéséges, de ma is üzembiztos autóján. Jó utat! (*Szépirodalmi.*)

ANNUS JÓZSEF

Rákossy Gergely: Zíí-zúúú...

A szatíra létjogosultsága aligha tagadható. Mindig akad olyan tény, esemény, jelenség, amelyik visszásságaival érdemes a felnagyításra, s ezáltal kifejez valamit korunk lényegéből. Rákossy Gergely — mint korábbi művei bizonyítják — mindig éles szemmel vette észre azokat a dolgokat, amelyek koncentrálták egy-egy periódus legjellemzőbb vonásait. A novellák gyorsabb reagálásával látjuk ezt *Zíí-zúúú...* című kötetében.

Írók szépirodalmi művekben és nyilatkozatokban egyaránt gyakorta emlegetik, hogy milyen erőteljes jelenség napjainkban a közöny, illetve annak alakváltozatai. Nem kerülhette el ez Rákossy figyelmét sem. De írói alapállásának megfelelően nem felvilágosítani akar arról, hogy mennyi baj származhat ebből és mit kellene tenni a változtatás érdekében; helyett tapasztalataiból összegyűrt egy olyan szituációt, amelyikben szinte önmagától lepeződik le az emberi viselkedésnek ez az egyáltalán nem szimpatikus vonása. Képzeli csak el (a napi hírek alapján ez egyáltalán nem nehéz), hogy egy „dromedár” fényes nappal az utcán megtámad egy fiút. Persze azonnal csődület keletkezik. S ki hogyan reagál arra, hogy az erősebb alakatlan hústömegé verí a gyengébb arcát? Legtöbb irodalmár látatlanban arra szavazna, hogy a szemlélők reakcióinak megírása az igazi írói feladat. Ezt teszi Rákossy is *Kész örület!* című novellájában. Megtudjuk, hogy a hentes ugrani készül, a hivatalnok körmét rágja, a terebélyes asszony aprókat sikít, a kalauz görcsösen markolja a lyukasztót... és így tovább. Eddig a pontig akár hagyományos megközelítésének is láthatjuk az írást, ám a szerző hozzátesz még valamit, ami megemeli és a közöny természetrajza szempontjából ugyancsak lényeges. A nézők egyenként fel voltak háborodva, de *együttesen* el bírták viselni a látottakat. Többen kiabálnak, „nem nézhetjük tovább”, de nézik. Vagyis semmit nem tesznek. Ez váltotta ki a szerző érezhető indulatát, s ebből fakadt az a többlet, amivel a megoldást a köznapiság fölé emelte. A közömbös nézelődés mindennapi példáját nem nézhette tétlenül s haragja természetes módon fordult azok ellen, akik nem tettek semmit. A csattanós és ugyanakkor elkésérítő lezárás viszont azt mutatja, hogy a nézők a legkevésbé sem értik az ellenük irányuló dühöt. Az írói állásfoglalásban meglevő érzelmi magot a tapasztalatok sokasága alakította ki. Véletlen-e, hogy eszébe jutott az eset, amikor Keszthely főterén a nyilasok három katonaszökevényt agyonlőtek. Ott is százan voltak, s pillanatok alatt le lehetett volna fegyverezni a néhány nyilast, de senki sem mozdult. Mert ilyesmi csak az álomban lehetséges? Nem. Itt újra az egyéni és az együttes tűrőképesség különbözőségére olvashatunk szemléletes példát (*Koromsötétben*). Rákossy elsősorban a jelenség erőteljes bemutatása foglalkoztatta, nem lehetett célja a mértekre választ adni. A vállalt feladatban kulcsfontosságú elemre hívja fel a figyelmet, aminek irodalomtúli (pszichológiai, pedagógiai) vetületei erősebbek. De remélhető persze, hogy az irodalmi hatás bonyolult rendszerén át a novellák elindítanak valamit...

Nemcsak a közömbösségben, a vitatkozásban is van olyan motívum, ami kvintesszenciá-

ját adhatja egy-egy időszaknak. A vita legtöbbször ellentétes vélemények leírásának a következménye. A satíra eszközeivel dolgozó író viszont azt vette észre, napi- és irodalmi lapokban lehet úgy is vitatkozni, hogy a hozzászólók személye válik fontossá. Az *Ától zéig* többszörösen jó példája ennek. A nagy Á-ról leírt eszmefuttatás olyan sort indít el, aminek a végén már szó sincs róla. Már ez is korjellemző. Mert nem a témáról, a választott tárgyról folyik az eszmecsere. Az író ezen túl különösen a ténybeli ferdtéseket és a személyeskedést karikírozta. Elsősorban humanitárius szempontból. Talán meglepő az előbbi jelző, de ezt kell elsősorban kiemelnünk, mert Rákosi írói állásfoglalásában döntő jelentőségű az igazság. Ehhez vitával vagy anélkül, de el kell jutni. Mégis lehetséges — konkrét példák bizonyítják —, hogy vannak sehová sem vezető véleménycserék, semmit nem tisztázó, újat nem adó nézetkülönbségek. Ez pedig már emberi szempontból is megkérdőjelezhető. Az olvasók életükből szánnak néhány percet a művekre, írásokra. „Az élet — mondja az író — rövid, s ez mindenképpen tiszteletet kíván” (*Mondok mást...*). Ebből következően a semmitmondástól óvni kell(ene) az embereket!

Ebben a recenzióban semmi módon nem szeretném azt a látszatot kelteni, hogy Rákosi Gergely novelláit főként a magvas tanulságokért, erkölcsi példákért és intelmekért érdemes elolvasni. A kötet szépírói munka, s elsősorban így értékelhető. Az érdekes írói megoldások, a satíra és a realista leírás keveredése, a múlt és a jelen egybemosásai, a szikár párbeszéd egyaránt vonzóak benne. S az említett ars poetica értékű vallomás is, hogy az igazság mellett kell szólni. Mindezek konkrét történések által kerülnek felszínre. A történeteket pedig az a valószínűleg határozta meg, amiben a szerző az élményeit szerezte. Így bárhogyan forgatjuk; *novelláiban Rákosi napjaink feszítő gondjairól ad képet.*

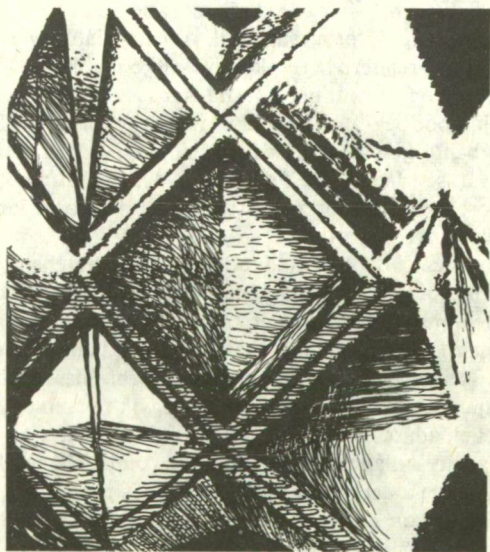
Itt van mindjárt a válás és következményeként a gyerek helyzete. Erről szociográfikus hi-telességgel és szépírói eszközökkel egyaránt sokat írtak már. De mindig lehetséges olyan megközelítés, amelyik a humánus szempontjából újat, mást hoz. A *Valaki elrontotta* hőse például pszichoanalitikus nézőpontból kettős egyéniséggé válik azon az úton, amelyiken tisztázni akarja a szerelmi háromszögben önmaga helyzetét. Hazáig a nagy tisztázásra készül. De ott-hon a felesége nem hajlandó meghallgatni, s egyetlen mondatral vágja el a szavakat: „Megyek, behozom a vacsorát.” Az olvasó felkapja a fejét: profanizálás, paradox leírás. Mindkettő és igazából egyik sem. Az utalás világos, a nagy dolgok elválaszthatatlanok a köznapiaktól. A hangsúly azonban nem ezen van, hanem a belső folyamaton, a vívódás, a gondolkodás-mód ábrázolásán. Ugyanez erősödik fel a *Négyszögben*. Ebben az apa a gyerek szempontjából mérlegel: mi a jobb, ha az elvált anyánál levő fiát odaveszi az új családba, vagy meghagyja a kialakult helyzetet? Ebben az esetben volt annyi tartás a családfőben, hogy a gyerek javára döntsön. Ezt persze az olvasónak kell kihámozni félszavakból, célzásokból, egy feszültséggel telített erőteljes novellából. Az író jelez, leír, a tanulság, a feloldás látszólag kívül esik feladatkörén. Látszólag, hiszen amiről szól — az legtöbbször önmagáért beszél. Ahogy a *Merre vagy, Montauk?* című írásban a lakáskérdés. Egy társberlet satirizáló ismertetése önmagában érdekes lenne, de Rákosi a viszontagságok közé rejtette az írórsors kálváriáját is. Minthogy a történet egyes szám első személyű, a kettőt nem lehet elválasztani. Az író munkahelye a lakás — ebből az alaptételből következik, hogy megfelelőnek kellene lennie. A *Merre vagy, Montauk?* így nézve ellentétek sora. Először azt jelzi, hogy a nyugati szerző helyzete milyen (az idézett riport alanya csak a montauki villájában tud dolgozni). Majd leírja, hogy korábban sem kedvező lakáskörülménye miként változott rosszabbá. Olyannyira kiélezi itt a szituációt, hogy köznapi megoldás már nem is lehetséges. Az író macskává változik, s nagynehezen kap egy mentő mondatot a kémény mellett egy villogó szemű fekete társától: „Itt maradhatsz a területemen.”

Ez a mondat, ha Rákosi modorában értelmezzük, vonatkozhat az írói létre is. A kötet konfliktusainak jelentős része ugyanis abból fakad. A körülmények és az anyagiak elégtelenségéből, s a következő megalkuvásokból. Iróniája ilyenkor metsző, ahogy a címadó novellában. Végigfut a hátán a hideg, ha meghallja azt a szót: „dumatórium (...) ül az író, az égvilá-

gon nincs semmi közlendője a világgal, a világról, na de hát persze írni kell. A penzumot a napi penzumot. Dohány kell! Nosza, gyerünk, dumatórium. A helyet is jól tölti”.

A groteszk képzelet és az alapos valóságismeret legjobban a *Koordinációk* című montázsban harmonizál. Példát adva arra, hogy a figyelem horizontja mennyire tágas, s arra is, hogy milyen asszociatív kötések lehetségesek az apró jelenségek és a világ nagy dolgai között. A kötet mindezzel együtt azt mutatja, hogy Rákossy Gergely írói eszközei (a szatirizáló hajlam, az irónia és a bennük levő részvét és szeretet) nem változtak meg, a bevált úton halad tovább. Írásai társadalmi gondokat, jelenségeket sűrítenek — az ember érdekében, a humanitás gondolatával, hitelesen. Vonzó irodalmi program fontos állomása így a *Zíli-zúúú...* (Magvető.)

LACZKÓ ANDRÁS

HORNYÁK LÁSZLÓ RAJZA

Útjelentés

Le Havre, 1983. február.

Táncsics Mihály útja álló nap tartott, a Szajna sekély vize miatt Rouenig vasúton, majd gőzhajóval, hogy Angliába igyekezvén elérje a francia óceáni partokat, Le Havre kikötőjét. Megérkezvén az esti kikötőbe, a tengeri világítótornyot s az ezernyi hajó és bárka fénylő lámpáscskáját elragadtatott emelkedettséggel szemlélte. Az ő estéli vízi és villogó élményeivel nem is reméltük a találkozást, mert szűk két óra elég az expresszvonatnak, hogy még a délelőttben Le Havre-ba rohanjon, de az útikönyv nagyhírű építészeti látnivalókkal Táncsics után újmódi élményeket ígért. Igazi vivőerőnk mégse ebben magyarázható. Sartre úrtól az Undorban olvasható Le Havre-i tanárkodásának szorongató és leverő élménye és közérzete se tartott vissza kedvünkben, mert jeles eseményre igyekeztünk. A magyar kultúra napjait igyekeztek közüggé tenni ebben a lélekszámban Miskolcnál nem sokkal nagyobb, kétszázharmincezer lakost számláló, ám lüktetését, óceániai életét tekintve mégiscsak világvárosban.

Magyar napok.

Ugyan miféle képzetünk van otthoni polgárként efféle messziből hírelt eseményről? A magamét említhetem. A televízió híradójából spanyol, nyugatnémet és más városok ünnepi pillanata: tűzhelynél szorgoskodik a szakács, majd feldíszített tálak, elégedetten böltingató vendégek, a cigány pedig húzza. Még egy-két villanás, netán divat- vagy árubemutatóról, információ a filmvetítésekről s egyéb programokról. A vendéglátó város polgármestere is elégedetten nyilatkozik, s a hazai rendező szervek képviselője is a kapcsolat fontosságát hangsúlyozza. És mindenki mosolyog. Amint maga a tudósítás is. Eltelt közérzet; gulyásizzal és rendezvényvel egyként. S jámbor beavatottként már-már én is ernyedek. Lám: hírünk a világban e sokszázados irodalomban fogant görcsös kibebrendűségi tudat zaftban és rosszkedvben hogyan oldódik, mert ugyan se Madách, se Petőfi, se Ady, s még József Attila sem lett egyetemes figyelemmé, de most módszeres országlással, városról városra járván csak tudatjuk magunkról: élünk és jól vagyunk.

A Le Havre-i állomás csarnokában eme tudósítások képzetében fel-felvillanva egy illyési kép is kajánkodik: arról, hogy lám: Attila népének utódjai nem valamiféle szétesett szabadcsapat legényeivel, hanem megszervezett és átgondolt stratégia szerint győzni akarnak a nyugati végeken. Most éppen Le Havre-ban, melyet utójára az amerikaiak vettek be a második világháború poklában. Nemes fegyverzettel ígérünk előrehatolást, ebben a nemzeti színeinkel díszlő műsorfüzet ajánlata előzetesen is garancia. Egyik fő eseménynek a Várszínház Csík-somlyói passiójának két előadása ígérkezik. Az a produkció, amely tavaly nemcsak a hazaküldött tudósításokban, hanem a világ tekintete előtt, a szakemberek és a közönség előtt kivételes elismeréssel szerepelt. Aztán: a debreceni Délibáb együttes programja, a Budapest táncegyüttes műsora, Lehotka Gábor koncertje, magyar filmbemutatók, Sára Sándor vendégeskedése, Boldizsár Iván és F. Cohen jelenléte Aczél György franciául megjelent könyvének képviselőletében, a Rippl-Rónai-kiállítás, kortárs művészek textilbemutatója, a herendi porcelán repre-

zentatív szemléje, a népművészeti tárlat február 26. és március 12. között nemzeti arculatunk igényes szemléjét ígérte. Tekintélyes szervek szavolták ezt a kínálatot: a Magyar Művelődési Minisztérium, a Párizsi Magyar Intézet és Le Havre város tanácsa.

Az állomástól balra hajódaruk körvonala sejteti a kikötő közelségét, de mi most praktikus módszerességgel haladunk: a szembeni utcán, amely a városházához vezet. Nem képzelgünk abban, hogy nemzetiszínű zászlók erdeje vezet be a város központjába, s arra se számítunk, hogy elhaladtunkban a kisvendéglő, hamburgerhez és frítes-hez szokott mindennapjaiban, magyar gulyás illatával toppantana meg. De ha már országhatárokon át hírelt esemény terepén baktatunk, azt reméljük, hogy néhány plakát tudatja a Hely érdekeltjeivel, miféle spektakulumban lesz részünk az elkövetkezendő napokban. Egyetlen plakáttal nem találkoztam az események egyik központi épületéig, az Hôtel de Ville-ig, a városházig tartó úton. A mai napon pedig színház játszik itt, előző napon tárlatok nyíltak. Nem Párizsban, itt ver le igazán a vidékről jövő bábész ámulata; nálunk a fatornyos Kelet-Európában minden valamire való kultúrház, de még kocsma előtt is a propaganda-hadjárat költségvetése megenged egy kézzel pingált plakátot, miszerint Horváth Pista érkezése a hónap nagy szennzációjának ígérkezik.

Magyar és francia zászló leng a városháza előtt, ennyi jel arra, hogy mégse vétettem el utamat.

Írói, s hozzá káfkai érzékenység volna szükséges, hogy részletezzük, miképpen jutottunk be az épületbe, amelyben a kiállítások egy részét ígérték. Affektációnk már eddig is az ársóság kicsinyes komplexusát fedte — alkalmazkodjunk inkább. Vendégségben vagyunk itt, más a szokás bizonyára. Ha az épület előtt nem tudatja kiírás, hogy mely időpontban üzemelnek a kiállítási termek, s ha a nyitás másnapján, vasárnap délelőtt fél tizenkétkor még nem tartják szükségesnek megnyitni az épületet — ez végül is a helybéli városatyák dolga, mert a ház kulcsát ők őrzik.

De azért mi mégis benn vagyunk, nézzük hát a magunk portáját!

A Kultúra Külkereskedelmi Vállalat kedves képviselője éppen vasládákat nyit fel; az ott-honról érkezett könyvanyagot csomagolja. Francia nyelvű szakácskönyvek, Lukács György, Köpeczi Béla, József Attila művei, az Arion 13, a Ménesgazda, a 80 huszár című film írásos dokumentumanyaga, képzőművészeti kiadványok sorakoznak. Aztán a Rippl-Rónai-album, amit szíve szerint a másik palotában árulna, ahol a kiállítás is látható, ám a házigazdák nem engedték, hogy ott is kínálja a reprezentatív albumot. Képfestő terítők is a pultra kerülnek, nem épp a Kultúra profiljaként, de hát nemcsak kultúrával, hanem nyereséggel is kell élnie a vállalatnak. Ne faggassuk a kedves, törékeny asszonyt, van dolga éppen elég.

Még a folyosón vagyunk, szemben egy nagyteremben mosolygó urak és hölgyek, poharak csendülnek, pincérek kínálnak elegánsan. Valamiféle fogadás zárópillanatai, nem a magyar napok tiszteletére. Semmi baj; a kijövők tekintetét figyelem, épp egy-egy felületes pillantást vetnek a folyosó falán függő képekre és sietősen haladnak tovább.

Magam se tennék másképp.

Az otthoniasság buzgalma azonban elmélyíti a részletekben. Művekhez kapcsolódó katalógus nincs. De még túlzottan tűnő igényességünk megváltható, ha a kép alkotóját és a mű címét feltüntetik. Itt hiába keressük. Nemhogy franciául, de még magyarul se találni. A művek tárgyát tehát fedje homály; alapos betűzgetés, az alkotók kézjegye nyomán néhány név a kiállítás alkotóárdájából: Benyó Ildikó, Sáros András Miklós, Kiss Imre, Szabados Árpád, Bálint Endre, Balla Margit, Szemethy Imre, Havas Eszter; jobbára a hetvenes évek közepén született művekkel szerepelnek. Nincs illetékességünk e művek színvonalára felett ítélni, de bizonyos: legtöbbjük, ha hivatalosan is értesül, hogy akár csak egy munkával is e külföldi bemutatón szerepelhet, más művet ajánlana bemutatkozásra. Hivatalos tudósításokban nyomát se találtam e kiállítás hírének, amint a program se tüntette fel. De akárhogy is: itt alkotók és művek szerepeltek, honi kiállításrendezők rendtelensége folytán, e megalázóan kiszolgáltatott szemlén. Az is itthoni, s körünkre tartozó kérdés, hogy miféle védettséget élvezhetnek a művé-

szek, miféle erkölcsi és szakmai pajzsot jelent a szövetség, hogy olykor-olykor eljutván a nagyvilágba, ne ily esendő s elvéreztető értékben szerepeljenek.

De lépünk be a kiállítási terembe!

Szerény válaszfal harmadol, a nagyobbik tér Herendé. Üvegtárlókban, szekrényekben teljes étkészletek, egyedi darabok; katalógus is részletezi az anyagot, ekörül volt a Le Havre-iak legerősebb buzgalma. Ízlésük rajt'; a gyárat, Herendet dicséri, hogy él a helyzettel. A kisebbik tér két kiállítás otthona (?). Menedékhelye inkább. Gink Károly Budavári Te Deum — így szól a fotókiállítás címe. Ebben az üres csendességben bensőséges hangulatot teremtene, ha szólna Kodály műve. Így tűnődő kétség merül föl: ugyan megérti-e a reneszánsz kastélyok sokaságához szokott, a román kori templomokkal eltelt francia látogató, hogy mit jelent nekünk ez az idő mélyéből előkerült bánatos muzsikus portréja, vagy egy újra összeillesztett márvány virágminta? Katalóguslapot látok: kézbe veszem — Gink Károly műveinek leporelló kísérete. Újra és újra hitetlenkedve nyitogatom: Eösze László zenei és képzőművészeti múltunkra utaló bevezetője olvasható — magyar, angol és német nyelven. A francia Le Havre-ban ezzel reprezentálni nem valami elégáns. A fotótárlat így értelmét veszítette, akár ne is rendezték volna. A franciáknak ez a kiállítás se a fotók eredetéről, se Budavárról, se Kodályról nem tudatott semmit.

Kodályt említettük, s órá gondolva kettőzötten is szomorú végeredménnyel tekintünk alább, s körbe a teremben. Népművészeti anyag tárlataként hirdeti a program; valójában: mai népi iparművészet. Citera és szőttesek, kulacs és kékfestő abrosz, tányérok és fazekak. S az már nem is meglepő a képzőművészeti tárlat után, hogy egyetlen tárgy neve se olvasható franciául, és az alkotók nevét se találom (egy kivételével, ahol a cédulán ez a név áll: Andrejszki Kati, Solyom u. 22.). Vélheti a látogató: nálunk valamiféle tendenciózus művészeti falanszterizmus irányzatát gyakorolják Madách nyomán, faláb helyett citerát faragva, korszót égetve. Szervezetük pedig: a magyar anonym művészek szövetsége. S az már a rendezés újabb s további rendetlensége, hogy ebben a szegényes anyagban egy üvegtárlóban miért kell húsz, égetett kerámiából készült egyforma sipót elhelyezni?

Miért nem láttunk legalább egy dekorációs táblát, amely a magyar népművészetet tájánként jellemezte volna? Hol volt innen legalább egy nádudvari korszó Fazekas Lajos műhelyéből, vagy Kántor Sándor munkáiból? S az már túlzott igényesség, ha a Magyar Napok rendezvénysorozatának valamiféle összhangjában a kiállítás szerényen, de megmutatja, hogy a Délibáb együttes a Hortobágy vidékéről hozta dalait, tehát tudatni ennek a tájnak népművészetét. Netán háttérét rajzolta volna annak a rendkívüli folklorisztikus anyagnak, amit a Csíksomlyói passió színházi életté emelt. Az Hótel de Ville említett bemutatóit talán az eseményről tudósító újságírók is szemlesütve nézték, feltételezem, mert itthon elolvasva a tárgyyszerű vagy felfokozott szavú közleményeket, feltűnő, hogy elakadtak a herendi porcelán dicséreténél. Mintha néprajzi kiállítás és a Budavári Te Deum nem is lett volna. Volt — arcpirító rendetlenségben tálalva.

Eső és az erős tengeri szél lankasztja sétakedvünket, idő se igen van már a Csíksomlyói passió délutáni előadásáig, de még betérünk egy kisvendéglőbe, a művelődés ez atomkorszak után is alkalmas menedékhelyének közelében, egy pohár burgundira. Egyesek rakétakilövőnek is mondják e rejtélyes, még bejáratát is alig felfedő szabálytalan alakú, Oscar Niemeyer tervezte építményt. Ebben a télvégi párás szürkületben a fogadó ablakából valami holdbéli táj körvonalát is sejteti ez az építmény, más pillanatban tán egy békés tűzhányó közelében vélhetjük magunkat. Időnk van átlapozni még az állomáson vásárolt egyik napilapot. Magunkat keresem benne, természetesen. Szolid belső híradás, egy képpel tudósít a Csíksomlyóiról. Az előzetest egy feltűnő, fettel szedett közlemény követi: a passiót technikai okok miatt csak délután játsszák! Első gondolatom újságírói: a lap nem nagy szerkesztői összhangban készülhet, ha a cikkecske még két előadásról beszél, s mondandóját elfelejti módosítani. Technikai okok...? Mi lehet az, ami délután még engedti a produkciót, s estére lehetlenné teszi?

A színházba tartva, a közeli műsoriroda ablakában tűnik fel az első Csíksomlyói plakát.

A kedves informátor ígérését majd betartja, s előadás végeztével nekünk ajándékozza a játék hangulatát, korát felidéző szép lapot, melyen az áll, hogy Budapesten készült 1500 példányban.

Szelíden szállingózik a közönség. A pénztárnál nemigen látni érdeklődőt, a közönség jó része tiszteletjeggyel hivatalos. Műsorfüzet összegzi az egyes jelenések tartalmát, Kertész Péter elegánsan és pontosan, franciául kommentálja az eseményeket. Szép és ihletett előadás, Kerényi Imre ez alkalomra a játék árnyaltságát, gesztusok erejét olykor fel is nagyította. A liturgikus játék értelmezésén csak két idős hölgy tűnődik feltűnő hangossággal — Hámori Ildikó Mária siralmának szívszorító pillanataiban is. Ne filologizáljunk az itthon újságban jelentett percben mért taps hosszán, mert felvételünk van róla: bizony rövidebb volt. S hogy a félig se telt nézőtér ily nyomatékos tapsos hangulatot teremtett, azt a több tucatnyi honfibuizgalom csattanós bizonyítékaként is értelmeznünk kell.

Hogy az esti érdektelenség miatt maradt el az előadás, immár nyilvánvaló. De ezt bánják a Le Havre-iak, ők persze úgyse bánják. S azt is körükben elintézendő gesztusként kezelhetjük, hogy érkezéskor a Várszínház művészeinek egy istenhozzottat se mondtak, azon túl, hogy cinikus megjegyzés kíséretében a városi illetékes mindenkinek kezébe nyomta a napidíjat. Mondom, ez az ama sokat emlegetett eleganciában mutat némi elszabottságot. De az már inkább ránk tartozó és zavaró, hogy a párizsi magyar intézet felelőse a Várszínház vendéjátékát azzal a nyegleséggel okolta, hogy a produkció utaztatásának pesti szempontja az volt, hogy minél több ember járja meg Franciaországot. Az enyhe közönségérdeklődést pedig azzal a vállrándítással értelmezte, hogy annyian azért voltak, mint a Várszínházban. Az esemény tehát lezajlott; a jelentés megnyugtatóan elintézhető. Emberi és politikusi magatartásnak egyként különös megnyilatkozása; mégha egyesek „homme efficace”-nak, azaz hatékony embernek minősítik is. De azért: ha átgondoljuk azokat a személyeket, akik emberi és tudományos színvonalban a magyar kultúrát képviselték Franciaországban az elmúlt évtizedekben, akkor bizonyos módosulást, lefokozottságot kell konstatálnunk. Kultúrdiplomata helyett önhitt ügyintéző színvonalán napi feladatokat lehet végezni, de távlatos szolgálatot nem.

Alighogy vége az előadásnak, a kamion odagördül a színház raktárbejáratához, felnyílik az ajtó, s már kezdenek rakodni. Egy könyvesbolt kirakata mellől figyelem a buzgólkodást. Nincs kedvem már azon meditatálni, hogy a hátam mögött világító kirakatban az épp Párizsban díjat nyert komolyzenei lemezek miért nem láthatók? Avagy rangos népzenei felvételeink? Most oly kicsinyen oszkozkodásnak tűnik itt; főként abban az optikában, hogy a két éve tartó nagy sikerű passió zenei anyagát még mindig nem vették lemezre otthon. De hát a március végi Táncháztalálkozó lemezkiadványához se volt semmi köze a Hungarotonnak. Aminthogy Bács-Kiskun megye tanácsának adománya kellett, hogy a mai magyar népzene lemezei megjelenjenek. De hát miféle csökkönt izgágaság ez a jelentésben, ha Török Erzi úgy meghalhatott, hogy önálló lemezfelvétele készült volna. Előző párizsi utam búcsúestje is felvillan bennem: francia tanárismerősöm az üveg tokajit gyűjteményéből kivett Kolinda-lemezzel viszonozta. Arcpírító jóérzéssel köszönhettem meg; az európai sikereket elért népzenei együttesnek Magyarországon lemeze még nem jelent meg. Mindig elkészünk, mindig mindenről elkésztjük magunkat.

Rakodják a kamiont. Egyetlen előadásért messzire hurcolkodtunk. Egy előrelátó, gondos szervezéssel („menedzselés”? — túl-fennkölt és magasröptű kifejezés a mi gyakorlatunkban) bizonyára alkalmat lehetett volna találni, hogy ezt a produkciót a Várszínház néhány este Párizsban is bemutassa. Barrault Roind-Point-jában például, amely nemzetközi központként is működik, külföldi együttesek folyamatosan jó otthonra találnak. Ottjártunkkor a Szovjetunióból a Rusztavi együttes vendégszerepelt heteken át Párizsban. Visszatérően emlékszünk: az Állami Népiegyüttes is nagy tapsokat kapott a francia fővárosban. Ha csak küllemi jegyek szerint ítélkezünk is: látványban, folklorisztikus mélységben sémével nem kisebb élmény ez a passió. De nem, a kamion s a társulat másnap indul vissza. Irgalmatlan sok energia, ambíció szinte semmibe mered egy közömbösen letudott délutánért.

Ennyi tény után már valóban adódik a kérdés, miért éppen Le Havre-ban kellett ezt a találkozót megrendezni? Mint hamar kiderült, rokonszenves honfiszeretet okán. Egy csinos magyar hölgy volt az események csendes motorja, aki népitáncosként egyszer erre járván, egy városatya szívét megindítván, Le Havre nagymama lett. Rendíthetetlen családi s városmozgósító ambíciójaképpen került pénz az eseménysorozat finanszírozására, de mint kitűnt, épp a tanácsi választások közelségében politikai ügyé s harc tárgyává emelkedett a magyar rendezvénysorozat. Nem igazán erősítve a magyar—francia kapcsolatokat. Mondhatnánk, az esemény helyi érdekű tanulságai Le Havre városára tartoznak. Csakhogy illő volna nekünk is levonni valamiféle tanulságokat. De tündőznünk kellene azon, hogy minden helyi lelkesültség ellenére fel kellett volna ismerni: Le Havre nem igazi garancia arra, hogy városi s közügyé emeljük kulturális jelenlétünket. De fellengzősek se legyünk; még ebben az igényességi körben se tudtunk megfelelni több mindenben. Mosolyogtató s megalázó kisszerűséggel is híreltük magunkat. Annyiszor itthon fennen hangoztatott nagyvilágiságunkat, mellyel honi jobb ügyek sérülnek meg, szenvednek örökre való kisebbségi érzéssel, ajánlatos volna többet gyakorolni a nagyvilágban. Ami sem Budapesten, sem Szegeden, sem Le Havre-ban, vagy Párizsban sem jelent mást, mint igényességet, pontos szolgálatot. Hív jelentést tehát otthoni dolgainkról. És a külhoni szolgálat haza szólva is ebben a pontosságban igazíthat el életünkben, helyzetünk tér- és időbeli bemérésében.

Az olajméccsessel és fáklyákkal bevilágított Le Havre-i kikötőt alighanem Táncsics fényesebbnek látta, mint én ebben az esős, télvégi, neonfényes estében. A Párizs felé robogó expresszvonaton Angliából jövő diákok whiskytől felcsiholt jókedvvel ama csatabeli János bácsit éneklék. Aztán jön a kalauz, a fiatalok nagy tapssal fogadják. Átnyújtom a turistaútba illesztett Párizs—Le Havre—Párizs vonalra érvényes hivatalos menetjegyemet. Már félálomban konstatalem, hogy az általános jókedv csúcspontja: valami fogadás eredményeképp az egyik legény meztelenre vetkőzik. Hátam mögött a nappal, valahogy a diák pőreségéhez hasonlóan érzem magam.

ABLONCZY LÁSZLÓ

HORNYÁK LÁSZLÓ RAJZA

Együtt – egy egész világgal szemben

VISSZAE SÖK

MAFILM
OBJEKTÍV STÚDIO

Írta és rendezte

Kézdi-Kovács Zsolt

Fényképezte Kende János

Manori Lili

Szekely-B. Miklós

Jöröcsik Mari

A 36. Cannes-i Filmfesztivál magyar versenyfilmje

„Nagyszerű, felingerlő film; amely visszafogott, hibátlan klasszikus stílusban készült.” / **THE TIMES**

„Kende János gyönyörű képi világa minden dicséretet megérdemel.” / **VARIETY**

„Kézdi-Kovácsnak csodálatos színészek segítségével sikerül a nézőkben érzelmeket ébreszteni, ugyanakkor bizonytalanságban tartani.” / **LA SUISSE**

Csak 16 éven felülieknek!

Szeptember 22-től a mozikban!

